

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 21 : กกูปมสูตร
ว่าด้วยอุปมาด้วยเลื่อย - การรักษาจิตไม่ให้โกรธแม้เผชิญถ้อยคำและการกระทำที่รุนแรง
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก์ โอปัมมวรรค

หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง: ความอดทน การสำรวจมาจา การละความโกรธ เมตตา ความไม่พยาบาท การไม่ยึดติดในบุคคล และการรักษาจิตเมื่อถูกกระทบอย่างรุนแรง

บทนำ

มนุษย์มักคิดว่าตนเป็นคนใจดีและมีความอดทน ตราบใดที่ยังไม่มีใครพูดหรือกระทำการที่ขัดใจ แต่เมื่อถูกตำหนิ ถูกกล่าวหา ถูกดูหมิ่น หรือเมื่อบุคคลที่ตนรักถูกกระทบกระเทือน ความโกรธอาจเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

กกูปมสูตรเป็นพระสูตรที่แสดงให้เห็นว่า ความอดทนที่แท้จริงมิได้วัดกันในเวลาในทุกอย่างเป็นไปตามความต้องการ แต่ต้องวัดกันในเวลาที่ยึดกำลังเผชิญกับสิ่งที่ไม่น่าพอใจ

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ภิกษุฝึกจิตจนสามารถรักษาเมตตาไว้ได้ แม้ถูกกล่าวด้วยถ้อยคำที่ไม่สุภาพ หรือแม้กระทั่งถูกทำร้ายอย่างรุนแรงที่สุด ชื่อ **กกูปมสูตร** มาจากคำว่า **กกูปมะ** หมายถึง อุปมาด้วยเลื่อย

พระสูตรนี้จึงเป็นที่รู้จักในความหมายว่า **พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยเลื่อย** อย่างไรก็ตาม เนื้อหาของพระสูตรมิได้เริ่มต้นด้วยเรื่องเลื่อย แต่เริ่มจากความผูกพันระหว่างบุคคล แล้วค่อย ๆ ขยายไปสู่การฝึกความอดทน การรับฟังถ้อยคำของผู้อื่น และการรักษาจิตไม่ให้เกิดความพยาบาท

1. เหตุเกิดจากพระโมลียผัคคุณะ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ในเวลานั้น พระโมลียผัคคุณะคลุกคลีกับภิกษุณีมากเกินสมควร หากภิกษุรูปใดกล่าวตำหนิภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้าพระโมลียผัคคุณะ ท่านจะโกรธ ไม่พอใจ และกล่าวโต้ตอบภิกษุรูปนั้น

ในทางกลับกัน หากภิกษุรูปใดกล่าวตำหนิพระโมลียผัคคุณะต่อหน้าภิกษุณีเหล่านั้น ภิกษุณีก็จะโกรธ ไม่พอใจ และกล่าวโต้ตอบแทนพระโมลียผัคคุณะเช่นเดียวกัน

ความสัมพันธ์เช่นนี้จึงมิได้มีเพียงความเคารพหรือความปรารถนาดีต่อกัน แต่เริ่มมีความผูกพันและความยึดถือในบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้อง เมื่อภิกษุทั้งหลายเห็นเหตุการณ์ดังกล่าว จึงนำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค

2. พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระโมลียผัดคุณะ

พระผู้มีพระภาครับสั่งให้เรียกพระโมลียผัดคุณะมาเฝ้า แล้วตรัสถามว่า มีผู้กล่าวว่าเธอคลุกคลีกับภิกษุณีมากเกินสมควร เมื่อมีใครตำหนิภิกษุณีเหล่านั้น เธอก็โกรธและกล่าวโต้ตอบ ส่วนเมื่อมีใครตำหนิเธอ ภิกษุณีเหล่านั้นก็โกรธและกล่าวโต้ตอบแทน เรื่องนี้เป็นความจริงหรือไม่ พระโมลียผัดคุณะกราบทูลรับว่าเป็นความจริง

พระพุทธเจ้าจึงทรงเตือนให้พิจารณาฐานะของตนว่า เป็นกุลบุตรผู้มีศรัทธา ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว ไม่ควรปล่อยให้ความผูกพันในบุคคลเข้ามาครอบงำจิต

การออกบวชมิได้หมายถึงเพียงการเปลี่ยนเครื่องนุ่งห่มหรือที่อยู่อาศัย แต่หมายถึงการฝึกละความยึดติด ซึ่งอาจเป็นเหตุให้เกิดความรักแบบถือฝ่าย ความโกรธ และการปกป้องตัวตนหรือพวกพ้อง

3. เมื่อบุคคลที่เราผูกพันถูกตำหนิ

พระพุทธเจ้าตรัสสอนพระโมลียผัดคุณะว่า หากมีผู้กล่าวตำหนิภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้า เธอควรละฉันทะและความคำริอันอาศัยเรือนเสีย

คำว่า **ฉันทะและความคำริอันอาศัยเรือน** ในบริบทนี้ มิได้หมายถึงตัวอาคารบ้านเรือน แต่หมายถึงความพอใจและความคิดที่ยังผูกพันอยู่กับความรัก ความชอบ ความเป็นพวกเดียวกัน และความรู้สึกว่า “ผู้นี้เป็นคนของเรา”

เมื่อผู้ที่เรารักหรือยึดถือถูกตำหนิ จิตจึงอาจรู้สึกราวกับว่าตนเองถูกตำหนิไปด้วย พระพุทธเจ้ามิได้ทรงสอนให้ละเลยความถูกต้อง แต่ทรงสอนว่า ในขณะที่พิจารณาหรือแก้ไขเหตุการณ์นั้น จิตต้องไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของความโกรธและความยึดถือ

4. เมื่อบุคคลที่เราผูกพันถูกทำร้าย

พระพุทธเจ้าทรงสอนต่อไปว่า แม้มีผู้ใช้มือ ก้อนหิน ท่อนไม้ หรือศาสตราทำร้ายภิกษุณีเหล่านั้น พระโมลียผัดคุณะก็ต้องละฉันทะและความคำริอันอาศัยเรือน แล้วฝึกจิตไม่ให้ขุ่นเคือง

ควรตั้งใจโดยใจความว่า “จิตของเราจักไม่แปรปรวน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่ว เราจักมีความเอ็นดู มีจิตประกอบด้วยเมตตา ไม่คิดพยาบาท”

การไม่โกรธมิได้หมายถึงการยอมรับว่าการทำร้ายนั้นถูกต้อง แต่หมายถึงการไม่ปล่อยให้ความผิดของผู้อื่นเข้ามาสร้างความผิดขึ้นภายในจิตของเราอีกชั้นหนึ่ง

เรายังสามารถห้าม ป้องกัน ช่วยเหลือ หรือแก้ไขเหตุการณ์ได้ แต่ต้องทำด้วยสติและปัญญา มิใช่ทำด้วยความพยาบาท

5. เมื่อเราถูกตำหนิด้วยตนเอง

พระพุทธเจ้าทรงขยายคำสอนจากกรณีที่ถูกตำหนิ มาสู่กรณีที่พระโมลียพัคคุณะถูกตำหนิ ด้วยตนเอง หากมีผู้กล่าวตำหนิพระโมลียพัคคุณะต่อหน้า ท่านก็ต้องละฉันทะและความคำริอันอาศัย เรือนเช่นเดียวกัน

เมื่อถูกตำหนิ สิ่งที่ปรากฏขึ้นในจิตอาจมิใช่เพียงความไม่ชอบด้วยคำนั้น แต่อาจมีความรู้สึกที่ “เขากำลังทำลายชื่อเสียงของเรา” “เขาไม่ควรพูดกับเราเช่นนี้” หรือ “เราต้องตอบโต้เพื่อรักษาตัวตนของเรา” หากจิตยังยึดถือในตัวเราและของเราอย่างเหนียวแน่น ความโกรธย่อมเกิดขึ้นได้ง่าย

6. เมื่อเราถูกทำร้าย

แม้มีผู้ใช้มือ ก้อนหิน ท่อนไม้ หรือศาสตราทำร้ายพระโมลียพัคคุณะ ท่านก็ต้องฝึกจิตโดยใจความว่า “จิตของเราจักไม่แปรปรวน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่ว เราจักมีความเอ็นดู มีจิตประกอบด้วยเมตตา ไม่คิดพยาบาท”

พระพุทธเจ้าทรงวางหลักการฝึกไว้ในระดับสูง เพราะถ้าผู้ปฏิบัติตั้งเป้าหมายไว้เพียงว่า “จะไม่โกรธถ้าเขาพูดดี” ความอดทนนั้นย่อมขึ้นอยู่กับกระทำการของผู้อื่น แต่ถ้าฝึกว่า “แม้เขาประพฤติไม่ดี เราก็จะรักษาจิตของเราไว้” การฝึกนั้นจึงเริ่มเป็นอิสระจากเงื่อนไขภายนอก

7. การวัดความเป็นผู้ว่าง่าย

พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุบางรูปอาจเป็นผู้ว่าง่าย ดูสงบ และอ่อนโยน トラบใดที่ยังไม่ได้รับถ้อยคำอันไม่เป็นที่พอใจ

แต่เมื่อมีผู้กล่าวถ้อยคำที่กระทบกระเทือน แล้วภิกษุนั้นแสดงความโกรธ ความไม่พอใจ หรือกล่าวโต้ตอบอย่างรุนแรง จึงเห็นได้ว่า ความสงบที่ปรากฏก่อนหน้านี้ยังมิใช่ความสงบที่ผ่านการฝึกอย่างแท้จริง

บุคคลจะรู้ได้ว่าเป็นผู้ว่าง่ายหรือไม่ มิใช่เฉพาะในเวลาที่ได้รับคำชม แต่ต้องดูในเวลาที่ได้รับคำตักเตือนหรือถ้อยคำที่ไม่พอใจด้วย คำพูดของผู้อื่นจึงอาจเป็นเสมือนเครื่องทดสอบว่า จิตของเราฝึกมากน้อยเพียงใด

8. ผู้ว่าง่ายเพราะได้รับปัจจัยกับผู้ว่าง่ายเพราะเคารพธรรม

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุบางรูปอาจเป็นผู้ว่าง่าย เพราะยังได้รับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรคตามที่ต้องการ

แต่เมื่อไม่ได้รับปัจจัยเหล่านั้น ภิกษุนั้นอาจไม่เป็นผู้ว่าง่ายอีกต่อไป ภิกษุเช่นนี้ยังไม่ถือว่าเป็นผู้ว่าง่ายอย่างแท้จริง เพราะความอ่อนโยนและการยอมรับคำสอนของท่านยังอาศัยลาภและความสะดวกสบายเป็นเงื่อนไข

ส่วนภิกษุผู้เคารพธรรม นอบน้อมต่อธรรม และเห็นคุณค่าของธรรม ย่อมเป็นผู้ว่าง่าย แม้จะ
ไม่ได้รับจิตร บิณฑบาต เสนาสนะ หรือยารักษาโรคตามที่ต้องการ

ความว่าง่ายที่แท้จริงจึงมิได้เกิดจากการได้รับสิ่งที่พอใจ แต่เกิดจากการเคารพธรรม และพร้อม
รับคำตักเตือนเพื่อนำไปแก้ไขตนเอง ผู้ปฏิบัติจึงควรตรวจสอบตนเองว่า เราสงบและว่าง่ายเพราะจิต
ได้รับการฝึกแล้ว หรือเพียงเพราะสิ่งต่าง ๆ ยังเป็นไปตามความต้องการ

9. เรื่องนายหญิงเวเทหิกา

พระพุทธเจ้าทรงยกเรื่องหญิงชื่อ เวเทหิกา เป็นอุทาหรณ์ หญิงผู้นี้มีชื่อเสียงว่าเป็นคนอ่อนโยน
สงบเสงี่ยม และไม่โกรธง่าย ผู้คนทั่วไปต่างกล่าวยกย่องนางเช่นนั้น

นางมีหญิงรับใช้ชื่อ กาลี ซึ่งเป็นคนขยัน ทำงานเป็นระเบียบ และตื่นขึ้นทำงานแต่เช้าอยู่เสมอ
กาลีเกิดความคิดขึ้นว่า นายหญิงของตนมีความสงบจริง หรือเพียงเพราะงานทุกอย่างเรียบร้อย ไม่มีเหตุ
ให้ต้องโกรธ นางจึงต้องการทดลองดูว่า ความสงบนั้นเกิดจากคุณธรรมภายใน หรือเกิดจากการที่ยังไม่
มีใครขัดใจ

10. การทดลองของนางกาลี

วันหนึ่ง นางกาลีตั้งใจตีสาย นายหญิงเวเทหิกาถามว่า เหตุใดวันนี้จึงตีสาย กาลีตอบว่าไม่มี
เหตุอะไร นายหญิงเริ่มไม่พอใจและกล่าวตำหนิ ต่อมา นางกาลีตีสายยิ่งกว่าเดิม นายหญิงก็ยิ่งโกรธ
และกล่าววาจารุนแรงขึ้น

เมื่อนางกาลีทดลองอีกครั้งหนึ่ง นายหญิงเวเทหิกาไม่อาจจะรับความโกรธได้ จึงใช้ลิ่มประตูดี้
ศีรษะนางกาลีจนเลือดไหล นางกาลีจึงออกไปบอกเพื่อนบ้านว่า ขอให้ดูความอ่อนโยนของนายหญิงผู้
มีชื่อเสียงว่าไม่โกรธง่าย แต่กลับทำร้ายหญิงรับใช้เพียงเพราะตีสาย นับแต่นั้น ชื่อเสียงของเวเทหิกา
ว่าเป็นคนอ่อนโยนและสงบเสงี่ยมก็เสื่อมลง

11. บทเรียนจากเรื่องเวเทหิกา

เรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า ความสงบของคนเรายังไม่อาจพิสูจน์ได้ในเวลาที่ไม่มีความกระทบ
บางคนอาจพูดจาสุภาพ เพราะคนรอบข้างปฏิบัติต่อตนอย่างดี บางคนอาจดูไม่โกรธ เพราะยังไม่มีใคร
แตะต้องสิ่งที่ตนยึดถือ

บางคนอาจดูมีเมตตา เพราะยังไม่ได้พบคนที่ตนไม่ชอบ เมื่อมีสิ่งมากระทบ จึงจะเห็นได้ว่า
ภายใต้ความสงบภายนอกนั้น ยังมีความโกรธ ความถือตัว หรือความพยายามซ่อนอยู่หรือไม่ การ
กระทบจึงมิได้สร้างกิเลสขึ้นมาใหม่ทั้งหมด แต่ทำให้สิ่งที่มียู่ภายในปรากฏออกมาให้เห็นชัดเจนขึ้น

12. ถ้อยคำของผู้อื่นมีลักษณะเป็นคู่ 5 ประการ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้อื่นอาจกล่าวต่อเราด้วยวาจาในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งแยกพิจารณาได้เป็น 5 คู่ คือ

1. กล่าวตามกาล หรือกล่าวไม่ตามกาล
2. กล่าวเรื่องจริง หรือกล่าวเรื่องไม่จริง
3. กล่าวด้วยถ้อยคำอ่อนโยน หรือกล่าวด้วยถ้อยคำหยาบคาย
4. กล่าวสิ่งที่เป็นประโยชน์ หรือกล่าวสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
5. กล่าวด้วยเมตตาจิต หรือกล่าวด้วยความมุ่งร้าย

ถ้อยคำที่เราได้รับจึงมิได้เป็นถ้อยคำที่ดี ถูกต้อง และน่าพอใจเสมอไป บางครั้งเรื่องที่กล่าวอาจเป็นความจริง แต่กล่าวผิดเวลา บางครั้งพูดสุภาพ แต่เนื้อความไม่จริง

บางครั้งสิ่งที่กล่าวเป็นประโยชน์ แต่ใช้ถ้อยคำรุนแรง หรือบางครั้งทั้งข้อความ วิธีพูด และเจตนาของผู้พูดอาจไม่เหมาะสมทั้งหมด ไม่ว่าถ้อยคำนั้นจะอยู่ในลักษณะใด หน้าที่ของผู้ฝึกตนคือรักษากจิตไม่ให้ตกอยู่ใต้อำนาจของความโกรธและความพยาบาท

13. หลักรักษากจิตเมื่อได้ยินคำพูดที่ไม่น่าพอใจ

เมื่อผู้อื่นกล่าวต่อเราด้วยถ้อยคำอย่างใดอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ตั้งจิตโดยใจความว่า “จิตของเราจักไม่แปรปรวน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่ว เราจักมีความเอ็นดูต่อประโยชน์ของผู้อื่น มีจิตประกอบด้วยเมตตา ไม่คิดพยาบาท”

จากนั้นควรแผ่เมตตาไปยังบุคคลผู้กล่าวถ้อยคำนั้น แล้วทำเมตตาคิตให้กว้างออกไปครอบคลุมสัตว์โลกทั้งปวง จิตที่ประกอบด้วยเมตตาเป็นจิตกว้างขวาง ไพศาล ไม่มีประมาณ และไม่มี ความพยาบาท

การฝึกเช่นนี้มีใช้การบังคับตนเองให้แสดงว่าไม่โกรธ ทั้งที่ภายในเต็มไปด้วยความขุ่นเคือง แต่เป็นการรู้ทันความโกรธ แล้วไม่ส่งเสริมให้ความโกรธนั้นขยายตัวออกมาเป็นคำพูดและการกระทำ

14. อุปมาบุรุษขุดแผ่นดิน

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบว่า หากบุรุษคนหนึ่งถือจอบและตะกร้ามา แล้วประกาศว่า “เราจักทำให้แผ่นดินใหญ่นี้ไม่มีแผ่นดิน” จากนั้นเขาขุดลงไปในที่ต่าง ๆ กระจายดิน ถ่มน้ำลาย และกล่าวว่า “จงไม่มีแผ่นดิน จงไม่มีแผ่นดิน” บุรุษนั้นย่อมไม่อาจทำให้แผ่นดินใหญ่หมดสิ้นไปได้ เพราะแผ่นดินมีความลึกและกว้างใหญ่เกินกว่าที่เขาจะทำลายด้วยการกระทำเช่นนั้น

เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติควรฝึกจิตให้กว้างใหญ่และมั่นคงดุจแผ่นดิน เมื่อผู้อื่นกล่าวถ้อยคำที่ดีหรือไม่ดี จิตไม่ควรหวั่นไหวไปตามถ้อยคำนั้นโดยง่าย

15. อุปมาบุรุษเขียนภาพในอากาศ

หากบุรุษคนหนึ่งนำสีต่าง ๆ มา แล้วกล่าวว่า “เราจักเขียนรูปลงในอากาศ” เขาย่อมไม่สามารถทำให้อากาศมีรูปเขียนติดอยู่ได้ เพราะอากาศไม่มีพื้นผิวให้สีเกาะติด

เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติควรฝึกจิตมิให้เก็บถ้อยคำที่มากกระทบไว้คิดต่อ จนกลายเป็นความโกรธ ความน้อยใจ หรือความพยาบาท

ถ้อยคำเกิดขึ้นแล้วผ่านไป แต่จิตที่เข้าไปยึดถืออาจนำถ้อยคำนั้นกลับมาคิดซ้ำ จนความทุกข์ดำเนินต่อไป แม้ผู้พูดจะจากไปแล้ว จิตที่ฝึกดีแล้วจึงควรเป็นดุจอากาศ ซึ่งไม่มีสิ่งใดเขียนให้ติดค้างอยู่ได้

16. อุปมาบุรุษเผาแม่น้ำคงคา

หากบุรุษคนหนึ่งถือคบหญาที่จุดไฟแล้วมายังฝั่งแม่น้ำคงคา พร้อมประกาศว่า “เราจักใช้ไฟนี้เผาแม่น้ำคงคาให้ร้อน ให้เดือด และให้ระเหยไป” เขาย่อมไม่อาจทำได้ เพราะแม่น้ำคงคามีนํ้ามากและกว้างใหญ่ ไฟเพียงเล็กน้อยไม่อาจเผาแม่น้ำทั้งสายให้หมดไป

ผู้ปฏิบัติควรทำจิตให้กว้างขวางดุจแม่น้ำใหญ่ เมื่อประกายไฟแห่งถ้อยคำหยาบมากกระทบ หากจิตมีเมตตากว้างขวาง ไฟนั้นย่อมไม่อาจเผาจิตให้ร้อนรุ่มได้ แต่ถ้าจิตคับแคบและเต็มไปด้วยความยึดถือ ถ้อยคำเพียงเล็กน้อยก็อาจกลายเป็นไฟกองใหญ่ภายในใจ

17. อุปมาถุงหนังแมว

พระพุทธเจ้าทรงยกอุปมาถุงหนังแมว ซึ่งได้รับการฟอกอย่างดี อ่อนนุ่ม ไม่มีเสียงดังเมื่อถูกขยำหรือเสียดสี หากบุรุษคนหนึ่งถือไม้หรือเศษกระเบื้องมา แล้วกล่าวว่า “เราจักทำให้ถุงหนังแมวนี้ส่งเสียงดัง” เขาย่อมทำได้ยาก เพราะหนังนั้นผ่านการฟอกจนหมดความแข็งกระด้างแล้ว

จิตของผู้ปฏิบัติก็ควรได้รับการฝึกจนลดความแข็งกระด้าง ความถือตัว และความพร้อมที่จะโต้ตอบ เมื่อถูกกระทบ จิตจึงไม่แสดงความโกรธออกมาทางวาจาและการกระทำโดยง่าย

18. อุปมาด้วยเลื่อย

ในตอนท้าย พระพุทธเจ้าทรงแสดงอุปมาที่เข้มข้นที่สุดว่า แม้โจรผู้ประพฤติต่ำทรามจะใช้เลื่อยที่มีด้าม 2 ข้าง เลื่อยอวัยวะใหญ่ๆ น้อยๆ ของภิกษุทั้งหลาย หากภิกษุรูปใดทำจิตให้โกรธต่อโจรเหล่านั้น ภิกษุนั้นยังไม่ชื่อว่าปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์

ภิกษุควรฝึกจิตโดยใจความว่า “จิตของเราจักไม่แปรปรวน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่ว เราจักมีความเอ็นดู มีจิตประกอบด้วยเมตตา ไม่คิดพยาบาท” แล้วแผ่เมตตาไปยังบุคคลเหล่านั้น ตลอดถึงสัตว์โลกทั้งปวง ด้วยจิตกว้างขวาง ใญ่บุญ ไม่มีความ และไม่มีเวร

อุปมานี้มิได้มีจุดประสงค์ให้ผู้คนยอมจำนนต่อความรุนแรง หรือห้ามป้องกันอันตรายตามสมควร แต่ทรงแสดงมาตรฐานสูงสุดของการรักษาจิตว่า แม้ร่างกายจะถูกกระทบอย่างรุนแรง ก็ไม่ควรปล่อยให้ความพยายามเข้าครอบครองใจ

เพราะเมื่อความพยายามเกิดขึ้น ผู้ทำร้ายมิได้ทำอันตรายเพียงร่างกายเท่านั้น แต่ความโกรธยังเข้ามาทำลายคุณธรรมภายในใจของผู้ถูกทำร้ายอีกด้วย

19. เหตุใดจึงต้องระลึกถึงโอวาทเรื่องเลื่อย

พระพุทธเจ้าตรัสให้ภิกษุทั้งหลายระลึกถึงโอวาทอันเปรียบด้วยเลื่อยอยู่เสมอ เมื่อระลึกถึงหลักนี้ ภิกษุย่อมเห็นว่า ไม่มีถ้อยคำเล็กน้อยหรือรุนแรงชนิดใดที่ควรปล่อยให้ทำลายจิตของตน

หากสามารถรักษาจิตไว้ได้แม้ในเหตุการณ์รุนแรงที่สุด ย่อมสามารถรักษาจิตเมื่อเผชิญคำตำหนิ ความเห็นต่าง ความไม่สุภาพ หรือความไม่เป็นธรรมในชีวิตประจำวันได้ง่ายขึ้น

การระลึกถึงอุปมาด้วยเลื่อยจึงมิใช่เพื่อรอให้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรง แต่เพื่อเตรียมจิตไว้ล่วงหน้า ไม่ให้ความโกรธเกิดขึ้นและครอบงำได้ง่าย

แก่นธรรมของพระสูตร

กถุปมสูตรแสดงหลักสำคัญว่า ความสงบที่แท้จริงต้องผ่านการพิสูจน์เมื่อมีสิ่งมากระทบ ผู้ปฏิบัติควรพิจารณาว่า การโกรธแทนบุคคลที่เรารัก อาจมีความยึดถือในตัวบุคคลซ่อนอยู่ การไม่โกรธมิได้หมายถึงการเห็นว่าความผิดเป็นความถูกต้อง

เราสามารถป้องกัน แก้อา หรือตัดเตือนได้โดยไม่ต้องมีจิตพยาบาท ถ้อยคำของผู้อื่นอาจจริงหรือไม่จริง สุภาพหรือหยาบคาย เป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์ แต่การรักษาจิตของเราเป็นหน้าที่ของเราเอง

เมตตาที่แท้จริงมิได้มีเฉพาะต่อผู้ที่รักเรา แต่ต้องฝึกให้ครอบคลุมถึงผู้ที่กำลังทำสิ่งที่เราไม่พอใจด้วย ความว่องไวที่แท้จริงต้องเกิดจากการเคารพธรรม มิใช่เกิดขึ้นเพราะยังได้รับลาภหรือสิ่งอำนวยความสะดวกตามที่ต้องการ

การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

เมื่อได้ยินถ้อยคำที่กระทบใจ ไม่ควรรีบตอบโต้ทันที แต่ควรหยุดเพื่อรู้สภาพจิตของตนก่อน พิจารณาว่า สิ่งที่ผู้อื่นพูดนั้นเป็นความจริงหรือไม่ หากเป็นความจริง ควรนำมาแก้ไข แม้วิธีพูดของเขาจะไม่สุภาพ

หากไม่เป็นความจริง ควรชี้แจงด้วยเหตุผล โดยไม่เพิ่มความโกรธเข้าไปในเหตุการณ์

หากจำเป็นต้องห้ามการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ควรห้ามด้วยสติ ความชัดเจน และความปรารถนาให้เกิดประโยชน์ มิใช่ด้วยความต้องการเอาชนะหรือทำร้ายอีกฝ่าย ควรฝึกแผ่เมตตาในเวลาปกติ เพราะเมื่อเกิดเหตุการณ์กระทบกระเทือน จิตจะได้นำสิ่งที่ฝึกไว้มาใช้ได้

ข้อควรเข้าใจ

พระสูตรนี้มีได้สอนให้ผู้ถูกทำร้ายต้องนิ่งเฉย หรือปล่อยให้ความไม่ถูกต้องดำเนินต่อไป การรักษาจิตไม่ให้โกรธกับการดำเนินการเพื่อป้องกันอันตรายเป็นคนละส่วนกัน

ภายนอกอาจต้องห้าม ต้องหลีกเลี่ยงจากเหตุการณ์ ต้องขอความช่วยเหลือ หรือต้องใช้กระบวนการที่เหมาะสมเพื่อคุ้มครองผู้ถูกทำร้าย

แต่ภายในต้องระวัง ไม่ให้การป้องกันนั้นกลายเป็นความเกลียดชังและความต้องการแก้แค้น จุดมุ่งหมายของพระสูตรอยู่ที่การรักษาจิต มิให้ความผิดของผู้อื่นกลายเป็นเหตุให้เราสร้างอกุศลขึ้นภายในตนเอง

สรุป

กถาปุจฉาสูตรเริ่มต้นจากความผูกพันของพระโมลียพัคคุณะที่มีต่อภิกษุณี แล้วขยายไปสู่หลักการฝึกจิตเมื่อบุคคลที่เราผูกพันถูกตำหนิ เมื่อเราถูกตำหนิ และเมื่อเผชิญการกระทำที่รุนแรง

เรื่องนางเวเททิกาแสดงให้เห็นว่า ความอ่อนโยนซึ่งยังไม่เคยถูกทดสอบ อาจเป็นเพียงความสงบที่อาศัยเงื่อนไขภายนอก

หลักเรื่องผู้ว่าง่ายแสดงให้เห็นว่า การยอมรับคำตักเตือนเพราะยังได้รับปัจจัยหรือความสะดวกสบาย มิใช่ความว่าง่ายที่มั่นคง ผู้ว่าง่ายอย่างแท้จริงต้องยอมรับคำตักเตือนเพราะเคารพธรรม และต้องการแก้ไขตนเอง

อุปมาแผ่นดิน อากาศ แม่น้ำคงคา และถุ้งหนังแมว แสดงลักษณะของจิตที่ควรฝึกให้กว้างขวาง ไม่รับความโกรธเข้ามาเกาะติด ไม่ถูกเผาไหม้ด้วยถ้อยคำ และไม่ตอบสนองด้วยความแข็งกระด้าง ส่วนอุปมาด้วยเลื่อยแสดงมาตรฐานสูงสุดว่า แม้ถูกทำร้ายอย่างรุนแรง ผู้ปฏิบัติก็ยังคงพยายามรักษาจิตไม่ให้ตกอยู่ใต้อำนาจของความพยาบาท

สาระสำคัญจึงมิใช่เพียงว่า “อย่าโกรธผู้อื่น” แต่ลึกลงไปคือ ไม่ว่าผู้อื่นจะพูดหรือกระทำอย่างไร เราต้องไม่ยอมให้การกระทำนั้นเข้ามาเปลี่ยนจิตของเราให้กลายเป็นจิตที่มีเวร เมื่อรักษาจิตได้ การแก้ปัญหาภายนอกย่อมดำเนินไปด้วยสติ ปัญญา และเมตตา มากกว่าดำเนินไปด้วยความโกรธและความต้องการเอาชนะ

ธรรมที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

1. เมตตาและอัปมัญญา
 2. จันติ - ความอดทนต่อสิ่งกระทบ
 3. สัมมวาจา - การกล่าววาจาที่ถูกต้อง
 4. พยาบาทและอพยาบาท
 5. การยึดถือในบุคคลและความเป็นพวกพ้อง
 6. ความว่าง่ายและการเคารพธรรม
 7. การรักษาจิตเมื่อถูกตำหนิ
 8. การแยกระหว่างการป้องกันความผิดกับการตอบโต้ด้วยความโกรธ
 9. การฝึกจิตให้กว้างขวาง ไม่มีประมาณ และไม่มีเวร
-

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 22 : อลคัฏฐปมสูตร
ว่าด้วยอุปมาด้วยงูพิษ - เมื่อการเรียนรู้ธรรมผิดวิธีกลับกลายเป็นอันตรายแก่ผู้เรียน
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก์ โอปัมมวรรค

หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง: การศึกษาธรรมอย่างถูกต้อง การจับหลักธรรมให้ถูกทาง โทษของความเห็นผิด อุปมาด้วยงูพิษ อุปมาด้วยแพ ความไม่ยึดมั่นถือมั่น ชั้น 5 อนัตตา และความหลุดพ้นจากทุกข์

บทนำ

ธรรมะเป็นเครื่องนำผู้ศึกษาออกจากความทุกข์ แต่ถ้าเรียนโดยไม่พิจารณาความหมาย เรียนเพื่อโต้แย้ง หรือเลือกตีความตามความพอใจ ธรรมะที่ควรเป็นประโยชน์อาจกลับกลายเป็นโทษแก่ผู้เรียนได้

อลคัฏฐปมสูตรเป็นพระสูตรสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอันตรายของการเรียนรู้ธรรมโดยจับความหมายผิด เปรียบเหมือนคนจับงูพิษผิดวิธี งูนั้นย่อมหันกลับมากัดผู้จับ

พระสูตรนี้ยังมียุพาสำคัญอีกเรื่องหนึ่ง คือ **อุปมาด้วยแพ** ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ธรรมะเป็นเครื่องนำข้าม มิใช่สิ่งที่มีไว้ให้ยึดถือ

ชื่อ **อลคัฏฐปมสูตร** มาจากคำว่า **อลคัฏฐะ** หมายถึง งูพิษหรืออสรพิษ **อุปมา** หมายถึง ข้อเปรียบเทียบ จึงมีความหมายว่า **พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยงูพิษ**

พระสูตรเริ่มต้นจากความเห็นผิดของพระอริยสุตฺต แล้วขยายไปสู่หลักการศึกษาธรรม การละความยึดถือ และการพิจารณาสิ่งทั้งหลายว่าไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา และไม่ใช่ตัวตนของเรา

1. ความเห็นของพระอริยสุตฺต

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ในเวลานั้น ภิกษุชื่อ **อริยสุตฺต** ผู้เคยเป็นคนข่าแข็ง มีความเห็นเกิดขึ้นว่า ธรรมเหล่าใดที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นธรรมอันเป็นเครื่องกัน ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถกันผู้ที่เสพหรือประพฤติดู้อยู่ได้จริง ความเห็นนี้เป็นการปฏิเสธผลของสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าเป็นอันตราย โดยเฉพาะกามและการประพฤติดีที่ขัดต่อการฝึกตน

พระอริยสุตฺตจึงมิได้เพียงสงสัยเพื่อแสวงหาคำตอบ แต่ยืนยันความเข้าใจของตน แม้ความเข้าใจนั้นจะขัดกับคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว

2. ภิกษุทั้งหลายช่วยกันซักเตือน

เมื่อภิกษุทั้งหลายทราบความเห็นของพระอริยฐานะ จึงเข้าไปสอบถามว่า ท่านมีความเห็นเช่นนั้นจริงหรือไม่ พระอริยฐานะตอบว่าเป็นความจริง ภิกษุทั้งหลายจึงช่วยกันชี้แจงว่า ไม่ควรกล่าวเช่นนั้น ไม่ควรกล่าวต่อพระผู้มีพระภาค เพราะพระองค์มิได้ทรงสอนอย่างที่ว่าพระอริยฐานะเข้าใจ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโทษของกามไว้โดยอุปมาต่าง ๆ เช่น

- กามเปรียบเหมือนโครงกระดูก
- กามเปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ
- กามเปรียบเหมือนคบเพลิงหญ้า
- กามเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง
- กามเปรียบเหมือนความฝัน
- กามเปรียบเหมือนของที่ยืมเขามา
- กามเปรียบเหมือนผลไม้บนต้น
- กามเปรียบเหมือนเงาสำหรับสับเนื้อ
- กามเปรียบเหมือนดอกและหลาว
- กามเปรียบเหมือนศีรษะงูพิษ

อุปมาเหล่านี้แสดงว่า กามให้ความพอใจเพียงเล็กน้อย แต่มีทุกข์ มีความคับแค้น และมีโทษมาก แม้ภิกษุทั้งหลายจะซักเตือน พระอริยฐานะก็ยังยืนยันความเห็นเดิม ไม่ยอมสละความเห็นนั้น

3. พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระอริยฐานะ

เมื่อภิกษุทั้งหลายไม่สามารถทำให้พระอริยฐานะละความเห็นผิดได้ จึงนำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์รับสั่งให้เรียกพระอริยฐานะมาเฝ้า แล้วตรัสถามว่า เธอมีความเห็นว่า ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงว่าเป็นเครื่องกั้น ไม่สามารถกันผู้ที่เสพหรือประพฤติธรรมนั้นอยู่ได้จริงหรือ พระอริยฐานะกราบทูลรับว่า ตนมีความเห็นเช่นนั้นจริง

พระพุทธเจ้าจึงทรงดำหนิอย่างชัดเจนว่า พระอริยฐานะเข้าใจธรรมผิด และกล่าวต่อพระองค์ด้วยสิ่งที่ไม่เป็นจริง พระองค์ทรงแสดงโทษของกามไว้โดยประการต่าง ๆ มิได้ทรงรับรองว่า ผู้เสพกามอยู่จะไม่ถูกกามนั้นขัดขวางการปฏิบัติ

4. ความเห็นผิดมิได้ทำร้ายเฉพาะผู้เห็นผิด

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความเห็นผิดของพระอริยฐานะย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ และเพื่อความทุกข์แก่ตนเองตลอดกาลนาน ความเห็นผิดเช่นนี้ยังอาจทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิดตามไปด้วย เพราะเมื่อผู้หนึ่งกล่าวว่า สิ่งทีพระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าเป็นเครื่องกั้นมิได้ก่อให้เกิดอันตราย ผู้ที่ยังขาดความเข้าใจอาจนำความเห็นนั้นไปใช้สนับสนุนความต้องการของตนเอง

ความคลาดเคลื่อนทางธรรมจึงมิใช่เรื่องของความเห็นส่วนบุคคลเพียงอย่างเดียว แต่สามารถส่งผลกระทบต่อความเข้าใจและการปฏิบัติของคนจำนวนมาก ผู้ศึกษาจึงต้องระวังมิให้ความพอใจส่วนตัวเข้ามาเปลี่ยนความหมายของคำสอน

5. ผู้เรียนธรรมผิดวิธี

พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุคคลบางพวกที่เรียนธรรมประเภทต่าง ๆ เช่น พระสูตร บทประพันธ์ คำอธิบาย คาทา อุทาน และเรื่องราวต่าง ๆ

บุคคลเหล่านั้นเรียนธรรมแล้ว แต่มิได้ใช้ปัญญาพิจารณาความหมายแห่งธรรมนั้น เมื่อไม่พิจารณาให้เข้าใจอย่างถูกต้อง ธรรมที่เรียนจึงไม่สามารถทำให้เกิดประโยชน์ตามจุดหมายได้

บางคนเรียนธรรมเพียงเพื่อใช้ตำหนิหรือโต้แย้งผู้อื่น บางคนเรียนเพื่อให้ตนเป็นผู้มีชื่อเสียงว่าเป็นนักปราชญ์หรือเป็นผู้ทรงจำมาก บางคนจดจำถ้อยคำได้ แต่ยังไม่เข้าใจว่า ธรรมนั้นมีไว้เพื่อละกิเลสและนำออกจากทุกข์ เมื่อจุดหมายของการเรียนไม่ถูกต้อง ผลของการเรียนย่อมคลาดเคลื่อนไปด้วย

6. อุปมาคนจับงูพิษผิดวิธี

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบผู้เรียนธรรมผิดวิธีว่า เหมือนบุรุษผู้ต้องการจับงูพิษ เมื่อพบงูพิษตัวใหญ่ เขากลับจับงูที่ขาคหรือที่หาง งูนั้นจึงหันกลับมากัดมือ แขน หรืออวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งของเขา เป็นเหตุให้ได้รับความตายหรือทุกข์ปางตาย

เหตุที่เขาได้รับอันตราย มิใช่เพราะงูไม่มีประโยชน์ตามจุดประสงค์ที่เขาต้องการ แต่เพราะเขาจับงูผิดวิธี เช่นเดียวกัน ธรรมะมิได้ก่อโทษแก่ผู้เรียน แต่การเรียนโดยจับความหมายผิด ใช้ผิดจุดประสงค์ หรือยึดถือถ้อยคำโดยไม่เข้าใจเนื้อหา อาจกลับทำอันตรายแก่ผู้เรียนเอง นี่คือเหตุสำคัญที่พระสูตรนี้ได้ชื่อว่า **อลคัททูปมสูตร**

7. การจับงูพิษอย่างถูกวิธี

บุรุษผู้รู้วิธีจับงูพิษ เมื่อพบงูตัวใหญ่ ย่อมใช้ไม้มีง่ามกดคองไว้ก่อน แล้วจึงจับที่คอให้มันคง แม้จะใช้ลำตัวพันมือ แขน หรืออวัยวะส่วนอื่น ก็ไม่สามารถหันกลับมากัดเขาได้ บุรุษนั้นจึงไม่ถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย เพราะจับงูอย่างถูกวิธี

เช่นเดียวกัน ผู้ศึกษาธรรมอย่างถูกต้องย่อมไม่หยุดอยู่เพียงการจำถ้อยคำ แต่ต้องพิจารณาความหมายด้วยปัญญา เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่า ธรรมนั้นมุ่งให้ละสิ่งใด เจริญสิ่งใด และนำไปสู่ความพ้นทุกข์อย่างไร จึงชื่อว่าจับหลักธรรมได้ถูกทาง

8. จุดมุ่งหมายของการศึกษาศรรม

การศึกษาศรรมมิได้มีไว้เพื่อสะสมความรู้เพียงอย่างเดียว แต่มีไว้เพื่อนำความรู้นั้นมาพิจารณา กาย วาจา และจิตของตน ผู้ศึกษาควรถามตนเองว่า ศรรมที่กำลังศึกษานี้ช่วยให้เราละความโลภ ความ โกรธ และความหลงได้หรือไม่ ทำให้ความยึดมั่นถือมั่นลดลงหรือไม่ ทำให้เข้าใจทุกข์และเหตุแห่ง ทุกข์ชัดขึ้นหรือไม่ และทำให้นำไปปฏิบัติในชีวิตจริงได้หรือไม่ หากเรียนมากแต่ความยึดถือตนเอง กลับเพิ่มขึ้น ความรู้ที่มีอาจยังไม่บรรลุจุดมุ่งหมายของการศึกษาศรรม

9. อุปมาด้วยแพ

จากอุปมาด้วยงูพิษ พระพุทธเจ้าทรงแสดงอุปมาด้วยแพต่อไป ทรงเปรียบเทียบนบุรุษผู้เดินทาง มาถึงห้วงน้ำใหญ่ ฟุ้งข้างนี้เต็มไปด้วยอันตราย ส่วนฟุ้งข้างโน้นปลอดภัย แต่ไม่มีเรือ ไม่มีสะพาน และ ไม่มีเครื่องข้ามอื่นใด

บุรุษนั้นจึงรวบรวมหญ้า กิ่งไม้ ใบไม้ และวัสดุต่าง ๆ มาผูกเป็นแพ แล้วใช้มือและเท้าพยายาม พาดนข้ามไปถึงฝั่งที่ปลอดภัย แพนั้นมีคุณอย่างยิ่ง เพราะช่วยให้เขาข้ามพ้นอันตรายได้

เมื่อถึงฝั่งแล้ว บุรุษนั้นควรพิจารณาว่า จะนำแพขึ้นทูลศรียะหรือแบกไว้บนบ่าต่อไป หรือควร วางแพไว้แล้วเดินทางต่อ คำตอบคือ เขาควรวางแพไว้ มิใช่แบกติดตัวไป

10. ศรรมมีไว้สำหรับข้าม มิใช่มีไว้ยึดถือ

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายว่า พระองค์ทรงแสดงศรรมเปรียบเทียบแพ มีไว้สำหรับข้าม มิใช่มีไว้ สำหรับยึดถือ ถ้าบุคคลเข้าใจอุปมาด้วยแพอย่างถูกต้อง ย่อมรู้จักละความยึดถือแม้ในศรรมทั้งหลาย ไม่ จำเป็นต้องกล่าวถึงสิ่งที่มีใช้ศรรม

ข้อความนี้มีได้หมายความว่า ผู้ปฏิบัติสามารถละทิ้งคำสอนก่อนจะนำไปปฏิบัติ หรือเลือกไม่ รักษาศีลโดยอ้างว่าไม่ควรยึดศรรม

แพต้องถูกสร้าง ต้องนำมาใช้ และต้องอาศัยเพื่อข้ามถึงอีกฝั่งก่อน จึงวางลงเมื่อกิจของแพสำเร็จ แล้ว เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติต้องอาศัยศีล สมาธิ ปัญญา และหลักศรรมต่าง ๆ เพื่อฝึกตน เมื่อถึงความหลุด พ้นแล้ว จึงไม่มีความยึดถือแม้ในเครื่องมือที่นำไปสู่ความหลุดพ้นนั้น

11. ความแตกต่างระหว่างการใช้ศรรมกับการยึดศรรม

การใช้ศรรม คือ นำคำสอนมาปฏิบัติเพื่อละกิเลสและออกจากทุกข์ การยึดศรรม คือ ถือความรู้ ความเห็น หรือวิธีปฏิบัติว่าเป็นเรา เป็นของเรา หรือใช้เป็นเครื่องยกตนข่มผู้อื่น

บุคคลอาจกล่าวหลักศรรมได้ถูกต้อง แต่ถ้าเกิดความสำคัญตนว่า “เรารู้มากกว่าเขา” “ความเห็น ของเราเท่านั้นถูกต้อง” หรือ “ผู้ที่คิดต่างจากเราย่อมไม่มีทางเข้าถึงศรรม” ความยึดถืออาจเข้าไปแทรก

อยู่ในความรู้ทางธรรมแล้ว ธรรมะมิไ้ลดความยึดถือในตัวตน มิไ้มีไ้สร้างตัวตนของผู้รู้ธรรมให้ใหญ่ขึ้น

12. สิ่งที่บุคคลเข้าไปยึดถือ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า บุคคลผู้ไม่ได้สติบ ไม่รู้จักธรรมของพระอริยะ ย่อมเข้าไปยึดถือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และสิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน รับรู้ รู้แจ้ง แสวงหา หรือพิจารณาด้วยใจว่า “นั่นเป็นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา”

นอกจากนี้ บุคคลยังอาจยึดถือความเห็นเกี่ยวกับตนและ โลกว่าเป็นสิ่งเที่ยง ยั่งยืน และคงอยู่ตลอดไป การยึดถือทั้งหมดนี้เป็นที่ตั้งแห่งความเห็นว่ามีตัวเราผู้เป็นเจ้าของ มีตัวเราผู้รับรู้ และมีตัวเราที่จะคงอยู่ต่อไป

ส่วนวิญญูณนั้น พระพุทธเจ้าทรงนำมาพิจารณาร่วมกับขั้น 5 ในลำดับต่อมา โดยทรงแสดงว่า วิญญูณก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ว่าตัวตนเช่นเดียวกัน เมื่อสิ่งที่ยึดถือเปลี่ยนแปลงหรือสูญหาย ความเศร้าโศกและความทุกข์จึงเกิดขึ้น

13. ความทุกข์เมื่อสิ่งที่ยึดถือเปลี่ยนแปลง

พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลอาจยึดถือสิ่งที่ไม่มีความเที่ยงแท้ว่า “สิ่งนี้เป็นของเรา” เมื่อสิ่งนั้นเปลี่ยนแปลงหรือสูญหาย เขาจึงคิดว่า “สิ่งที่เคยเป็นของเรา บัดนี้ไม่มีแก่เราแล้ว” หรือ “สิ่งที่ควรเป็นของเรา เรากลับไม่ได้สิ่งนั้น”

เมื่อความยึดถือถูกกระทบ บุคคลย่อมเศร้าโศก คร่ำครวญ เป็นทุกข์ เสียใจ และคับแค้นใจ ความทุกข์จึงมิได้เกิดเพียงเพราะสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลง แต่เกิดเพราะจิตเข้าไปกำหนดว่า “สิ่งนี้ต้องเป็นของเรา” “สิ่งนี้ต้องอยู่กับเรา” หรือ “สิ่งนี้ต้องเป็นไปตามที่เราต้องการ” เมื่อความจริงไม่เป็นไปตามความยึดถือ ความทุกข์จึงเกิดขึ้น

14. สิ่งใดไม่ใช่ของตน ควรละสิ่งนั้น

พระพุทธเจ้าตรัสให้ภิกษุทั้งหลายละสิ่งที่ไม่ใช่ของตน เพราะเมื่อละได้แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขตลอดกาลนาน

พระองค์ตรัสถามว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญูณ เป็นของเที่ยงหรือไม่เที่ยง ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ และมีความแปรผันเป็นธรรมดา ไม่สมควรเห็นสิ่งนั้นว่า “นั่นเป็นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา” การละมิได้หมายถึงการทำลายขั้น 5 แต่หมายถึงการละความสำคัญผิดและความยึดถือที่เข้าไปครอบครองขั้น 5

15. อุปมาหญา ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ในพระเชตวัน

พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า หากมีบุคคลนำหญา ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ในพระเชตวัน ไปเผา หรือทำตามความต้องการ ภิกษุทั้งหลายจะคิดหรือไม่ว่า บุคคลนั้นกำลังนำพวกตนไปเผาหรือ กระทำต่อพวกตน

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่คิดเช่นนั้น เพราะหญา ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้เหล่านั้นมิใช่ตัวตนของ ภิกษุ และมีใช่ของที่เนื่องอยู่ในตัวตนของภิกษุ เช่นเดียวกัน สิ่งใดมิใช่ของเรา ก็ควรละความยึดถือใน สิ่งนั้นเสีย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ล้วนเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย แล้วเปลี่ยนแปลงและดับ ไป มิได้อยู่ได้อำนาจของบุคคลอย่างแท้จริง

16. การเห็นขั้น 5 ตามความเป็นจริง

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาขั้น 5 ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ทั้งภายในและ ภายนอก หยาบและละเอียด เลวและประณีต ไกลและใกล้ ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา”

การพิจารณาเช่นนี้มีใช่การท่องจำเพื่อปฏิสัการะมีอยู่ของกายและใจ แต่เป็นการรู้ตามความเป็นจริงว่า ขั้นทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย ไม่เที่ยง และไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใคร

เมื่อเห็นตามความเป็นจริง ย่อมเกิดความเบื่อหน่าย คลายความกำหนัด และหลุดพ้นจากความยึดถือ เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า “หลุดพ้นแล้ว” และรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

17. พระพุทธเจ้ามิได้ทรงสอนความขาดสูญ

ในสมัยนั้น มีสมณพราหมณ์บางพวกกล่าวหาพระพุทธเจ้าว่า ทรงสอนความขาดสูญ ความพินาศ หรือความไม่มีอยู่ของสัตว์ผู้มีอยู่

พระพุทธเจ้าตรัสว่า คนเหล่านั้นกล่าวดูพระองค์ด้วยสิ่งที่ไม่เป็นจริง ทั้งในอดีตและในปัจจุบัน พระองค์ทรงแสดงเพียงเรื่อง ทุกข์และความดับแห่งทุกข์

พระองค์มิได้ทรงสอนให้ทำลายตัวตนที่มีอยู่อย่างเที่ยงแท้ แต่ทรงเปิดเผยว่า สิ่งที่มีมนุษย์ยึดถือเป็นตัวตนนั้น ล้วนเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เมื่อเหตุแห่งทุกข์ดับ ทุกข์จึงดับ มิใช่มีบุคคลเที่ยงแท้คนหนึ่ง ถูกทำลายให้สูญหายไป

18. แม้ถูกด่าหรือได้รับการยกย่องก็ไม่ควรหวั่นไหว

พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า หากผู้อื่นด่า บริภาษ โกรธ หรือเบียดเบียนพระองค์ ภิกษุทั้งหลายไม่ควรผูกอาฆาต ไม่ควรเกิดความขุ่นเคือง และไม่ควรมัวเมาใจแทนพระองค์ เพราะถ้าโกรธ แทนพระองค์ ภิกษุทั้งหลายย่อมสร้างอันตรายแก่ตนเอง

ในทางกลับกัน หากผู้อื่นสักการะ เคารพ นบถือ หรือบูชาพระองค์ ภิกษุทั้งหลายก็ไม่ควรเกิดความยินดีจนฟูใจ ควรพิจารณาตามความเป็นจริงว่า การสักการะนั้นเป็นสิ่งที่บุคคลกระทำต่อคุณธรรมที่ได้อุบัติและเห็นอย่างถูกต้อง หลักนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้ศึกษาธรรมต้องไม่ตกอยู่ใต้อำนาจทั้งของความโกรธและความหลงยินดี

19. ผู้หลุดพ้นไม่อาจถูกค้นหาด้วยความยึดถือเดิม

เมื่อภิกษุรู้เห็นตามความเป็นจริงและจิตหลุดพ้นจากอาสวะแล้ว แม้เทวดา พร้อมทั้งพระอินทร์ พรหม และประชาบดี จะแสวงหาว่า วิญญาณของผู้หลุดพ้นนั้นอาศัยอยู่ในที่ใด ก็ไม่อาจค้นพบได้ ข้อความนี้ไม่ควรเข้าใจว่า มีวิญญาณเที่ยงแท้ดวงหนึ่งออกไปหลบซ่อนอยู่ในสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง

ใจความสำคัญคือ เมื่อเหตุแห่งความยึดถือดับแล้ว ย่อมไม่อาจกำหนดผู้หลุดพ้นด้วยกรอบเดิมว่า “วิญญาณนี้ตั้งอยู่ที่นั่น” “สิ่งนี้เป็นตัวตนของเขา” หรือ “เขาจะคงอยู่ในสภาพใดสภาพหนึ่งตลอดไป” พระพุทธเจ้าจึงตรัสถึงผู้หลุดพ้นว่า เป็นผู้ที่หาเครื่องกำหนดไม่ได้แม้ในปัจจุบัน เพราะไม่มีความยึดถือให้กำหนดว่าเป็นตัวเราและของเรา

คำอธิบายนี้มีจุดสำคัญอยู่ที่ **ความสิ้นไปแห่งความยึดถือ** มิใช่การยืนยันว่ามีวิญญาณถาวรดำรงอยู่ภายหลังความหลุดพ้น

20. ผลของการปฏิบัติตามพระธรรม

ในตอนท้าย พระพุทธเจ้าทรงแสดงผลของการปฏิบัติตามธรรมไว้หลายระดับ ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ ย่อมสิ้นอาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว วางภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ของตนโดยลำดับ สิ้นเครื่องผูกพันในภพ และหลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ

ภิกษุผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง 5 ได้ ย่อมเป็นพระอนาคามี เกิดขึ้นโดยโอปปาติกะ ปรินิพพานในภพนั้น และไม่กลับมาจากโลกนั้นอีก

ผู้ละสังโยชน์ 3 ประการได้ และทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบาง ย่อมเป็นพระสกทาคามี กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียว แล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ผู้ละสังโยชน์ 3 ประการได้ ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า

ผู้เป็นธรรมานุสारीหรือสัทธานุสारी ผู้ดำเนินตามธรรมด้วยปัญญาหรือด้วยศรัทธา ก็เป็นผู้ดำเนินไปสู่ความตรัสรู้ ส่วนผู้มีเพียงศรัทธาและความรักในพระผู้มีพระภาค ก็ย่อมมีสุคติเป็นที่หวังได้ ข้อความตอนนี้แสดงว่า การรับฟังและปฏิบัติตามธรรมมิได้มีผลเพียงระดับเดียว แต่ให้ผลตามระดับของความเข้าใจ การละกิเลส และความสมบูรณ์ของการปฏิบัติ

แก่นธรรมของพระสูตร

อลัทธิอุปัฏฐกแสดงหลักสำคัญว่า ธรรมะมีคุณอย่างยิ่ง แต่ผู้ศึกษาต้องเรียนและนำไปใช้อย่างถูกต้อง การจำถ้อยคำได้มิได้หมายความว่าเข้าใจธรรมแล้วการเรียนเพื่อโต้แย้งหรือสร้างชื่อเสียง อาจทำให้ความรู้กลับกลายเป็นเครื่องเพิ่มความถือตัว

การตีความคำสอนตามความต้องการของตนเอง เปรียบเหมือนการจับงูพิษผิดวิธี การศึกษาอย่างถูกต้องต้องเข้าใจจุดหมายหมายว่า ธรรมะนั้นมีไว้เพื่อละกิเลส ลดความยึดถือ และนำออกจากทุกข์ แม้ธรรมะก็ไม่ควรถูกนำมายึดว่าเป็นเราและของเรา เพราะธรรมเปรียบเหมือนแพ มีไว้ใช้ข้าม มิใช่มีไว้แบกไว้หลังจากข้ามถึงฝั่งแล้ว

การนำไปใช้ในชีวิตรประจำวัน

เมื่อศึกษาธรรม ควรพิจารณาทั้งถ้อยคำ บริบท และจุดหมายหมายของคำสอน ไม่ควรเลือกเฉพาะข้อความที่สนับสนุนความต้องการของตนเอง

เมื่อพบคำสอนที่ดูเหมือนขัดกับความเข้าใจเดิม ควรตรวจสอบแหล่งอ้างอิงและพิจารณาความหมายให้รอบด้านก่อนสรุป ไม่ควรใช้ธรรมะเป็นเครื่องตัดสินผู้อื่น โดยลืมตรวจสอบกาย วาจา และจิตของตน

เมื่อใช้หลักธรรมใดในการปฏิบัติ ควรสังเกตว่า หลักนั้นช่วยให้ความโลภ ความโกรธ ความหลง และความยึดถือลดลงหรือไม่ หากยังเรียนแล้วยังถือตัว ยิ่งแบ่งฝ่าย หรือยิ่งดูหมิ่นผู้อื่น ควรย้อนกลับมาตรวจสอบว่า เรากำลังจับธรรมถูกทาง หรือกำลังจับเหมือนจับงูพิษที่หาง

ข้อควรเข้าใจ

คำว่า **ละแม้ธรรมทั้งหลาย** ไม่ได้หมายถึงให้ละศีล สมาธิ ปัญญา หรือคำสอนก่อนที่จะปฏิบัติจนเกิดผล เช่นเดียวกับแพ ผู้เดินทางต้องสร้างแพ ลงแพ และอาศัยแพข้ามน้ำก่อน เมื่อถึงฝั่งแล้วจึงวางแพ ผู้ที่ยังอยู่ท่ามกลางห้วงน้ำ แต่กล่าวว่าไม่ควรยึดแพแล้วสละแพเสีย ย่อมไม่ตรงกับความหมายของอุปมานี้

จุดสำคัญจึงอยู่ที่การใช้ธรรมให้ถูกหน้าที่ โดยไม่เปลี่ยนเครื่องมือสำหรับพันทุกข์ให้กลายเป็นสิ่งสำหรับยึดถือ

สรุป

อลัทธิอุปัฏฐกเริ่มต้นจากความเห็นผิดของพระอริยฐานะ ผู้เข้าใจว่า ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าเป็นเครื่องกั้น ไม่อาจกั้นผู้ที่เสพรธรรมนั้นอยู่ได้จริง

แม้ภิกษุทั้งหลายจะตกเตือน พระอริยฐานะก็ยังยืนยันความเห็นเดิม พระพุทธเจ้าจึงทรงตำหนิและทรงชี้ให้เห็นอันตรายของการเข้าใจธรรมผิด

พระองค์ทรงเปรียบผู้เรียนธรรมผิดวิธีกับคนจับงูพิษที่หาง งูย่อมหันกลับมากัดเขา เพราะจับผิดวิธี ส่วนผู้เรียนธรรมอย่างถูกต้อง เปรียบเหมือนคนใช้ไม้มีง่ามกดคองู แล้วจับที่คออย่างมั่นคง จึงไม่ได้รับอันตราย

จากนั้นทรงแสดงอุปมาด้วยแพว่า ธรรมะมีไว้สำหรับข้ามพ้นทุกข์ มิใช่มีไว้ให้ยึดถือว่าเป็นเรา และของเรา พระองค์ยังทรงสอนให้พิจารณารูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา

เมื่อไม่ยึดถือ จิตย่อมไม่ต้องทุกข์เพราะการเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่เคยสำคัญว่าเป็นเราและของเรา ใจความสำคัญของพระสูตรจึงอาจสรุปได้ว่า ธรรมะมีไว้ให้เข้าใจและนำไปปฏิบัติเพื่อละความยึดถือ มิใช่มีไว้ให้จับผิดทางหรือยึดถือเป็นเครื่องเสริมตัวตน

เมื่อจับหลักธรรมถูกต้อง ธรรมะย่อมช่วยให้ข้ามพ้นทุกข์ แต่เมื่อจับผิดทาง แม้สิ่งที่เรียกว่าความรู้ทางธรรม ก็อาจย้อนกลับมาทำอันตรายแก่ผู้เรียนได้เช่นเดียวกับงูพิษ

ธรรมที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

1. ความเห็นผิดและโทษของการกล่าวต่อพระพุทธรเจ้า
2. อุปมาด้วยงูพิษ
3. จุดมุ่งหมายของการศึกษาพระธรรม
4. การเรียนธรรมเพื่อปฏิบัติกับการเรียนเพื่อโต้แย้ง
5. อุปมาด้วยแพ
6. ความแตกต่างระหว่างการใช้ธรรมกับการยึดธรรม
7. ขั้น 5 และความไม่เที่ยง
8. การพิจารณาว่าไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา และไม่ใช่ตัวตนของเรา
9. ทุกข์และความดับแห่งทุกข์
10. ระดับผลของผู้ปฏิบัติตามพระธรรม

พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 23 : วัมมิกสูตร
ว่าด้วยปริศนาจอมปลวก - การขุดค้นสิ่งที่ซ่อนอยู่ภายในกายและใจ
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 มัชฌิมนิกาย มุลปัณณาสก์ โอปัมมวรรค

หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง: กายประกอบด้วยมหาภูตรูป 4 อวิชชา ความโกรธ ความสงสัย นิรวรณ 5 อุปาทานขันธ 5 กามคุณ 5 ความกำหนัดยินดี ปัญญา ความเพียร และพระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวะ

บทนำ

วัมมิกสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายธรรมผ่านปริศนา โดยใช้ภาพของจอมปลวก ซึ่งพ่นควันในเวลากลางคืนและลุกเป็นไฟในเวลากลางวัน

ภายในจอมปลวกนั้นมีสิ่งต่าง ๆ ซ่อนอยู่ เมื่อพราหมณ์สั่งสุเมธให้ถือศัสตราขุดลงไป จึงพบลิ้มสลัก อึ่งอ่าง ทาง 2 แพร่ง กระซอน เต่า เขียงหันเนื้อ ชื่นเนื้อ และพญานาคตามลำดับ

ทุกสิ่งที่ปรากฏมิได้เป็นเพียงวัตถุในเรื่องเล่า แต่เป็นปริศนาที่มีความหมายแทนหลักธรรมและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการฝึกตน ชื่อ **วัมมิกสูตร** มาจากคำว่า **วัมมิกะ** หมายถึง จอมปลวก

พระสูตรนี้จึงมีความหมายว่า **พระสูตรว่าด้วยจอมปลวก** จอมปลวกในพระสูตรหมายถึงกาย การขุดหมายถึงการปรารภความเพียร ศัสตราหมายถึงปัญญาอันประเสริฐ และสิ่งที่ขุดพบแต่ละอย่างมีความหมายแทนธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงเฉลยไว้

1. พระกุมารกัสสปะอยู่ในป่าอันธวัน

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ในเวลานั้น พระกุมารกัสสปะพักอยู่ในป่าอันธวัน เมื่อราตรีล่วงไป เทวดาองค์หนึ่งมีรัศมีงดงาม ส่องสว่างทั่วบริเวณป่า ได้เข้าไปหาพระกุมารกัสสปะ เทวดานั้นมิได้บอกคำตอบแก่ท่านโดยตรง แต่กล่าวปริศนาชุดหนึ่ง แล้วแนะนำให้นำปริศนาไปกราบทูลถามพระผู้มีพระภาค

2. ปริศนาจอมปลวก

เทวดากล่าวแก่พระกุมารกัสสปะโดยใจความว่า “ภิกษุ จอมปลวกนี้พ่นควันในเวลากลางคืน ลุกเป็นไฟในเวลากลางวัน พราหมณ์กล่าวว่า “สุเมธ เธอจงถือศัสตราขุดลงไป” เมื่อขุดลงไป สุเมธได้พบสิ่งต่าง ๆ ตามลำดับ

พราหมณ์สั่งให้ยกสิ่งเหล่านั้นขึ้น แล้วขุดต่อไป จนกระทั่งพบพญานาค พราหมณ์จึงสั่งว่า “อย่ารบกวนพญานาค จงนอนน้อมพญานาค” ข้อความทั้งหมดเป็นปริศนาที่ต้องอาศัยปัญญาในการพิจารณา มิอาจเข้าใจได้จากความหมายตามตัวอักษรเพียงอย่างเดียว

3. ปริศนา 15 ข้อ

จากข้อความของเทวดา มีสิ่งที่พระกุมารกัสสปจะต้องนำไปกราบทูลถามพระพุทธเจ้า ได้แก่

1. อะไรคือจอมปลวก
2. อะไรคือการพนกันวันในเวลากลางคืน
3. อะไรคือการลุกเป็นไฟในเวลากลางวัน
4. ใครคือพราหมณ์
5. ใครคือสุเมธ
6. อะไรคือศัสตรา
7. อะไรคือการชุก
8. อะไรคือลิมสลัก
9. อะไรคืออิงอ่าง
10. อะไรคือทาง 2 แพร่ง
11. อะไรคือกระซอน
12. อะไรคือเต่า
13. อะไรคือเจียงหั่นเนื้อ
14. อะไรคือขึ้นเนื้อ
15. อะไรคือพญานาค

เทวดากล่าวว่า ในโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ ไม่มีผู้ใดสามารถตอบปริศนาเหล่านี้ให้พระกุมารกัสสปะพอใจได้ นอกจากพระผู้มีพระภาค พระสาวกของพระองค์ หรือผู้ที่ได้ฟังคำตอบจากบุคคลเหล่านั้น กล่าวจบแล้ว เทวดาก็หายไป ณ ที่นั้น

4. พระกุมารกัสสปะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

เมื่อราตรีผ่านพ้นไป พระกุมารกัสสปะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ทานกราบทูลเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมด แล้วทูลถามความหมายของปริศนาที่ละข้อ พระพุทธเจ้าจึงทรงเฉลยว่า ปริศนาเหล่านี้มิได้กล่าวถึงจอมปลวกหรือสิ่งของภายนอกเท่านั้น แต่มีความหมายเกี่ยวกับกาย กิเลส เครื่องกั้น และการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น

5. จอมปลวกหมายถึงกายนี้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า จอมปลวก เป็นชื่อของกายนี้ กายนี้ประกอบด้วยมหาภูตรูป 4 คือ

1. ธาตุดิน

2. ชาตุน้ำ
3. ชาตุนไฟ
4. ชาตุนลม

กายนี้มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เจริญขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมกุมมาส มีความไม่เที่ยง ต้องอบต้องนวดเพ้น และมีความแตกกระจายกระเจาย เป็นธรรมดา ที่ทรงเปรียบกายกับจอมปลวก ช่วยให้พิจารณาเห็นว่า กายเป็นสิ่งที่เกิดจากส่วนประกอบและเหตุปัจจัย มิใช่สิ่งเที่ยงแท้ซึ่งตั้งอยู่ได้โดยลำพัง

เมื่อยังไม่พิจารณาให้ลึกซึ้ง เราอาจมองเห็นเพียงรูปร่างภายนอก แต่เมื่อใช้ปัญญาพิจารณา ย่อมเห็นสภาวะและความยึดถือที่เกี่ยวข้องกับกายและใจได้ละเอียดขึ้น

6. พ้นควันในเวลากลางคืน

พระพุทธเจ้าตรัสว่า การพ้นควันในเวลากลางคืน หมายถึง สิ่งที่คุณคิดทำไว้ในเวลากลางวัน แล้วนำกลับมาคิด พิจารณา หรือตรึกตรองในเวลากลางคืน เมื่อนอนลงแล้ว จิตอาจยังนำเรื่องราวในแต่ละวันกลับมาคิดซ้ำ

บางคนคิดถึงสิ่งที่ตนได้ทำ บางคนคิดถึงสิ่งที่ผู้อื่นพูดหรือกระทำต่อตน บางคนคิดถึงสิ่งที่ได้มา สิ่งสูญเสีย สิ่งที่น่าพอใจ หรือสิ่งที่ยังไม่ได้ตั้งใจ

ความคิดเหล่านี้เปรียบเหมือนควันที่ค่อย ๆ พวยพุ่งออกมาจากจอมปลวก แม้ภายนอกกายดูสงบนิ่ง แต่ภายในใจอาจยังเต็มไปด้วยความคิดและความกังวล

7. ลุกเป็นไฟในเวลากลางวัน

การลุกเป็นไฟในเวลากลางวัน หมายถึง เมื่อบุคคลคิดและพิจารณาไว้ในเวลากลางคืนแล้ว วันรุ่งขึ้นจึงลงมือกระทำทางกายหรือกล่าวออกมาทางวาจา สิ่งที่เกิดขึ้นอาจไม่หยุดอยู่ภายใน แต่แสดงออกมาเป็นการกระทำ

ความคิดที่ประกอบด้วยความโกรธ อาจกลายเป็นคำพูดรุนแรง ความคิดที่ประกอบด้วยความอยาก อาจกลายเป็นการแสวงหาหรือการกระทำเพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการ ความคิดที่ประกอบด้วยเมตตา และปัญญา ก็อาจกลายเป็นการกระทำที่เป็นประโยชน์

ควันในเวลากลางคืนกับไฟในเวลากลางวันจึงแสดงความสัมพันธ์ระหว่างความคิดภายในกับการกระทำทางกายและวาจา สิ่งที่เก็บไว้ในใจย่อมมีโอกาสดังกล่าวแสดงออกมาเป็นการกระทำภายนอก

8. พราหมณ์หมายถึงพระตถาคต

พระพุทธเจ้าทรงเฉลยว่า พราหมณ์ หมายถึงพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

คำว่า “พราหมณ์” ในปริศนานี้มิได้หมายถึงบุคคลตามชาติกำเนิด แต่หมายถึงพระตถาคต ผู้ตรัสรู้ธรรมตามความเป็นจริง พระตถาคตทรงรู้ว่า สิ่งใดควรละ สิ่งใดควรเจริญ และสิ่งใดไม่ควรถูกรบกวน

พระองค์จึงทรงชี้แนวทางให้ผู้ปฏิบัติใช้ปัญญาและความเพียรพิจารณาสิ่งที่มีอยู่ภายในกายและใจ มิให้หยุดอยู่เพียงสิ่งที่มองเห็นจากภายนอก

9. สุเมธหมายถึงภิกษุผู้ยังต้องศึกษา

พระพุทธเจ้าทรงเฉลยว่า สุเมธ หมายถึงภิกษุผู้ยังต้องศึกษา คำว่า “สุเมธ” มีความหมายถึงผู้มีปัญญาดี แต่ในปริศนานี้ยังเป็นผู้ที่ต้องลงมือขุดค้นและปฏิบัติตามคำแนะนำของพราหมณ์

ภิกษุผู้ยังต้องศึกษามีใช้ผู้ที่บรรลุนิพพานแล้ว แต่เป็นผู้กำลังดำเนินอยู่ในกระบวนการฝึกตน ท่านต้องอาศัยทั้งคำสอนของพระพุทธเจ้า ปัญญาที่พิจารณาธรรม และความเพียรในการละสิ่งที่ยึดขวางความหลุดพ้น

10. ศัสตราหมายถึงปัญญา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ศัสตรา หมายถึงปัญญาอันประเสริฐ สิ่งที่ชอบอยู่ภายในกายและใจไม่สามารถขุดค้นออกมาได้ด้วยกำลังกาย แต่ต้องอาศัยปัญญาที่สามารถแยกแยะได้ว่า สิ่งใดเป็นกุศล สิ่งใดเป็นอกุศล สิ่งใดควรละ สิ่งใดควรเจริญ และสิ่งใดเป็นเพียงธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย มิใช่บุคคล ตัวตน เรา หรือเขา ศัสตราแห่งปัญญาจึงมิได้มีไว้ทำร้ายผู้อื่น แต่มีไว้ตัดความไม่รู้และความยึดถือภายในตนเอง

11. การขุดหมายถึงความเพียร

พระพุทธเจ้าตรัสว่า การขุด หมายถึงการปรารภความเพียร เมื่อได้รับคำแนะนำว่า “จงถือศัสตราขุดลงไป” จึงหมายถึง จงใช้ปัญญาและปรารภความเพียร ปัญญาเพียงอย่างเดียวในระดับความรู้ยังไม่เพียงพอ หากไม่มีความเพียรนำความรู้นั้นมาใช้ในการฝึกจิต ในขณะเดียวกัน ความเพียรที่ขาดปัญญาก็อาจกลายเป็นความพยายามผิดทาง ปัญญาจึงทำหน้าที่เห็นทาง ส่วนความเพียรทำหน้าที่ดำเนินไปตามทางนั้น

12. ลืมสลักหมายถึงอวิชา

เมื่อสุเมธขุดลงไป สิ่งแรกที่พบคือลืมสลัก พระพุทธเจ้าทรงเฉลยว่า ลืมสลัก หมายถึงอวิชา อวิชาคือความไม่รู้ตามความเป็นจริง โดยเฉพาะความไม่รู้อริยสัจ 4 คือ

1. ไม่รู้ทุกข์
2. ไม่รู้เหตุให้เกิดทุกข์
3. ไม่รู้ความดับแห่งทุกข์
4. ไม่รู้ทางดำเนินให้ถึงความดับแห่งทุกข์

อวิชาเปรียบเหมือนลืมนที่ปิดกั้นมิให้มองเห็นสิ่งที่อยู่ลึกลงไป

คำสั่งว่า “จงยกถึ้มสลักขึ้น จงชุดต่อไป” จึงหมายถึง จงละอวิชาด้วยปัญญา แล้วปรารภความเพียรต่อไป เมื่ออวิชายังปิดกั้นอยู่ บุคคลย่อมไม่สามารถเห็นกิเลสและความยึดถืออื่น ๆ ได้อย่างชัดเจน

13. อี้อ่างหมายถึงความโกรธและความคับแค้น

เมื่อชุดต่อไป สุมะพบอี้อ่าง พระพุทธเจ้าทรงเฉลยว่า อี้อ่าง หมายถึงความคับแค้นอันเกิดจากความโกรธ เมื่อความโกรธเกิดขึ้น จิตย่อมเต็มไปด้วยความไม่พอใจและความคับแค้น บุคคลอาจรู้สึกอึดอัด ต้องการกล่าวโต้ตอบ หรือต้องการให้อีกฝ่ายได้รับความเจ็บปวดเช่นเดียวกับตน

คำสั่งว่า “จงยกอี้อ่างขึ้น จงชุดต่อไป” หมายถึง จงละความโกรธและความคับแค้น แล้วปรารภความเพียรต่อไป ความโกรธมิใช่สิ่งที่ควรเก็บรักษาไว้ เพราะยังยึดถือ ความโกรธยังขยายตัวและปิดกั้นปัญญา

14. ทาง 2 แพร้งหมายถึงความสงสัย

เมื่อชุดต่อไป สุมะพบทาง 2 แพร้ง พระพุทธเจ้าทรงเฉลยว่า ทาง 2 แพร้ง หมายถึงความสงสัย ความสงสัยทำให้จิตไม่สามารถตัดสินใจเดินไปในทางใดทางหนึ่งได้อย่างมั่นคง

ผู้ปฏิบัติอาจสงสัยในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ การฝึกตน หรือหลักเหตุและผล จนไม่ยอมลงมือปฏิบัติอย่างจริงจัง ความสงสัยในที่นี้มีได้หมายถึงการตั้งคำถามเพื่อแสวงหาความเข้าใจ เพราะการถามด้วยเหตุผลสามารถนำไปสู่ปัญญาได้ แต่หมายถึงความลังเลที่ทำให้จิตไม่อาจก้าวหน้าในทางปฏิบัติ

คำสั่งว่า “จงยกทาง 2 แพร้งขึ้น จงชุดต่อไป” หมายถึง จงละความสงสัยด้วยการศึกษา การพิจารณา และการรู้เห็นจากการปฏิบัติ แล้วปรารภความเพียรต่อไป

15. กระซอนหมายถึงนิรณ 5

เมื่อชุดต่อไป สุมะพบกระซอน พระพุทธเจ้าทรงเฉลยว่า กระซอน หมายถึงนิรณ 5 นิรณ 5 คือธรรมที่กั้นจิตมิให้สงบและกั้นปัญญามิให้เห็นตามความเป็นจริง ได้แก่

1. กามฉันทะ - ความพอใจติดข้องในกาม
2. พยาบาท - ความคิดมุ่งร้าย
3. ถีนมิทธะ - ความหดหู่และง่วงซึม
4. อุทธัจจกุกกุจะ - ความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ
5. วิจิกิฉา - ความลังเลสงสัย

คำสั่งว่า “จงยกกระซอนขึ้น จงชุดต่อไป” หมายถึง จงละนิรณ 5 แล้วปรารภความเพียรต่อไป เมื่อนิรณอ่อนกำลังลง จิตย่อมสงบ ตั้งมั่น และพร้อมที่จะพิจารณาธรรมตามความเป็นจริง

16. เต่าหมายถึงอุปาทานชั้น 5

เมื่อพูดต่อไป สุเมธพบเต่า พระพุทธเจ้าทรงเฉลยว่า เต่า หมายถึงอุปาทานชั้น 5 อุปาทานชั้น 5 คือชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ ได้แก่

1. รูป
2. เวทนา
3. สัญญา
4. สังขาร
5. วิญญาณ

สิ่งสำคัญมิใช่เพียงการรู้ว่ามีชั้น 5 แต่ต้องเห็นว่า ความทุกข์เกิดขึ้นเมื่อจิตเข้าไปยึดชั้น เหล่านั้นว่า “นี่เป็นของเรา” “นี่เป็นเรา” หรือ “นี่เป็นตัวตนของเรา”

คำสั่งว่า “จงยกเต่าขึ้น จงพูดต่อไป” หมายถึง จงละอุปาทานชั้น 5 หรือกล่าวให้ชัด คือ ละความยึดถือที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับชั้น 5 แล้วปรารภความเพียรต่อไป มิได้หมายถึงให้ทำลายชั้น 5 แต่หมายถึงให้รู้ชั้น 5 ตามความเป็นจริงว่า เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ชั่วคราว และเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย

17. เหยิงหั้นเนื้อหมายถึงกามคุณ 5

เมื่อพูดต่อไป สุเมธพบเหยิงหั้นเนื้อ พระพุทธเจ้าทรงเฉลยว่า เหยิงหั้นเนื้อ หมายถึงกามคุณ 5 กามคุณ 5 คือสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ และน่าพอใจ ซึ่งรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย ได้แก่

1. รูปที่รู้ทางตา
2. เสียงที่รู้ทางหู
3. กลิ่นที่รู้ทางจมูก
4. รสที่รู้ทางลิ้น
5. สิ่งสัมผัสทางกาย

สิ่งเหล่านี้มิได้เป็นปัญหาเพียงเพราะปรากฏ แต่ความติดข้อง ความเพลิดเพลิน และความต้องการครอบครองต่างหากที่ทำให้จิตถูกผูกไว้ ที่ทรงเปรียบกามคุณ 5 กับเหยิงหั้นเนื้อ ช่วยให้เห็นว่า ความเพลิดเพลินในกามอาจนำมาซึ่งการถูกบีบคั้นและความทุกข์ตามมา

คำสั่งว่า “จงยกเหยิงหั้นเนื้อขึ้น จงพูดต่อไป” หมายถึง จงละกามคุณ 5 หรือกล่าวในทางปฏิบัติ คือ ละความติดข้องในกามคุณ 5 แล้วปรารภความเพียรต่อไป

18. ขึ้นเนื้อหมายถึงความกำหนัดยินดี

เมื่อขุดต่อไป สุธเมธพบขึ้นเนื้อ พระพุทธเจ้าทรงเฉลยว่า ขึ้นเนื้อ หมายถึงนันทิราคะ คือความเพลิดเพลินและความกำหนัดยินดี

เมื่ออารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น และกายปรากฏขึ้น ความพอใจอาจเข้าไปเกาะเกี่ยว แล้วพัฒนาเป็นความเพลิดเพลินและความต้องการ จิตมิได้เพียงรับรู้สิ่งนั้น แต่ต้องการให้สิ่งนั้นอยู่ต่อ ต้องการได้เพิ่ม หรือไม่ต้องการสูญเสีย ความกำหนัดยินดีจึงเป็นสิ่งที่ทำให้จิตเข้าไปยึดอารมณ์และสร้างความต่อเนื่องของทุกข์

คำสั่งว่า “จงยกขึ้นเนื้อขึ้น จงขุดต่อไป” หมายถึง จงละนันทิราคะ แล้วปรารภความเพียรต่อไป เมื่อละความเพลิดเพลินและความกำหนัดได้ จิตย่อมไม่เข้าไปเกาะเกี่ยวกับสิ่งที่ปรากฏ

19. พญานาคหมายถึงพระอรหันต์

เมื่อขุดลึกลงไป สุธเมธพบพญานาค คราวนี้พราหมณ์มิได้สั่งให้ยกพญานาคขึ้น แต่กล่าวว่า “อย่ารบกวนพญานาค จงนอนน้อมพญานาค”

พระพุทธเจ้าทรงเฉลยว่า พญานาค หมายถึงภิกษุผู้สิ้นอาสวะ ภิกษุผู้สิ้นอาสวะเป็นผู้หลุดพ้นจากความยึดถือและเครื่องเศร้าหมองที่ผูกจิตไว้กับทุกข์

คำว่า “อย่ารบกวนพญานาค” หมายถึง ไม่ควรรบกวนหรือเบียดเบียนท่าน

คำว่า “จงนอนน้อมพญานาค” หมายถึง ควรให้ความเคารพต่อผู้ที่ฝึกตนจนสิ้นอาสวะและหลุดพ้นแล้ว พญานาคจึงมิใช่สิ่งที่ต้องยกขึ้นหรือละทิ้ง แต่เป็นภาพแทนภิกษุผู้บรรลุจุดหมายของการปฏิบัติแล้ว

20. ภาพรวมของปริศนาธรรม

เมื่อพิจารณาปริศนาทั้งหมด จะเห็นภาพรวมของการศึกษากายและใจ เริ่มจากกายซึ่งเปรียบเหมือนจอมปลวก จากนั้นใช้ปัญญาเป็นศัสตรา และใช้ความเพียรเป็นการขุดสิ่งที่ขุดพบและต้องละตามคำเฉลย ได้แก่

1. อวิชชา
2. ความโกรธและความคับแค้น
3. ความสงสัย
4. นิเวศน์ 5
5. อุปาทานชั้น 5
6. กามคุณ 5
7. ความเพลิดเพลินและความกำหนัดยินดี

ส่วนพญานาคหมายถึงภิกษุผู้สิ้นอาสวะ ผู้ไม่ควรถูกรบกวนและควรได้รับความเคารพ

อย่างไรก็ตาม ลำดับสิ่งที่ขุดพบนี้เป็นลำดับของปริศนาในพระสูตร ไม่ควรนำไปกำหนดอย่างตายตัวว่า ผู้ปฏิบัติทุกคนต้องละกิเลสแต่ละอย่างเสร็จสิ้นตามลำดับนี้เท่านั้น สารสำคัญอยู่ที่การใช้ปัญญาและความเพียร เพื่อรู้จักและละธรรมที่กั้นจิตไว้จากความหลุดพ้น

แก่นธรรมของพระสูตร

วัมมิกสูตรแสดงให้เห็นว่า กายและใจที่ดูเป็นสังขารธรรมดานั้น มีสภาวะและความยึดถือที่ควรพิจารณาอยู่หลายประการ

ถ้าไม่ใช้ปัญญาพิจารณา บุคคลย่อมเห็นเพียงสิ่งที่ปรากฏภายนอก เมื่อใช้ปัญญาร่วมกับความเพียร จึงเริ่มมองเห็นอวิชชา ความโกรธ ความสงสัย นิรวณ ความยึดถือในจันท์ ความคิดข้องในกาม และความกำหนัดยินดี

การขุดมิใช่การค้นหาสิ่งภายนอก แต่เป็นภาพเปรียบเทียบของการย้อนกลับมาพิจารณากายและใจของตน สิ่งที่พบมิใช่สิ่งที่จะนำไปตำหนิผู้อื่น แต่เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติต้องรู้จักและละออกจากจิตของตนเอง

การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

ในเวลากลางคืน ควรสังเกตว่า จิตกำลังนำเรื่องใดจากเวลากลางวันกลับมาคิดซ้ำ

ในเวลากลางวัน ควรสังเกตว่า การกระทำและคำพูดของเราเกิดจากความคิดหรือเจตนาแบบใด

เมื่อความโกรธเกิดขึ้น ควรรู้ว่าความโกรธกำลังทำให้จิตคับแคบ มิควรปล่อยให้แสดงออกมาทันที เมื่อเกิดความสงสัย ควรแยกแยะเป็นการตั้งคำถามเพื่อแสวงหาปัญญา หรือเป็นความลังเลที่ทำให้ไม่ยอมปฏิบัติ

เมื่อจิตถูกนิรวณครอบงำ ควรรู้ว่า จิตยังไม่พร้อมเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เมื่อรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสปรากฏ ควรแยกแยะระหว่างการรับรู้กับความกำหนัดยินดีที่เข้าไปเกาะเกี่ยว ทุกครั้งที่รู้ทันสิ่งเหล่านี้ ย่อมเป็นการใช้ศัสตราคือปัญญาและลงมือขุดด้วยความเพียร

ข้อควรเข้าใจ

คำว่า ยกขึ้น ในพระสูตร มิได้หมายถึงการทำลายกาย จันท์ 5 หรืออารมณ์ภายนอก สิ่งที่ต้องละคืออวิชชา ความโกรธ ความสงสัย นิรวณ ความยึดถือ และความกำหนัดยินดี โดยเฉพาะคำว่า ยกแต่ขึ้น มิได้หมายถึงให้กำจัดจันท์ 5 แต่หมายถึงให้ละอุปาทานหรือความยึดถือในจันท์ 5

จันท์ยังดำเนินไปตามเหตุปัจจัย แต่ผู้ปฏิบัติฝึกละความสำคัญมั่นหมายว่า “จันท์นี้เป็นของเรา” “จันท์นี้เป็นเรา” หรือ “จันท์นี้เป็นตัวตนของเรา” การแยกแยะระหว่าง จันท์ 5 กับ อุปาทานจันท์ 5 จึงมีความสำคัญต่อการเข้าใจปริศนานี้

สรุป

วัมมิกสูตรเริ่มต้นจากทิวาคองค์หนึ่งมาให้ปริศนาแก่พระกุมารกัสสปะในป่าอันธวัน แล้วแนะนำให้ปริศนาไปกราบทูลถามพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงเฉลยว่า จอมปลวกหุ้มมาถึงกายนี้ ซึ่งประกอบด้วยมหาภูตรูป 4 มีมารดาบิดา เป็นแดนเกิด เจริญด้วยอาหาร มีความไม่เที่ยง และมีความแตกกระจัดกระจายเป็นธรรมดา การพ่นควัน ในเวลากลางคืนหมายถึงการนำสิ่งที่ทำไว้ในเวลากลางวันกลับมาคิด ส่วนการลุกเป็นไฟในเวลา กลางวันหมายถึงการนำสิ่งที่คิดไว้ในเวลาทำทางกายและวาจา

พราหมณ์หมายถึงพระตถาคต สุเมธหมายถึงภิกษุผู้ยังต้องศึกษา ศัสตราหมายถึงปัญญาอัน ประเสริฐ และการขุดหมายถึงการปรารภความเพียร สิ่งที่ถูกพบแสดงถึงธรรมต่าง ๆ ตามคำเฉลย คือ ลืมสลักหมายถึงอวิชชา

อึ่งอ่างหมายถึงความโกรธและความคับแค้น ทาง 2 แพร่งหมายถึงความสงสัย กระซอนหมายถึง นิรวณ 5 เต่าหมายถึงอุปาทานชั้น 5 เขียงหั่นเนื้อหมายถึงกามคุณ 5 ชื่นเนื้อหมายถึงความเพลิดเพลิน และความกำหนัดยินดี

ส่วนพญานาคหมายถึงภิกษุผู้สิ้นอาสวะ ซึ่งไม่ถูกรูกรบกวณและควรได้รับความเคารพ สาระสำคัญของพระสูตรจึงอาจสรุปได้ว่า กายนี้เป็นที่ตั้งของการศึกษา ปัญญาเป็นเครื่องขุดค้น ความเพียรเป็นกำลังในการปฏิบัติ กิเลสและความยึดถือเป็นสิ่งที่ต้องละ และความสิ้นอาสวะเป็น จุดหมายของการปฏิบัติ

การปฏิบัติธรรมจึงมิใช่การค้นหาลึกลับภายนอก แต่เป็นการพิจารณากายและใจ จนเห็นสิ่งที่ ปิดบังความจริง แล้วละสิ่งเหล่านั้นด้วยปัญญาและความเพียร

ธรรมที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

1. กายประกอบด้วยมหาภูตรูป 4
2. ความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับการกระทำ
3. ปัญญากับความเพียร
4. อวิชชาและอริยสัจ 4
5. ความโกรธและความคับแค้น
6. วิภิจิณาหรือความล่งเลสงสัย
7. นิรวณ 5
8. ชั้น 5 และอุปาทานชั้น 5
9. กามคุณ 5
10. นันทิราคะ — ความเพลิดเพลินและความกำหนัดยินดี
11. พระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวะ

พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 24 : รถวินิตสูตร
ว่าด้วยรถผลัด - ความบริสุทธิ์แต่ละชั้นเป็นทางผ่านสู่พระนิพพาน
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ โอปัมมวรรค

หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง: ความมกน้อย สันโดษ ความสงัด ความเพียร วิสุทธิ 7 การไม่ยึดมั่นถือมั่น และพระนิพพานอันเป็นจุดหมายของการประพาสพรหมจรรย์

บทนำ

การปฏิบัติธรรมมีองค์ประกอบหลายด้าน ทั้งศีล สมาธิ ความเห็นที่ถูกต้อง ปัญญา และความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ผู้ปฏิบัติอาจพัฒนาคุณธรรมด้านใดด้านหนึ่งจนเห็นผลชัดเจน แล้วเข้าใจว่าสิ่งนั้นคือจุดหมายสูงสุด

รถวินิตสูตรแสดงให้เห็นว่า ความบริสุทธิ์แต่ละชั้นมีความสำคัญ แต่ยังเป็นเครื่องส่งต่อไปสู่ความบริสุทธิ์ชั้นต่อไป เช่นเดียวกับรถผลัดแต่ละคันที่นำผู้เดินทางไปยังยังรถคันถัดไป รถทุกคันมีประโยชน์ แต่ไม่มีรถคันใดเพียงคันเดียวเป็นจุดหมายของการเดินทาง

จุดหมายที่แท้จริงของการประพาสพรหมจรรย์ คือ พระนิพพานอันไม่มีความยึดมั่นถือมั่น พระสูตรนี้เป็นบทสนทนาระหว่างพระอรหันตสาวกผู้มีปัญญา 2 รูป คือ พระสารีบุตร กับ พระปุลณมณตานีบุตร

แม้ท่านทั้งสองจะเป็นพระอรหันต์แล้ว แต่ยังสนทนาธรรมด้วยความเคารพ อ่อนน้อม และชื่นชมปัญญาของกันและกัน

1. พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น ภิกษุชาวชาติกุมิจำนวนมากได้จำพรรษาในถิ่นกำเนิดของตน เมื่อออกพรรษาแล้วจึงพากันเดินทางมาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ภิกษุเหล่านั้นถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ในหมู่ภิกษุชาวชาติกุมิ มีภิกษุรูปใดที่เพื่อนพรหมจารีในถิ่นนั้นยกย่องว่า เป็นผู้ดำเนินชีวิตและแนะนำผู้อื่นให้ดำเนินไปในทางธรรมอย่างดี

2. คุณธรรมของพระปุลณมณตานีบุตร

ภิกษุชาวชาติกุมิกราบทูลว่า ภิกษุที่พวกตนยกย่องคือ พระปุลณมณตานีบุตร ท่านเป็นผู้มีคุณธรรมหลายประการ ได้แก่

- เป็นผู้มกน้อย และกล่าวสอนเรื่องความมกน้อย

- เป็นผู้สันโดษ และกล่าวสอนเรื่องความสันโดษ
- เป็นผู้สัจ และกล่าวสอนเรื่องความสัจ
- เป็นผู้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ และกล่าวสอนเรื่องการไม่คลุกคลีด้วยหมู่
- เป็นผู้ปรารภความเพียร และกล่าวสอนเรื่องความเพียร
- เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล และกล่าวสอนเรื่องความสมบูรณ์ด้วยศีล
- เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิ และกล่าวสอนเรื่องความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ
- เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา และกล่าวสอนเรื่องความสมบูรณ์ด้วยปัญญา
- เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติ และกล่าวสอนเรื่องวิมุตติ
- เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ และกล่าวสอนเรื่องวิมุตติญาณทัสสนะ

ท่านยังเป็นผู้ให้อิवाท แนะนำ ชี้แจง ชักชวน และทำให้เพื่อนพรหมจารีเกิดความอาจหาญร่าเริงในธรรม คุณธรรมของพระปุณณมันตานีบุตรจึงมิได้ปรากฏเฉพาะในการดำเนินชีวิตของท่านเอง แต่ยังปรากฏในการช่วยให้ผู้อื่นเข้าใจและปฏิบัติธรรมด้วย

3. พระสารีบุตรปรารภจะพบพระปุณณะ

ในเวลานั้น พระสารีบุตรนั่งอยู่ใกล้พระผู้มีพระภาค และได้ยินภิกษุชาวชาติภูมิกล่าวยกย่องพระปุณณมันตานีบุตร พระสารีบุตรเกิดความคิดว่า พระปุณณมันตานีบุตรเป็นผู้มีลาภอย่างยิ่ง เพราะเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายกล่าวสรรเสริญคุณของท่านเฉพาะพระพักตร์พระศาสดา และพระศาสดาก็ทรงอนุโมทนาถ้อยคำนั้น

พระสารีบุตรจึงปรารภว่า หากมีโอกาสนั้น ท่านคงได้พบและสนทนธรรมกับพระปุณณมันตานีบุตรสักครั้งหนึ่ง ความปรารภนี้มิได้เกิดจากความต้องการทดลองภูมิรู้หรือเอาชนะกัน แต่เกิดจากความสนใจในคุณธรรมและความเข้าใจของเพื่อนพรหมจารี

4. พระพุทธเจ้าเสด็จไปกรุงสาวัตถี

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงราชคฤห์ตามสมควรแล้ว จึงเสด็จจาริกไปโดยลำดับจนถึงกรุงสาวัตถี พระองค์ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี

เมื่อพระปุณณมันตานีบุตรทราบข่าวว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึงกรุงสาวัตถีแล้ว ท่านจึงเก็บเสนาสนะ ถือบาตรและจีวร เดินทางไปยังกรุงสาวัตถี เมื่อมาถึงพระเชตวัน ท่านเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระพุทธเจ้าทรงชี้แจงให้ท่านเห็นแจ้ง ชวนใจให้สมาทาน ใฝ่ใจให้อาจหาญ และทำให้ร่าเริงด้วยธรรมมีกถา

เมื่อพระปุณณมันตานีบุตรชื่นชมพระภาษิตแล้ว จึงถวายอภิวาท กระทำประทักษิณ และเดินทางไปยังป่าอันธวันเพื่อพักในเวลากลางวัน

5. พระสารีบุตรติดตามไปยังป่าอันธวัน

ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปแจ้งแก่พระสารีบุตรว่า พระปุลณมณฺฑานีบุตรที่ท่านกล่าวถึงอยู่เสมอนั้น เพิ่งเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค และบัดนี้ได้เดินทางไปยังป่าอันธวันเพื่อพักในเวลากลางวัน พระสารีบุตรจึงถือผ้ารองนั่ง ติดตามพระปุลณมณฺฑานีบุตรไป

เมื่อพระปุลณมณฺฑานีบุตรเข้าไปนั่งพักที่โคนไม้แห่งหนึ่ง พระสารีบุตรก็เข้าไปนั่งพักที่โคนไม้อีกแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ไม่ไกลกัน

ครั้นถึงเวลาเย็น พระสารีบุตรออกจากที่พัก แล้วเข้าไปหาพระปุลณมณฺฑานีบุตร ทั้งสองท่านกล่าวสัโมทนิยกถาต่อกัน แล้วพระสารีบุตรจึงเริ่มถามปัญหาธรรม

6. ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคหรือไม่

พระสารีบุตรถามพระปุลณมณฺฑานีบุตรว่า “ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคหรือไม่” พระปุลณมณฺฑานีบุตรตอบว่า “ถูกแล้ว ท่านผู้มีอายุ”

คำว่า **ประพฤติพรหมจรรย์** ในที่นี้หมายถึงการดำเนินชีวิตตามหลักพระธรรมวินัย เพื่อฝึกกาย วาจา และจิตให้พ้นจากกิเลสและความทุกข์

เมื่อพระปุลณมณฺฑานีบุตรยืนยันว่า ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค พระสารีบุตรจึงถามต่อไปว่า ท่านประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความบริสุทธิ์แต่ละประการหรือไม่

7. ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อสละวิสุทธิหรือไม่

พระสารีบุตรถามว่า “ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อสละวิสุทธิหรือไม่” พระปุลณมณฺฑานีบุตรตอบว่า “ไม่ใช่อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ” **สละวิสุทธิ** หมายถึงความบริสุทธิ์แห่งศีล คือการสำรวมกายและวาจาให้เรียบร้อย ไม่ประพฤตีสั่งที่เป็นโทษ การตอบว่า “ไม่ใช่” มิได้หมายความว่าศีลไม่สำคัญ เพราะศีลเป็นพื้นฐานสำคัญของการปฏิบัติ

แต่หมายความว่า ความบริสุทธิ์แห่งศีลยังมีใช้จุดหมายสุดท้ายของการประพฤติพรหมจรรย์ ถ้าผู้ปฏิบัติหยุดอยู่เพียงความพอใจว่า ตนมีศีลดีแล้ว การเดินทางยังไม่ถึงที่สุด

8. ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อจิตตวิสุทธิหรือไม่

พระสารีบุตรถามต่อว่า “ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อจิตตวิสุทธิหรือไม่” พระปุลณมณฺฑานีบุตรตอบว่า “ไม่ใช่อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ”

จิตตวิสุทธิ หมายถึงความบริสุทธิ์แห่งจิต ในแนวอธิบายทั่วไป หมายถึงจิตที่สงบจากนิวรณ์และตั้งมั่นด้วยสมาธิ ทำให้จิตมีกำลัง ไม่ฟุ้งซ่าน และพร้อมพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง

อย่างไรก็ตาม ความสงบของจิตยังมีใช้จุดหมายสุดท้าย หากยังไม่มีปัญญารู้เห็นและละความยึดถือ จิตที่สงบจึงเป็นฐานสำคัญสำหรับการพัฒนาความรู้เห็นในขั้นต่อไป

9. ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทวิวิสุทธหรือไม

พระสารีบุตรถามต่อว่า “ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อทวิวิสุทธหรือ” พระปุลณมณฺฑานีบุตรตอบว่า “ไม่ใช่อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ” ทวิวิสุทธ หมายความว่าความบริสุทธิ์แห่งความเห็น

ในแนวอธิบายทั่วไป คือการเห็นกายและใจตามความเป็นจริง ไม่สำคัญสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยว่าเป็นตัวตนเที่ยงแท้ เมื่อความเห็นได้รับการชำระให้ถูกต้อง ผู้ปฏิบัติย่อมเริ่มเข้าใจรูปและนาม ตลอดจนความเป็นไปตามเหตุปัจจัยได้ชัดเจนขึ้น แต่แม้ความเห็นจะถูกต้อง ก็ยังต้องพัฒนาให้ลึกซึ้งต่อไปจนสามารถละความสงสัยและความยึดถือได้

10. ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อกังขาวิตรณวิสุทธหรือไม

พระสารีบุตรถามต่อว่า “ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อกังขาวิตรณวิสุทธหรือ” พระปุลณมณฺฑานีบุตรตอบว่า “ไม่ใช่อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ”

กังขาวิตรณวิสุทธ หมายความว่าความบริสุทธิ์แห่งการข้ามพ้นความสงสัย ในแนวอธิบายทั่วไป เมื่อผู้ปฏิบัติเข้าใจว่าสภาวะธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ความสงสัยเกี่ยวกับกาย ใจ และแนวทางปฏิบัติย่อมลดลง

ความเข้าใจมิได้หยุดอยู่เพียงการเชื่อตามผู้อื่น แต่เริ่มมีพื้นฐานจากการพิจารณาและการรู้เห็นอย่างไถ่ตาม การข้ามพ้นความสงสัยยังเป็นส่วนหนึ่งของทาง มิใช่จุดหมายสุดท้าย

11. ประพฤติพรหมจรรย์เพื่่อมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธหรือไม

พระสารีบุตรถามต่อว่า “ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่่อมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธหรือ” พระปุลณมณฺฑานีบุตรตอบว่า “ไม่ใช่อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ”

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธ หมายความว่าความบริสุทธิ์แห่งญาณทัสสนะว่า สิ่งใดเป็นทางและสิ่งใดมิใช่ทาง ในแนวอธิบายทั่วไป ระหว่างการปฏิบัติอาจมีสภาวะหลายอย่างเกิดขึ้น ทั้งความสงบ ความสุข หรือประสบการณ์ที่แตกต่างจากปกติ

หากขาดปัญญา ผู้ปฏิบัติอาจเข้าใจว่าสภาวะบางอย่างเป็นจุดหมายแล้ว ญาณที่รู้ว่าสิ่งใดเป็นทางและสิ่งใดมิใช่ทาง จึงช่วยให้ไม่หลงติดอยู่กับสิ่งที่เกิดขึ้นระหว่างการปฏิบัติ แต่ความรู้ว่าอะไรเป็นทางยังมิใช่การเดินทางถึงจุดหมาย

12. ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธหรือไม

พระสารีบุตรถามต่อว่า “ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธหรือ” พระปุลณมณฺฑานีบุตรตอบว่า “ไม่ใช่อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ”

ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ หมายถึงความบริสุทธิ์แห่งญาณทัสสนะในข้อปฏิบัติ ในแนวอธิบายทั่วไป ผู้ปฏิบัติย่อมรู้เห็นความเป็นไปของสภาวธรรม และเข้าใจกระบวนการปฏิบัติที่นำไปสู่ความหลุดพ้นชัดเจนขึ้น

เป็นการดำเนินอยู่ในข้อปฏิบัติด้วยความรู้เห็น มิใช่เพียงรู้ว่าสิ่งใดเป็นทางหรือมิใช่ทาง แต่แม้ความรู้ในข้อปฏิบัติจะเจริญขึ้น ก็ยังมีใช้จุดหมายสุดท้ายของพรหมจรรย์

13. ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อญาณทัสสนวิสุทธิหรือไม่

พระสารีบุตรถามต่อว่า “ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อญาณทัสสนวิสุทธิหรือไม่” พระปัญจมนตานีบุตรตอบว่า “ไม่ใช่อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ” **ญาณทัสสนวิสุทธิ** หมายถึงความบริสุทธิ์แห่งญาณทัสสนะ

แม้เป็นวิสุทธิประการสุดท้ายในลำดับทั้ง 7 แต่พระปัญจมนตานีบุตรก็ยังไม่ถือว่าเป็นจุดหมายสุดท้ายของการประพฤติพรหมจรรย์

คำตอบนี้แสดงให้เห็นว่า วิสุทธิทั้ง 7 มีหน้าที่ส่งต่อกันไปจนถึงความสิ้นความยึดมั่นถือมั่น มิใช่มีไว้ให้หยุดยึดถืออยู่ที่ขั้นใดขั้นหนึ่ง

14. ถ้าไม่ใช่วิสุทธิ 7 แล้วประพฤติพรหมจรรย์เพื่ออะไร

พระสารีบุตรจึงถามว่า ถ้าท่านมิได้ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อสลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิณฺณวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ หรือญาณทัสสนวิสุทธิแล้ว ท่านประพฤติพรหมจรรย์เพื่ออะไร

พระปัญจมนตานีบุตรตอบว่า “**ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อพระนิพพานอันไม่มีความยึดมั่นถือมั่น**” คำตอบนี้ทำให้เห็นว่า วิสุทธิทั้ง 7 มิใช่สิ่งที่ไร้ความสำคัญ แต่ทั้งหมดทำหน้าที่นำผู้ปฏิบัติไปสู่ความหลุดพ้น ถ้าปราศจากความบริสุทธิ์เหล่านี้ ย่อมไม่อาจถึงจุดหมายได้ แต่ถ้าเข้าไปยึดความบริสุทธิ์ขั้นใดขั้นหนึ่งว่าเป็นจุดหมาย การเดินทางก็หยุดอยู่ก่อนถึงที่สุด

15. วิสุทธิแต่ละขั้นไม่ใช่พระนิพพานโดยตัวมันเอง

พระสารีบุตรถามว่า สลวิสุทธิเป็นพระนิพพานอันไม่มีความยึดมั่นถือมั่นหรือไม่ พระปัญจมนตานีบุตรตอบว่า ไม่ใช่

จากนั้นพระสารีบุตรถามเช่นเดียวกันกับวิสุทธิอีก 6 ประการ พระปัญจมนตานีบุตรก็ตอบว่า ไม่ใช่ทั้งหมด พระสารีบุตรถามต่อว่า พระนิพพานอันไม่มีความยึดมั่นถือมั่นเป็นสิ่งที่บรรลุได้โดยไม่อาศัยวิสุทธิทั้ง 7 หรือไม่ พระปัญจมนตานีบุตรก็ตอบว่า ไม่ใช่เช่นเดียวกัน

หากถือว่าวิสุทธิข้อใดข้อหนึ่งเป็นพระนิพพาน ผู้ที่ยังมีความยึดถือก็อาจถูกเรียกว่าเป็นผู้ถึงพระนิพพานแล้ว แต่หากพระนิพพานบรรลุได้โดยไม่อาศัยวิสุทธิทั้ง 7 บุคคลผู้นั้นยังไม่มี ความบริสุทธิ์เหล่านี้ ก็ควรจะถือว่าถึงพระนิพพานได้เช่นกัน

ดังนั้น วิสุทธิทั้ง 7 จึงไม่ใช่จุดหมายโดยตัวมันเอง แต่เป็นเหตุส่งต่อกันไปสู่พระนิพพาน

16. อุปมาพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จโดยรถ 7 ผลัด

พระปุลณมัตตานินบุตรยกอุปมาเพื่ออธิบายว่า สมมติว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี และมีพระราชกิจเร่งด่วนเกิดขึ้นที่เมืองสาเกต ระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกต พระองค์ทรงจัดรถม้าเทียมไว้ 7 ผลัด

พระองค์เสด็จออกจากกรุงสาวัตถีด้วยรถผลัดที่ 1 แล้วเปลี่ยนขึ้นรถผลัดที่ 2 จากรถผลัดที่ 2 เปลี่ยนขึ้นรถผลัดที่ 3 จากรถผลัดที่ 3 เปลี่ยนขึ้นรถผลัดที่ 4 จากรถผลัดที่ 4 เปลี่ยนขึ้นรถผลัดที่ 5 จากรถผลัดที่ 5 เปลี่ยนขึ้นรถผลัดที่ 6 จากรถผลัดที่ 6 เปลี่ยนขึ้นรถผลัดที่ 7 แล้วเสด็จถึงเมืองสาเกตด้วยรถผลัดที่ 7 รถแต่ละคันมิได้เดินทางตลอดเส้นทาง แต่รับช่วงต่อกันเป็นลำดับ จนพระองค์เสด็จถึงจุดหมาย

17. รถผลัดแต่ละคันเปรียบกับวิสุทธิ 7

หากมีผู้ถามพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า พระองค์เสด็จจากกรุงสาวัตถีถึงเมืองสาเกตด้วยรถผลัดคันที่ 1 ใช่หรือไม่ พระองค์ย่อมตอบว่า ไม่ใช่ ถ้าถามว่าเสด็จถึงด้วยรถคันที่ 2 คันที่ 3 หรือรถคันใดคันหนึ่งเพียงคันเดียว ก็ไม่ถูกต้อง พระองค์เสด็จถึงจุดหมายได้ เพราะอาศัยรถทั้ง 7 ผลัดส่งต่อกันไปเช่นเดียวกัน

ศีลวิสุทธิเป็นไปเพื่อให้ถึงจิตตวิสุทธิ จิตตวิสุทธิเป็นไปเพื่อให้ถึงทัญญูวิสุทธิ ทัญญูวิสุทธิเป็นไปเพื่อให้ถึงกัมมวิตรณวิสุทธิ กัมมวิตรณวิสุทธิเป็นไปเพื่อให้ถึงมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิเป็นไปเพื่อให้ถึงปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิเป็นไปเพื่อให้ถึงญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิเป็นไปเพื่อให้ถึงพระนิพพานอันไม่มีความยึดมั่นถือมั่น วิสุทธิแต่ละขั้นจึงมีหน้าที่ส่งต่อผู้ปฏิบัติไปยังขั้นต่อไป เช่นเดียวกับรถผลัดแต่ละคัน

18. ความบริสุทธิ์เป็นทาง มิใช่ที่ตั้งแห่งความยึดถือ

อุปมารถผลัดช่วยให้เห็นว่า ผู้ปฏิบัติต้องอาศัยความบริสุทธิ์ทุกขั้น แต่ไม่ควรหยุดยึดอยู่กับขั้นใดขั้นหนึ่ง ศีลมิใช่รองรับสมาธิ สมาธิทำให้จิตพร้อมสำหรับการพัฒนาปัญญา ความเห็นถูกช่วยให้พ้นจากความเข้าใจผิด การข้ามพ้นความสงสัยทำให้ดำเนินไปในทางได้อย่างมั่นคง การรู้อะไรเป็นทางและมีใช่ทางช่วยมิให้หลงคิดสิ่งที่เกิดขึ้นระหว่างการปฏิบัติ ความรู้ในข้อปฏิบัตินำไปสู่ความรู้เห็นอันบริสุทธิ์ และความรู้เห็นทั้งหมดมุ่งไปสู่การสิ้นความยึดมั่นถือมั่น

คำอธิบายนี้ช่วยแสดงความสัมพันธ์โดยภาพรวม มิใช่รายละเอียดที่พระสูตรแจกแจงไว้ทุกชั้น

19. พระสารีบุตรถามชื่อพระปุลณ

เมื่อพระปุลณม้นตานีบุตรอธิบายอุปมาผลัดจบแล้ว พระสารีบุตรถามว่า “ท่านผู้มีอายุชื่ออะไร และเพื่อนพรหมจารีรู้จักท่านว่าอย่างไร” พระปุลณม้นตานีบุตรตอบว่า “ข้าพเจ้าชื่อปุลณะ ส่วนเพื่อนพรหมจารีรู้จักข้าพเจ้าว่า ม้นตานีบุตร”

พระสารีบุตรจึงกล่าวชื่นชมว่า พระปุลณม้นตานีบุตรเป็นผู้มีปัญญามาก สามารถตอบปัญหาธรรมอันลึกซึ้งได้อย่างแจ่มแจ้งตามแนวคำสอนของพระศาสดา โดยไม่ทำให้พระธรรมกลาดเคลื่อน เพื่อนพรหมจารีผู้ได้พบ ได้เห็น ได้เข้าใจ และได้ฟังธรรมจากพระปุลณม้นตานีบุตร ย่อมเป็นผู้มีลาภอย่างยิ่ง

20. พระปุลณะทราบว่ากำลังสนทนากับพระสารีบุตร

จากนั้นพระปุลณม้นตานีบุตรถามกลับว่า “ท่านผู้มีอายุชื่ออะไร และเพื่อนพรหมจารีรู้จักท่านว่าอย่างไร” พระสารีบุตรตอบว่า “ข้าพเจ้าชื่ออุปติสสะ ส่วนเพื่อนพรหมจารีรู้จักข้าพเจ้าว่า สารีบุตร”

เมื่อพระปุลณม้นตานีบุตรทราบว่า ภิกษุผู้สนทนากับตนคือพระสารีบุตร ผู้เป็นพระสาวกสำคัญ และเป็นผู้มีปัญญามาก จึงกล่าวว่า หากท่านทราบแต่แรกว่าผู้ที่กำลังสนทนาด้วยคือพระสารีบุตร ท่านคงไม่อธิบายไว้อย่างกว้างขวางถึงเพียงนี้

จากนั้นพระปุลณม้นตานีบุตรก็กล่าวชื่นชมพระสารีบุตรว่า เป็นผู้ถามปัญหาอันลึกซึ้งได้อย่างแจ่มแจ้ง และเป็นผู้มีปัญญามาก เพื่อนพรหมจารีผู้ได้พบ ได้เห็น ได้เข้าใจ และได้ฟังธรรมจากพระสารีบุตร ย่อมเป็นผู้มีลาภอย่างยิ่ง พระเถระทั้งสองจึงต่างชื่นชมถ้อยคำและปัญญาของกันและกัน

21. แบบอย่างของการสนทนาธรรม

บทสนทนาระหว่างพระสารีบุตรกับพระปุลณม้นตานีบุตรแสดงแบบอย่างสำคัญของการสนทนาธรรม พระสารีบุตรมิได้ถามเพื่อจับผิดหรือเอาชนะ แต่ถามเพื่อให้หลักธรรมปรากฏชัด พระปุลณม้นตานีบุตรมิได้ตอบเพื่อแสดงว่าตนรู้มาก แต่ตอบตามหลักธรรมและใช้อุปมาเพื่อให้เข้าใจง่าย

เมื่อสนทนาจบแล้ว ทั้งสองท่านมิได้ประกาศว่าผู้ใดเหนือกว่า แต่ต่างชื่นชมคุณธรรมและปณิธาน? should be "ปัญญา". Need fix before final already output contains typo! I need ensure final is correct. We're in final composing but I noticed. Must continue corrected. Since final already current generation not sent until complete, fix in text at section 21. Continue.

ญาของกันและกัน

การสนทนาธรรมที่ถูกต้องจึงมิใช่การแข่งขันทางความรู้ แต่เป็นการร่วมกันทำความจริงให้ชัดเจนขึ้น

แก่นธรรมของพระสูตร

รวินิตสูตรแสดงว่า การปฏิบัติธรรมต้องดำเนินไปอย่างมีลำดับและมีจุดหมายชัดเจน
วิสุทธิทั้ง 7 ล้วนมีความสำคัญ ได้แก่

1. สีลวิสุทธิ - ความบริสุทธิ์แห่งศีล
2. จิตตวิสุทธิ - ความบริสุทธิ์แห่งจิต
3. ทิณฺณวิสุทธิ - ความบริสุทธิ์แห่งความเห็น
4. กังขาวิตรณวิสุทธิ - ความบริสุทธิ์แห่งการข้ามพ้นความสงสัย
5. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ - ความบริสุทธิ์แห่งญาณทัสสนะว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง
6. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ - ความบริสุทธิ์แห่งญาณทัสสนะในข้อปฏิบัติ
7. ญาณทัสสนวิสุทธิ - ความบริสุทธิ์แห่งญาณทัสสนะ

ความบริสุทธิ์แต่ละขั้นมิได้แยกขาดจากกัน แต่ทำหน้าที่ส่งต่อกันไปสู่พระนิพพาน
หากขาดผลัดกันก่อน ย่อมไม่อาจไปถึงผลัดกันต่อไป แต่หากขึ้นรถแล้วไม่ยอมลงเพื่อเปลี่ยนรถ
การเดินทางก็ไม่อาจดำเนินต่อไปเช่นเดียวกัน

การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

ผู้เริ่มต้นควรเห็นคุณค่าของศีล เพราะศีลทำให้กายและวาจาไม่สร้างความเดือดร้อน และเป็น
พื้นฐานให้จิตสงบ เมื่อจิตสงบ ไม่ควรยึดติดเพียงความสุขหรือความสงบนั้น แต่ควรใช้จิตที่ตั้งมั่น
พิจารณาสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เมื่อเกิดความเข้าใจหรือประสบการณ์บางอย่างจากการปฏิบัติ ไม่
ควรรีบสรุปว่าตนบรรลุถึงจุดหมายแล้ว

ควรตรวจสอบว่า ความโลภ ความโกรธ ความหลง และความยึดมั่นถือมั่นลดลงจริงหรือไม่
คุณธรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละขั้นควรทำหน้าที่ส่งเสริมให้ก้าวหน้าต่อไป มิใช่กลายเป็นเหตุให้สำคัญตน
ว่าเหนือกว่าผู้อื่น

ข้อควรเข้าใจ

การที่พระปุลณฺณมณฺตานีบุตรตอบว่า มิได้ประพาสพรหมจรรย์เพื่อวิสุทธิข้อใดข้อหนึ่ง มิได้
หมายความว่าวิสุทธิทั้ง 7 ไม่มีความสำคัญ คำตอบของท่านต้องการแสดงว่า วิสุทธิแต่ละข้อยังมีใช้
จุดหมายสุดท้าย

ผู้ปฏิบัติต้องอาศัยวิสุทธิขั้นก่อนเป็นเหตุให้ถึงวิสุทธิขั้นต่อไป จนถึงพระนิพพานอันไม่มีความ
ยึดมั่นถือมั่น ดังนั้น จึงไม่ควรละเลยวิสุทธิขั้นใด และไม่ควรยึดวิสุทธิขั้นใดว่าเป็นที่สุดโดยตัวมันเอง

อีกประการหนึ่ง รายละเอียดเชิงการปฏิบัติของวิสุทธิ 7 ที่อธิบายในหัวข้อต่าง ๆ เป็นคำอธิบายประกอบเพื่อช่วยให้เห็นภาพรวม ส่วนในรถวินิตสูตร พระปุลณมนตานีบุตรเน้นความสัมพันธ์ว่า วิสุทธิแต่ละขั้นส่งผลต่อไปสู่อีกขั้นหนึ่ง และทั้งหมดมุ่งสู่พระนิพพาน

สรุป

รถวินิตสูตรเริ่มต้นจากภิกษุชาวชาตภูมิกล่าวยกย่องพระปุลณมนตานีบุตรเฉพาะพระพักตร์ พระพุทธเจ้า พระสารีบุตร ได้ฟังคำยกย่องนั้น จึงปรารถนาจะพบและสนทนาธรรมกับพระปุลณมนตานีบุตร

ต่อมา เมื่อพระปุลณมนตานีบุตรเดินทางมาถึงกรุงสาวัตถี พระสารีบุตรจึงติดตามไปสนทนากับท่าน ณ ป่าอันธวัน พระสารีบุตรถามว่า พระปุลณมนตานีบุตรประพฤติพรหมจรรย์เพื่อวิสุทธิแต่ละขั้นหรือไม่ ท่านตอบว่าไม่ใช่ทุกข้อ

เมื่อถามว่าประพฤติพรหมจรรย์เพื่ออะไร พระปุลณมนตานีบุตรตอบว่า เพื่อพระนิพพานอันไม่มีความยึดมั่นถือมั่น จากนั้นท่านยกอุปมาพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จจากกรุงสาวัตถีไปยังเมืองสาเกต โดยอาศัยรถ 7 ผลัดส่งต่อกันไป

รถแต่ละคันเปรียบเหมือนวิสุทธิแต่ละขั้น ซึ่งทำหน้าที่นำไปสู่วิสุทธิขั้นต่อไป จนถึงจุดหมายสุดท้าย ใจความสำคัญของพระสูตรจึงอาจสรุปได้ว่า ศีลมิใช่จุดหมาย แต่เป็นฐานของจิตที่บริสุทธิ์ จิตที่บริสุทธิ์มิใช่จุดหมาย แต่เป็นฐานของความเห็นที่บริสุทธิ์ ความบริสุทธิ์แต่ละขั้นมิใช่ที่หยุดยึดถือ แต่เป็นรถผลัดที่ส่งต่อไปสู่ความสิ้นความยึดมั่นถือมั่น

เมื่อจบการสนทนา พระสารีบุตรและพระปุลณมนตานีบุตรต่างชื่นชมปัญญาและถ้อยคำของกันและกัน แสดงแบบอย่างของการสนทนาธรรมที่มุ่งให้เกิดความเข้าใจ มิใช่มุ่งเอาชนะกัน

ธรรมที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

1. ความมักน้อยและสันโดษ
2. ความสงัดและการไม่คลุกคลีด้วยหมู่
3. ความเพียรในการปฏิบัติ
4. สีลวิสุทธิ
5. จิตตวิสุทธิ
6. ทิณฺณวิสุทธิ
7. กังขาวิตรณวิสุทธิ
8. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ
9. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ
10. ญาณทัสสนวิสุทธิ
11. พระนิพพานอันไม่มีความยึดมั่นถือมั่น
12. แบบอย่างการสนทนาธรรมของพระอรหันตสาวก

พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 25 : นิวาปสูตร
ว่าด้วยเหยื่อล่อ - ฟุ้งเนื้อ 4 ฟุ้งกับการพ้นจากอำนาจของมาร
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ โอปัมมวรรค

หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง: กามคุณ 5 ความประมาท การทรมานตน ความเห็นผิด ฌาน 4 รูปสมบัติ 4 สัญญาเวทยิตนิโรธ การสิ้นอาสวะ และการพ้นจากอำนาจของมาร

บทนำ

สิ่งที่น่าพอใจมิได้แสดงอันตรายออกมาอย่างเปิดเผยเสมอไป บางสิ่งปรากฏเหมือนอาหารที่มีไว้ให้เสพ แต่ภายใต้ความเพลิดเพลินนั้นอาจมีเครื่องผูกมัดซ่อนอยู่

นิวาปสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปมานายพรานผู้วางเหยื่อล่อฟุ้งเนื้อ นายพรานมิได้หว่านอาหารด้วยความปรารถนาดีต่อฟุ้งเนื้อ แต่ต้องการให้เนื้อเข้ามากิน เกิดความมัวเมา ประมาท และตกอยู่ในอำนาจของตน

ฟุ้งเนื้อ 4 ฟุ้งใช้วิธีรับมือกับเหยื่อแตกต่างกัน ฟุ้งแรกเข้าไปกินอย่างประมาท จึงถูกจับ ฟุ้งที่ 2 หันไปอยู่ในป่า แต่เมื่อร่างกายอ่อนกำลังก็กลับมากินเหยื่อและถูกจับ ฟุ้งที่ 3 สร้างที่อาศัยอยู่ใกล้เหยื่อ คิดว่าจะกินอย่างระมัดระวัง แต่สุดท้ายก็ถูกนายพรานค้นพบ ฟุ้งที่ 4 สร้างที่อาศัยในบริเวณที่นายพรานติดตามไปไม่ถึง และรู้จักกินอาหารโดยไม่ตกอยู่ในอำนาจของนายพราน

อุปมานี้แสดงให้เห็นว่า การพ้นจากกามมิใช่เพียงการเข้าไปเสพอย่างมีข้ออ้าง มิใช่เพียงการหลีกเลี่ยงไปทรมานตน และมีใช่เพียงการเข้าไปตั้งอยู่ในความเห็นต่าง ๆ แต่ต้องฝึกจิตจนมารไม่สามารถติดตามเห็นและครอบงำได้

ชื่อ **นิวาปสูตร** มาจากคำว่า **นิวาปะ** หมายถึง เหยื่อหรืออาหารที่หว่านไว้เพื่อล่อสัตว์ พระสูตรนี้จึงมีความหมายว่า **พระสูตรว่าด้วยเหยื่อล่อ**

1. นายพรานหว่านเหยื่อล่อ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า นายพรานผู้วางเหยื่อล่อฟุ้งเนื้อ มิได้หว่านเหยื่อด้วยความคิดว่า “ขอฟุ้งเนื้อทั้งหลายจงกินอาหารนี้แล้วมีอายุยืน มีผิวพรรณดี และอยู่ในบริเวณนี้นาน ๆ”

ความมุ่งหมายที่แท้จริงของนายพรานคือ เมื่อฟุ้งเนื้อเข้าไปกินเหยื่อโดยไม่ระมัดระวัง ย่อมมัวเมาในอาหาร เมื่อมัวเมา ย่อมเกิดความประมาท เมื่อประมาท ย่อมตกอยู่ในอำนาจของนายพราน เหยื่อจึงมิได้มีไว้เพื่อเลี้ยงดูฟุ้งเนื้อ แต่เป็นเครื่องล่อให้ฟุ้งเนื้อเข้ามาอยู่ในบริเวณที่นายพรานสามารถจับได้

2. ผุงเนื้อที่ 1 กินเหยื่ออย่างประมาท

ผุงเนื้อพวกแรกคิดว่า พวกตนจะเข้าไปกินเหยื่อที่นายพรานหว่านไว้ เนื้อเหล่านั้นเข้าไปกินเหยื่ออย่างไม่ระมัดระวัง เมื่อได้กินอาหารที่น่าพอใจก็เกิดความมัวเมา เมื่อมัวเมาในอาหาร ย่อมเกิดความประมาท เมื่อประมาท จึงตกอยู่ในอำนาจของนายพรานและบริวาร ผุงเนื้อที่ 1 ไม่ได้พิจารณาว่า เหยื่อที่ปรากฏอยู่ตรงหน้านั้นมาจากใคร วางไว้เพื่ออะไร และมีอันตรายใดซ่อนอยู่ เมื่อมองเห็นเพียงความน่าพอใจของอาหาร จึงไม่เห็นเครื่องดักที่อยู่เบื้องหลัง

3. ความหมายของผุงเนื้อที่ 1

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบผุงเนื้อที่ 1 กับสมณพราหมณ์บางพวก ซึ่งเข้าไปบริโภคและผลิตเพลีนในกามคุณที่มารจัดเตรียมไว้ เมื่อได้สัมผัสรูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งสัมผัสที่น่าพอใจ จึงเกิดความมัวเมา เมื่อมัวเมา ย่อมเกิดความประมาท เมื่อประมาท จิตจึงตกอยู่ใต้อำนาจของมาร

บุคคลกลุ่มนี้มิได้พิจารณาโทษของกาม แต่มองเห็นเพียงความสุขชั่วคราวที่ได้รับจากกาม เมื่อความต้องการเกิดขึ้น ก็แสวงหา เมื่อได้มา ก็ผลิตเพลีน เมื่อสูญเสีย ก็เศร้าโศก เมื่อถูกขัดขวาง ก็โกรธและไม่พอใจ ชีวิตจึงถูกกำหนดด้วยสิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา โดยไม่รู้ว่าตนกำลังตกอยู่ในเครื่องล่อ

4. ผุงเนื้อที่ 2 หลีกหนีเข้าสู่ป่า

ผุงเนื้อพวกที่ 2 เห็นความพินาศของผุงแรก จึงคิดว่า พวกตนไม่ควรเข้าไปกินเหยื่อของนายพราน เนื้อเหล่านั้นจึงหลีกหนีออกจากบริเวณเหยื่อ เข้าไปอาศัยอยู่ในป่า

พวกมันกินหญ้าและน้ำตามธรรมชาติ ตั้งใจว่าจะไม่เข้าไปใกล้เหยื่ออีก ในช่วงแรก วิธีนี้ดูเหมือนจะทำให้พ้นจากอำนาจของนายพรานได้ เพราะผุงเนื้อไม่ได้เข้าไปในบริเวณที่วางกับดัก แต่เมื่อถึงช่วงปลายฤดูร้อน หญ้าและน้ำในป่าลดน้อยลง ร่างกายของผุงเนื้อจึงอ่อนกำลัง เมื่อร่างกายอ่อนกำลัง กำลังที่จะรักษาความเป็นอิสระก็อ่อนลงตามไปด้วย

5. ผุงเนื้อที่ 2 กลับมาหาเหยื่อ

เมื่อไม่สามารถทนต่อความหิวและความอ่อนกำลังได้ ผุงเนื้อที่ 2 จึงกลับมายังบริเวณที่นายพรานหว่านเหยื่อไว้ เมื่อกลับมากินเหยื่อก็เกิดความมัวเมา เมื่อมัวเมา ย่อมประมาท เมื่อประมาท จึงตกอยู่ในอำนาจของนายพรานและบริวารเช่นเดียวกับผุงแรก

แม้ผุงเนื้อที่ 2 จะเคยเห็นอันตรายและพยายามหลีกหนี แต่การหลีกหนีนั้นยังไม่มีความเข้าใจ และกำลังภายในเพียงพอ เมื่อเผชิญความลำบาก วิธีที่อาศัยเพียงการหลีกหนีจึงไม่มั่นคง

6. ความหมายของฝูงเนื้อที่ 2

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบฝูงเนื้อที่ 2 กับสมณพราหมณ์บางพวก ซึ่งเห็นโทษของกามแล้วหลีกออกไปอยู่ตามป่า โคนไม้ ป่าช้า หรือสถานที่สงัด

บุคคลเหล่านั้นดำรงชีวิตด้วยอาหารที่หาได้ตามธรรมชาติ บางพวกเก็บเมล็ดพืช ผลไม้ รากไม้ หรือของป่ามาบริโภค และประพฤติกิเลสตามร่างกายในรูปแบบต่าง ๆ เมื่ออาหารขาดแคลนและร่างกายอ่อนกำลัง จิตที่เคยตั้งใจหลีกหนีจากกามก็อ่อนกำลังลง

ในที่สุดจึงกลับมาแสวงหากามคุณ และตกอยู่ใต้อำนาจของมารอีกครั้ง พระสูตรมิได้ตำหนิการอยู่ป่าหรือความสงัด แต่ชี้ให้เห็นว่า การหลีกหนีสิ่งภายนอกโดยยังมิได้ฝึกจิตให้รู้เท่าทันความอยาก ย่อมไม่เพียงพอ ถ้าความอยากยังอยู่ แม้จะหลบไปไกลเพียงใด เมื่อเงื่อนไขเปลี่ยนแปลง ความอยากนั้นก็อาจนำกลับมาซึ่งเหยื่อเดิม

7. การทรมาณตนมิใช่ความหลุดพ้น

ฝูงเนื้อที่ 2 แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างการฝึกตนกับการบังคับหรือทรมาณตน การฝึกตนมุ่งทำให้เกิดความรู้เท่าทันและลดความยึดติด ส่วนการทรมาณตนอาจเพียงกดความต้องการไว้ โดยยังมิได้เข้าใจเหตุแห่งความต้องการนั้น เมื่อร่างกายอ่อนกำลัง ความตั้งใจที่อาศัยการบังคับตน อาจเสื่อมลง

ผู้ปฏิบัติจึงต้องรักษาร่างกายตามสมควร พร้อมทั้งฝึกจิตให้เห็นคุณและโทษของสิ่งที่เข้าไปเกี่ยวข้อง จุดสำคัญมิได้อยู่ที่การทำให้ตนลำบาก แต่อยู่ที่การทำให้ความโลภ ความโกรธ ความหลง และความยึดถืออ่อนกำลังลง

8. ฝูงเนื้อที่ 3 สร้างที่อาศัยใกล้เหยื่อ

ฝูงเนื้อพวกที่ 3 พิจารณาความพินาศของฝูงแรกและฝูงที่ 2 แล้วคิดว่า ถ้าเข้าไปกินเหยื่ออย่างประมาท ก็จะตกอยู่ในอำนาจของนายพรานเหมือนฝูงแรก แต่ถ้าหนีไปอยู่ในป่าห่างไกล เมื่ออาหารและน้ำขาดแคลนก็อาจต้องกลับมาเหมือนฝูงที่ 2

พวกมันจึงสร้างที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้กับเหยื่อ จากนั้นเข้าไปกินเหยื่ออย่างระมัดระวัง ไม่มัวเมาและไม่ประมาท ในระยะแรก ฝูงเนื้อที่ 3 ดูเหมือนจะสามารถกินอาหารได้โดยไม่ตกอยู่ในอำนาจของนายพราน

9. นายพรานค้นพบที่อาศัยของฝูงเนื้อที่ 3

นายพรานและบริวารสังเกตเห็นว่า เหยื่อถูกกิน แต่ไม่สามารถจับฝูงเนื้อพวกนี้ได้ทันที จึงคิดว่า ฝูงเนื้อที่ 3 คงมีความฉลาดและระมัดระวังมาก

นายพรานจึงจัดวางเครื่องล่อไว้เป็นบริเวณกว้าง เพื่อค้นหาเส้นทางและที่อาศัยของฝูงเนื้อ

ในที่สุด นายพรานค้นพบที่อาศัยของฝูงเนื้อที่ 3

เมื่อที่ซ่อนถูกเปิดเผย ฝูงเนื้อเหล่านั้นก็ตกอยู่ในอำนาจของนายพรานและบริวาร ฝูงเนื้อที่ 3 แม้จะไม่ประมาทในการกินเหยื่อเหมือนฝูงแรก แต่ยังสร้างที่อาศัยอยู่ในเขตที่นายพรานสามารถติดตามไปถึงได้

10. ความหมายของฝูงเนื้อที่ 3

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบฝูงเนื้อที่ 3 กับสมณพราหมณ์บางพวก ซึ่งมีได้หมกมุ่นในกามอย่างประมาท และมีได้หลีกไปทรมานตนในป่า บุคคลเหล่านี้อาศัยอยู่ใกล้กามคุณ แต่พยายามบริโภคหรือเกี่ยวข้องกับด้วยความระมัดระวัง

อย่างไรก็ตาม พวกเขายังเข้าไปตั้งอยู่ในทิวะต่าง ๆ เกี่ยวกับโลก ชีวะ สรีระ และภาวะของพระตถาคตภายหลังความตาย เช่น ความเห็นว่าเป็นโลกเที่ยง หรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด หรือโลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน หรือชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน

หลังความตาย พระตถาคตยังคงอยู่ ไม่คงอยู่ ทั้งคงอยู่และไม่คงอยู่ หรือมิใช่ทั้งคงอยู่และไม่คงอยู่ เมื่อเข้าไปตั้งอยู่ในความเห็นเหล่านี้ มารย่อมค้นพบที่อาศัยของจิตได้ จิตจึงยังไม่พ้นจากอำนาจของมาร เพราะยังมีทิวะเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ

11. ความเห็นอาจกลายเป็นที่อาศัยของตน

บุคคลอาจจะความเพิลิตเพลินในวัตถุหยาบได้ แต่กลับเข้าไปยึดถือความเห็นของตนแทน เมื่อยึดถือว่า “ความเห็นนี้เป็นของเรา” “เราคือผู้เห็นถูก” หรือ “ผู้ที่เห็นต่างจากเราย่อมผิดทั้งหมด” ตัวตนย่อมเข้าไปอาศัยอยู่ในความเห็นนั้น

แม้เนื้อหาของความเห็นจะเกี่ยวกับธรรมะหรือเรื่องละเอียดลึกซึ้ง แต่ถ้ายังมีความยึดมั่นถือมั่น ความเห็นนั้นย่อมกลายเป็นเครื่องผูกจิตได้ ฝูงเนื้อที่ 3 จึงแสดงให้เห็นว่า การพ้นจากความประมาททางกามเพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ หากจิตยังมีทิวะและความสำคัญตนเป็นที่อาศัย

12. ฝูงเนื้อที่ 4 สร้างที่อาศัยซึ่งนายพรานเข้าไม่ถึง

ฝูงเนื้อพวกที่ 4 พิจารณาความพินาศของฝูงเนื้อทั้ง 3 พวกแล้ว จึงคิดหาวิธีที่รอบคอบยิ่งขึ้น พวกมันสร้างที่อาศัยในบริเวณที่นายพรานและบริวารไม่สามารถติดตามเข้าไปถึง

จากนั้นจึงเข้าไปกินเหยื่ออย่างไม่ประมาท ไม่มัวเมา และไม่หลงติดอยู่ในอาหาร เมื่อกินแล้วก็กลับไปยังที่อาศัยซึ่งนายพรานค้นหาไม่พบ ฝูงเนื้อที่ 4 จึงไม่ตกอยู่ในอำนาจของนายพรานและบริวาร

13. นายพรานไม่สามารถค้นพบฝูงเนื้อที่ 4

นายพรานเห็นว่า เหยื่อถูกกินอยู่เสมอ แต่ไม่สามารถค้นพบร่องรอยหรือที่อาศัยของฝูงเนื้อที่ 4

นายพรานจึงคิดว่า หากตนทำให้ฝูงเนื้อกลุ่มนี้ตกใจ ฝูงเนื้อเหล่านั้นอาจทำให้ฝูงอื่นตกใจตามไปด้วย แล้วฝูงเนื้อทั้งหมดจะพากันละทิ้งเหยื่อ นายพรานจึงไม่เข้าไปรบกวนฝูงเนื้อที่ 4

ฝูงเนื้อกลุ่มนี้สามารถกินอาหารได้โดยไม่ตกอยู่ในอำนาจของผู้วางเหยื่อ เพราะที่อาศัยของมันอยู่พื้นที่นายพรานจะติดตามไปถึง

14. ความหมายของฝูงเนื้อที่ 4

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบฝูงเนื้อที่ 4 กับสมณพราหมณ์ผู้สร้างที่อาศัยในบริเวณที่มารและบิوارติดตามไปไม่ถึง คำว่า “ที่อาศัย” ในที่นี้มีได้หมายถึงสถานที่ทางกายภาพ แต่หมายถึงสภาพจิตที่ได้รับการฝึกฝน ความประมาท และความเห็นผิดไม่สามารถเข้าครอบงำได้ในแบบเดิม

บุคคลเช่นนี้เกี่ยวข้องกับปัจจัยสำหรับดำรงชีวิตโดยไม่มัวเมา ไม่ประมาท และไม่เข้าไปยึดถือสิ่งภายนอกอาจยังปรากฏ แต่จิตไม่ตกเป็นทาสของสิ่งที่ปรากฏนั้น

พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงสมาธิและสมาบัติตามลำดับ ซึ่งเป็นแดนที่มารไม่สามารถติดตามจิตเข้าไปครอบงำได้

15. ปฐมณ - สัจจจากามและอกุศลธรรม

ภิกษุสัจจจากามและอกุศลธรรม บรรลุปฐมณ ซึ่งมีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดจากความสัจจ ในขณะนั้น จิตออกจากความหมกมุ่นในกามและอกุศลธรรม จึงไม่เปิดโอกาสให้มารเข้าครอบงำด้วยอารมณ์แบบเดิม

พระพุทธเจ้าตรัสโดยใจความว่า ภิกษุผู้เข้าถึงปฐมณได้ทำให้มารให้ตาบอด ทำให้มารมองไม่เห็นร่องรอย และไปถึงที่ซึ่งมารผู้มีบาปมองไม่เห็น

ข้อความนี้มีได้หมายความว่า การได้ปฐมณเป็นความหลุดพ้นจากอาสวะโดยสมบูรณ์ แต่หมายถึง ในขณะที่จิตตั้งมั่นอยู่ในฌาน มารไม่สามารถเข้าถึงจิตด้วยกามและอกุศลธรรมตามปกติได้

16. ทุตติยาน - จิตตั้งมั่นเป็นหนึ่ง

เมื่อวิตกและวิจารณ์สงบลง ภิกษุบรรลุทุตติยาน มีความผ่องใสแห่งจิตภายใน มีจิตเป็นหนึ่ง มีปีติ และสุขอันเกิดจากสมาธิ จิตไม่ต้องอาศัยการตรึกและพิจารณาอารมณ์อย่างในปฐมณ แต่ตั้งมั่นแน่วแน่ยิ่งขึ้น เมื่อจิตรวมเป็นหนึ่ง ความฟุ้งซ่านและช่องทางที่กิเลสจะเข้ารบกวนย่อมน้อยลง ภิกษุผู้เข้าถึงทุตติยานจึงชื่อว่า ทำให้มารให้ตาบอด และไปถึงที่ซึ่งมารมองไม่เห็นเช่นเดียวกัน

17. ตติยาน - วางปีติ อยู่ด้วยอุเบกขา

เมื่อคลายปีติ ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยกาย บรรลุตติยาน ความตื่นตื้นตันยินดีจากปีติสงบลง เหลือความสุขที่ละเอียด พร้อมด้วยอุเบกขาและสติอันชัดเจน

จิตยังสงบ ประณีต และไม่หวั่นไหวต่อสิ่งกระทบ ภิกษุผู้เข้าถึงตติยฌานจึงชื่อว่า ทำมรรให้ตาบอด และไปถึงที่ซึ่งมารมองไม่เห็น

18. จตุตถฌาน - สติบริสุทธิเพราะอุเบกขา

เมื่อภิกษุละสุขและทุกข์ได้ โสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว ย่อมบรรลุจตุตถฌาน จตุตถฌานไม่มีสุขและไม่มีทุกข์ มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขา

จิตไม่หวั่นไหวด้วยความสุขหรือความทุกข์ และไม่เข้าไปยึดถือความรู้สึกเหล่านั้น ภิกษุผู้เข้าถึงจตุตถฌานจึงชื่อว่า ทำมรรให้ตาบอด และไปถึงที่ซึ่งมารมองไม่เห็น

19. อากาสนัญญาตนะ - อากาศไม่มีประมาณ

ภิกษูก้าวล่วงรูปสัญญา ดับปฏิสนธิสัญญา และไม่ใส่ใจในความกำหนดหมายถึงความต่าง บรรลุอากาสนัญญาตนะ โดยกำหนดว่า “อากาศไม่มีประมาณ” นี่เป็นอุปสมาบัตติขั้นแรก ซึ่งจิตก้าวพ้นการกำหนดรูปเป็นอารมณ์ ภิกษุผู้เข้าถึงอากาสนัญญาตนะจึงชื่อว่า ทำมรรให้ตาบอด และไปถึงที่ซึ่งมารมองไม่เห็น

20. วิญญูณัญญาตนะ - วิญญาณไม่มีประมาณ

เมื่อก้าวล่วงอากาสนัญญาตนะ ภิกษุบรรลุวิญญูณัญญาตนะ โดยกำหนดว่า “วิญญาณไม่มีประมาณ” คำว่า วิญญาณไม่มีประมาณ ในที่นี้เป็นคำแสดงอารมณ์ของอุปสมาบัตติ มิได้หมายถึงการยืนยันว่ามีวิญญาณถาวรหรือวิญญาณสากลที่ดำรงอยู่นอกเหตุปัจจัย

เป็นสภาวะสมาธิที่ประณีตขึ้นตามลำดับของอุปสมาบัตติ ภิกษุผู้เข้าถึงวิญญูณัญญาตนะจึงชื่อว่า ทำมรรให้ตาบอด และไปถึงที่ซึ่งมารมองไม่เห็น

21. อากิญจัญญาตนะ - ไม่มีอะไร

เมื่อก้าวล่วงวิญญูณัญญาตนะ ภิกษุบรรลุอากิญจัญญาตนะ โดยกำหนดว่า “ไม่มีอะไร” คำว่า “ไม่มีอะไร” เป็นคำแสดงอารมณ์ของสมาบัติ มิใช่คำประกาศว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่โดยสิ้นเชิง เป็นการก้าวล่วงอารมณ์ของวิญญาณไม่มีประมาณ ไปสู่สภาวะที่ละเอียดขึ้น ภิกษุผู้เข้าถึงอากิญจัญญาตนะจึงชื่อว่า ทำมรรให้ตาบอด และไปถึงที่ซึ่งมารมองไม่เห็น

22. เนวสัญญานาสัญญาตนะ

เมื่อก้าวล่วงอากิญจัญญาตนะ ภิกษุบรรลุเนวสัญญานาสัญญาตนะ คืออายตนะที่มีไม่ใช่มีสัญญา และมีไม่ใช่ไม่มีสัญญา สัญญาในระดับนี้ละเอียดอย่างยิ่ง จนไม่อาจกล่าวได้อย่างตรงไปตรงมาว่ามีสัญญา หรือไม่มีสัญญา

อย่างไรก็ตาม สมบัตินี้ยังเป็นสถานะที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย มิใช่พระนิพพาน ภิกษุผู้เข้าถึงแนวสัตตญาณาสัตตญาณตระจึงชื่อว่า ทำมาให้ตาบอด และไปถึงที่ซึ่งมามองไม่เห็น

23. สัตตญาณเวทยิตนิโรธและการสิ้นอาสวะ

เมื่อก้าวล่วงแนวสัตตญาณาสัตตญาณตระ ภิกษุบรรลุสัตตญาณเวทยิตนิโรธ คือความดับแห่งสัตตญาณและเวทนา เมื่อเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของภิกษุนั้นย่อมสิ้นไป

ตอนนี้เป็นจุดสำคัญที่ต้องแยกให้ชัดเจนระหว่าง สมบัติ กับ ความหลุดพ้น การเข้าถึงสมาธิหรือสมบัติที่ประณีต แม้ทำให้มามองไม่เห็นในขณะที่จิตตั้งอยู่ในสมบัตินั้น แต่ยังไม่เท่ากับความสิ้นอาสวะเสมอไป

พระสูตรจึงกล่าวถึงการเห็นด้วยปัญญาควบคู่กับการสิ้นอาสวะ ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้วชื่อว่า ข้ามพ้นเครื่องข้องของโลก ไปถึงที่ซึ่งมารและบริวารติดตามไปไม่ถึงอย่างแท้จริง

24. ความหมายของเหยื่อ นายพราน และฝูงเนื้อ

พระพุทธเจ้าทรงเฉลยอุปมาว่า เหยื่อล่อ หมายถึงกามคุณ 5 นายพราน หมายถึงมารผู้มีบาป บริวารของนายพราน หมายถึงบริษัทหรือเสนาของมาร ฝูงเนื้อ หมายถึงสมณพราหมณ์ทั้งหลาย

เหยื่อหมายถึงรูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งสัมผัสที่น่าปรารถนา น่าใคร่ และน่าพอใจ มารอาศัยความพอใจ ความมัวเมา ความประมาท และความยึดถือเป็นช่องทางในการครอบงำจิต เมื่อจิตไม่มัวเมา ไม่ประมาท และไม่เข้าไปยึดถือ มารย่อมไม่สามารถจับจิตไว้ในอำนาจได้

25. ฝูงเนื้อ 4 ฝูงสะท้อนแนวทางที่แตกต่างกัน

ฝูงเนื้อทั้ง 4 ฝูงแสดงแนวทางต่อกามและการปฏิบัติที่ต่างกัน ฝูงที่ 1 เข้าไปเสพกามอย่างประมาท จึงตกอยู่ในอำนาจของมารโดยตรง ฝูงที่ 2 หลีกหนีจากกามด้วยการอยู่ป่าและทรมานตน แต่ยังมีได้ละความอยาก เมื่อกำลังอ่อนลงจึงกลับมาหา กามอีก

ฝูงที่ 3 เข้าไปเกี่ยวข้องกับกามอย่างระมัดระวัง แต่ยังเข้าไปตั้งอยู่ในทิฏฐิต่าง ๆ จึงยังมีที่อาศัยให้มารติดตามพบ ฝูงที่ 4 ฝึกจิตจนเข้าถึงแดนที่มารตามไม่ถึง และพัฒนาปัญญาจนสิ้นอาสวะ

พระสูตรจึงมิได้สอนเพียงให้หลีกหนีสิ่งภายนอก แต่สอนให้ฝึกจิตจนความเพิลิเพลิน ความประมาท และความยึดถือไม่มีอำนาจครอบงำ

แก่นธรรมของพระสูตร

นิวาปสูตรแสดงให้เห็นว่า อันตรายของเหยื่อมิได้อยู่ที่อาหารเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่ความมัวเมาและความประมาทของผู้กิน กามคุณปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย แต่สิ่งที่ผูกจิตไว้คือความเพิลิเพลินและความยึดถือ การเข้าไปเสพอย่างประมาททำให้ตกอยู่ในอำนาจของกามโดยตรง

การหลีกหนีโดยทรมานตน แต่ไม่ฝึกจิตให้เข้าใจความอยาก ยังไม่ใช่ทางออกที่มั่นคง การยึดถือความเห็น แม้จะเป็นความเห็นเกี่ยวกับเรื่องละเอียดลึกซึ้ง ก็ยังเป็นที่อาศัยให้ตัวตนและมารติดตามพบได้ ทางออกอยู่ที่การฝึกจิตให้สงบ ตั้งมั่น และใช้ปัญญารู้เห็นจนสิ้นอาสวะ

การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

เมื่อสิ่งที่น่าพอใจปรากฏ ควรพิจารณาให้เห็นทั้งคุณและโทษ มิใช่เห็นเฉพาะความสุขที่จะได้รับ ในขณะนั้น การบริโภคอาหาร การใช้ทรัพย์สิน เทคโนโลยี หรือสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ควรเป็นไปเพื่อประโยชน์ มิใช่ปล่อยให้สิ่งเหล่านั้นกำหนดชีวิตทั้งหมด

ไม่ควรเข้าใจว่า การทำตนให้ลำบากคือการละกิเลสเสมอไป เพราะกิเลสอาจยังถูกกดไว้โดยไม่ถูกละ ควรระวังมิให้ความเห็นของตนกลายเป็นที่อาศัยของความถือตัวและการแบ่งฝ่าย

สมาธิช่วยให้จิตออกจากการครอบงำของกามและอกุศลธรรม แต่ต้องมีปัญญาพิจารณาตามความเป็นจริง จึงจะนำไปสู่ความสิ้นอาสวะได้

ข้อควรเข้าใจ

คำว่า **มามองไม่เห็น** มิได้หมายความว่า ผู้ปฏิบัติเดินทางไปซ่อนอยู่ในสถานที่ลับ หมายถึงจิตเข้าสู่สภาวะที่กามและอกุศลธรรมไม่มีโอกาสเข้าครอบงำในแบบเดิม

อย่างไรก็ตาม การเข้าฌานหรืออุปสมบัติยังมีใช้ความหลุดพ้นจากอาสวะโดยสมบูรณ์ พระสูตรจึงกล่าวต่อไปถึงสัญญาเวทิตนโรธ การเห็นด้วยปัญญา และความสิ้นไปแห่งอาสวะ

อีกประการหนึ่ง คำว่า **วิญญานไม่มีประมาณ** เป็นคำแสดงอารมณ์ของวิญญานัญญาตนะ มิใช่คำสอนว่ามีวิญญานเที่ยงแท้หรือวิญญานสากล จุดหมายของพระสูตรมิใช่การสร้างที่อยู่ถาวรให้แก่จิต แต่เป็นการฝึกจนไม่มีความยึดถือเป็นช่องทางให้มารติดตามพบ

สรุป

นิวาปสูตรเริ่มต้นด้วยอุปมานายพรานหว่านเหยื่อล่อฝูงเนื้อ นายพรานมิได้ต้องการเลี้ยงฝูงเนื้อ แต่ต้องการให้เนื้อกินเหยื่อ เกิดความมัวเมา ประมาท และตกอยู่ในอำนาจของตน

ฝูงเนื้อที่ 1 เข้าไปกินเหยื่ออย่างประมาท จึงถูกจับ

ฝูงเนื้อที่ 2 หลีกหนีไปอยู่ในป่า แต่เมื่อร่างกายอ่อนกำลังก็กลับมากินเหยื่อและถูกจับ

ฝูงเนื้อที่ 3 สร้างที่อาศัยอยู่ใกล้เหยื่อและกินอย่างระมัดระวัง แต่นายพรานยังสามารถค้นพบที่อาศัยของมันได้

ฝูงเนื้อที่ 4 สร้างที่อาศัยในบริเวณที่นายพรานติดตามไปไม่ถึง กินอาหารโดยไม่มัวเมา และไม่ตกอยู่ในอำนาจของนายพราน

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบกับกามคุณ 5 นายพรานกับมาร บริวารนายพรานกับเสนามาร และฝูงเนื้อกับสมณพราหมณ์ ฝูงเนื้อที่ 3 ยังถูกมารติดตามพบ เพราะเข้าไปตั้งอยู่ในทิวเขากับโลก ชีวะกับสรีระ และภาวะของพระตถาคตภายหลังความตาย

ส่วนฝูงเนื้อที่ 4 เปรียบกับผู้ฝึกจิตจนเข้าถึงฌาน 4 อนุสสัมมาปัตติ 4 และพัฒนาปัญญาจนอัสวะสิ้นไป สารสำคัญของพระสูตรจึงอาจสรุปได้ว่า เขี้ยวมิได้ผูกมัดผู้เห็นตามความเป็นจริง แต่ผูกมัดผู้ที่มัวเมา ประมาท และเข้าไปยึดถือ

การพ้นจากเขี้ยวมิใช่เพียงการหลีกเลี่ยงสิ่งภายนอก แต่เป็นการฝึกจิตจนสามารถเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ โดยไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของความอยาก ความเห็น และความยึดมั่นถือมั่น

ธรรมที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

1. กามคุณ 5
2. ความมัวเมาและความประมาท
3. การทรมาณตนกับการฝึกตน
4. ทิฎฐิ 10 ประการที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์
5. ชีวะกับสรีระ
6. มารและอำนาจของมาร
7. รูปฌาน 4
8. อนุสสัมมาปัตติ 4
9. สัญญาเวทียตนิโรธ
10. อัสวะและความสิ้นอัสวะ
11. ความแตกต่างระหว่างสมาธิกับความหลุดพ้น

พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 4

พระสูตรที่ 26 : อริยปริเยสนสูตร

ว่าด้วยการแสวงหาอันประเสริฐ - จากการแสวงหาสิ่งที่ต้องเกิด ผู้ธรรมที่พ้นจากความเกิด

ชื่ออีกอย่างหนึ่ง: ปาสราสีสูตร - ว่าด้วยกองบ่วง

พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ โอปัมมวรรค

หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง: การแสวงหา 2 ประการ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก ความเศร้าหมอง พระนิพพาน การออกบวช การศึกษากับอาจารย์และอุทกดาบส การตรัสรู้ การประกาศพระธรรม ฌาน 4 อรูปสมาบัติ 4 และความสิ้นอาสวะ

บทนำ

มนุษย์ทุกคนกำลังแสวงหาบางสิ่งอยู่เสมอ บางคนแสวงหาทรัพย์สิน บางคนแสวงหาความรัก บางคนแสวงหาชื่อเสียง อำนาจ หรือความมั่นคง บางคนแสวงหาความรู้และความสงบทางใจ แต่สิ่งสำคัญมิได้อยู่เพียงว่า เรากำลังแสวงหาอะไร หากต้องพิจารณาด้วยว่า สิ่งที่เราแสวงหาอยู่นั้นอยู่ใต้อำนาจของความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมองหรือไม่ อริยปริเยสนสูตรแบ่งการแสวงหาออกเป็น 2 ประการ คือ

1. การแสวงหาอันไม่ประเสริฐ
2. การแสวงหาอันประเสริฐ

การแสวงหาอันไม่ประเสริฐ คือ ตนเองยังอยู่ภายใต้ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เศร้าโศก และเศร้าหมอง แต่ยังแสวงหาและยึดติดอยู่กับสิ่งที่มีสภาพอย่างเดียวกัน

ส่วนการแสวงหาอันประเสริฐ คือ เมื่อรู้ว่าตนยังอยู่ภายใต้สภาพเหล่านั้น จึงเห็นโทษและแสวงหาธรรมที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ไม่เศร้าโศก และไม่เศร้าหมอง คือพระนิพพาน

พระสูตรนี้ยังบันทึกเหตุการณ์สำคัญในพระพุทธประวัติ ตั้งแต่การเสด็จออกบวช การศึกษากับอาจารย์ 2 ท่าน การตรัสรู้ ความดำริเกี่ยวกับการประกาศธรรม ตลอดถึงการเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์

1. ภิกษุทั้งหลายประชุมกัน ณ อาศรมของร่มมกพราหมณ์

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ภายหลังเสด็จกลับจากบิณฑบาต พระองค์ตรัสชวนพระอานนท์เสด็จไปยังปราสาทของมิกคามาคาในบุพพาราม เพื่อพักกลางวัน

ภิกษุจำนวนมากได้ไปรวมกัน ณ อาศรมของรัมมกพราหมณ์เวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หลีกเร้น แล้วเสด็จไปยังสถานที่สงฆ์ เมื่อสงฆ์เสร็จแล้วทรงจีวรผืนเดียว ประทับยืนฟังพระวรกาย

พระอานนทจึงกราบทูลว่า อาศรมของรัมมกพราหมณ์อยู่ไม่ไกล เป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ ขอพระผู้มีพระภาคเสด็จไปยังที่นั่น พระองค์ทรงรับโดยคุณิภาพ แล้วเสด็จไปยังอาศรมของรัมมกพราหมณ์

2. พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการสนทนาธรรม

ขณะนั้น ภิกษุทั้งหลายกำลังประชุมสนทนาธรรมกันอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงรออยู่ภายนอกจนการสนทนาจบลง แล้วทรงกระแอมและเคาะประตู ภิกษุทั้งหลายเปิดประตูถวาย พระองค์เสด็จเข้าไปประทับนั่งบนอาสนะที่จัดถวาย

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลายกำลังสนทนาเรื่องอะไร และการสนทนาเรื่องใดค้างอยู่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า กำลังสนทนาธรรมเกี่ยวกับพระผู้มีพระภาค และการสนทนานั้นยังไม่จบลงพอดีกับเวลาที่พระองค์เสด็จมาถึง

พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่า การที่กุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้วประชุมสนทนาธรรม เป็นสิ่งที่สมควร เมื่อภิกษุทั้งหลายประชุมกัน ย่อมควรกระทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ สนทนาธรรม หรือรักษาความสงบอย่างพระอริยะ จากนั้นพระองค์ทรงสอนให้ภิกษุตั้งใจฟังเรื่องการแสวงหา 2 ประการ

3. การแสวงหา 2 ประการ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า การแสวงหา 2 ประการ ได้แก่

1. อนริยปริเยสนา - การแสวงหาอันไม่ประเสริฐ
2. อริยปริเยสนา - การแสวงหาอันประเสริฐ

ความแตกต่างมิได้พิจารณาเพียงจากสิ่งที่แสวงหาว่าเป็นสิ่งใหญ่หรือเล็ก มีราคามากหรือน้อย แต่พิจารณาจากทิศทางของจิตว่า กำลังแสวงหาสิ่งที่ยังผูกไว้กับทุกข์ หรือกำลังแสวงหาทางออกจากทุกข์

บุคคลอาจประสบความสำเร็จในสิ่งที่โลกยกย่อง แต่ถ้าสิ่งนั้นยังอยู่ใต้อำนาจของความเปลี่ยนแปลง และจิตยังเข้าไปยึดถือ ความทุกข์ย่อมเกิดขึ้นได้

4. การแสวงหาอันไม่ประเสริฐ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลบางคน ตนเองมีความเกิดเป็นธรรมดา แต่กลับแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ตนเองมีความแก่เป็นธรรมดา แต่กลับแสวงหาสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา ตนเองมีความเจ็บเป็นธรรมดา แต่กลับแสวงหาสิ่งที่มีความเจ็บเป็นธรรมดา

ตนเองมีความตายเป็นธรรมดา แต่กลับแสวงหาสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา
 ตนเองมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา แต่กลับแสวงหาสิ่งที่มีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา
 ตนเองมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา แต่กลับแสวงหาสิ่งที่มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา
 นี้เรียกว่า การแสวงหาอันไม่ประเสริฐ

5. สิ่งที่อยู่ภายใต้ความเกิดและความเสื่อม

สิ่งที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องและยึดถือ เช่น บุตร ภรรยา สามี ญาติพี่น้อง บริวาร ทรัพย์สิน สัตว์เลี้ยง เงินทอง และสิ่งของต่าง ๆ ล้วนอยู่ภายใต้ความเกิด ความเสื่อม และความแตกสลาย

พระพุทธมิได้สอนว่า บุคคลเหล่านี้หรือสิ่งของเหล่านี้เป็นสิ่งที่ผิด และมีได้ห้ามการทำหน้าที่ต่อครอบครัวหรือสังคม ประเด็นสำคัญอยู่ที่การเข้าไปยึดถือว่า “บุคคลนี้ต้องอยู่กับเราตลอดไป” “สิ่งนี้ต้องไม่เปลี่ยนแปลง” หรือ “เมื่อได้สิ่งนี้แล้ว เราจะไม่มีวันทุกข์อีก” เมื่อสิ่งที่อยู่ใต้อำนาจของความเปลี่ยนแปลงถูกยึดเป็นที่พักอันถาวร ความผิดหวังและความทุกข์ย่อมตามมา

การแสวงหาอันไม่ประเสริฐจึงมิได้หมายถึงการใช้ชีวิตหรือทำหน้าที่ตามปกติ แต่หมายถึงการแสวงหาและยึดติดโดยไม่เห็นโทษของสิ่งที่ไม่เที่ยง

6. การแสวงหาอันประเสริฐ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลบางคน ตนเองมีความเกิดเป็นธรรมดา เมื่อรู้โทษของความเกิดแล้ว ย่อมแสวงหาธรรมอันไม่เกิด คือพระนิพพานอันเป็นธรรมเกษมจากเครื่องผูก

ตนเองมีความแก่เป็นธรรมดา เมื่อรู้โทษของความแก่แล้ว ย่อมแสวงหาธรรมอันไม่แก่

ตนเองมีความเจ็บเป็นธรรมดา เมื่อรู้โทษของความเจ็บแล้ว ย่อมแสวงหาธรรมอันไม่เจ็บ

ตนเองมีความตายเป็นธรรมดา เมื่อรู้โทษของความตายแล้ว ย่อมแสวงหาธรรมอันไม่ตาย

ตนเองมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา เมื่อรู้โทษของความเศร้าโศกแล้ว ย่อมแสวงหาธรรมอันไม่เศร้า

โศก ตนเองมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เมื่อรู้โทษของความเศร้าหมองแล้ว ย่อมแสวงหาธรรมอันไม่เศร้าหมอง นี้เรียกว่า การแสวงหาอันประเสริฐ

จุดเริ่มต้นของการแสวงหาอันประเสริฐจึงมิใช่การปฏิเสธความจริงของชีวิต แต่เป็นการยอมรับความจริงว่า สิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นย่อมเปลี่ยนแปลง แล้วหันมาแสวงหาทางออกจากการยึดถือในสิ่งเหล่านั้น

7. พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาชีวิตของตนเอง

พระพุทธเจ้าทรงเล่าถึงพระองค์เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ว่า เดิมพระองค์ก็ทรงแสวงหาสิ่งที่อยู่ภายใต้ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เศร้าโศก และเศร้าหมองเช่นเดียวกับคนทั่วไป ต่อมาทรงพิจารณาว่า พระองค์เองมีความเกิดเป็นธรรมดา เหตุใดจึงยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา

พระองค์เองมีความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เหตุใดจึงยังแสวงหาสิ่งที่มีสภาพเช่นเดียวกัน

เมื่อทรงเห็นโทษของการแสวงหาเช่นนั้น จึงทรงตั้งพระทัยแสวงหาธรรมที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ไม่เศร้าโศก และไม่เศร้าหมอง

8. การเสด็จออกบวช

ขณะที่พระโพธิสัตว์ยังทรงพระเยาว์ มีพระเกศาดำสนิท และอยู่ในวัยหนุ่ม พระองค์ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต

ตามข้อความในพระสูตร การเสด็จออกบวชเกิดขึ้นในขณะที่พระมารดาและพระบิดาไม่ทรงปรารถนา และทรงกันแสงมีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตร เหตุการณ์นี้แสดงว่า การตัดสินใจเสด็จออกแสวงหาธรรมมิใช่เรื่องง่าย

พระโพธิสัตว์มิได้เสด็จออกเพราะทรงเกลียดชังชีวิต แต่เพราะทรงเห็นว่า ชีวิตทั้งหมดกำลังถูกรอบงำด้วยความเกิด แก่ เจ็บ และตาย พระองค์จึงทรงแสวงหาทางออกที่มีใช้เพียงสำหรับพระองค์เอง แต่เป็นทางที่สามารถเปิดเผยแก่ผู้อื่นได้ด้วย

9. ทรงศึกษากับอาฬารดาบส กาลามโคตร

เมื่อทรงออกบวชแล้ว พระโพธิสัตว์เสด็จไปหา อาฬารดาบส กาลามโคตร ทรงขอศึกษาและประพฤติธรรมในสำนักของอาฬารดาบส

พระโพธิสัตว์ทรงเรียนรู้คำสอนได้อย่างรวดเร็ว สามารถกล่าวและท่องจำหลักคำสอนนั้นได้ เช่นเดียวกับศิษย์ผู้รู้คนอื่น ๆ

แต่พระองค์มิได้ทรงพอพระทัยเพียงการจำหรือกล่าวตามได้ จึงทรงพิจารณาว่า อาฬารดาบส มิได้ประกาศธรรมนี้เพราะศรัทธาเพียงอย่างเดียว แต่คงได้รู้เห็นด้วยตนเอง พระโพธิสัตว์จึงทรงปฏิบัติจนบรรลุ อากิญจัญญายตนะ คืออายตนะที่กำหนดว่า “ไม่มีอะไร”

10. เหตุใดจึงทรงจากสำนักอาฬารดาบส

เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงบรรลุธรรมในระดับเดียวกับที่อาฬารดาบสประกาศ อาฬารดาบสจึงยกย่องพระองค์ว่า ทรงมีความรู้เสมอกับตน อาฬารดาบสเชิญพระองค์ให้ร่วมเป็นผู้นำสำนักและสั่งสอนศิษย์ทั้งหลาย

แต่พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาเห็นว่า ธรรมนี้ยังไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อพระนิพพาน ธรรมนี้นำไปได้เพียงการเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ

พระองค์จึงไม่ทรงพอพระทัยและเสด็จจากสำนักนั้นไป เหตุการณ์นี้แสดงว่า การได้สมาธิหรือสมาบัติที่ประณีตยังไม่จำเป็นต้องเป็นความหลุดพ้นจากความเกิดและความตาย

11. ทรงศึกษากับอุทกดาบส รามบุตร

ต่อมา พระโพธิสัตว์เสด็จไปหา อุทกดาบส รามบุตร และทรงขอศึกษาในสำนักนั้น ธรรมที่รามะประกาศไว้ในสำนักนี้มุ่งไปสู่ เนวสัญญานาสัญญายตนะ คืออายตนะที่มีใช้มีสัญญาและมีใช้ไม่มีสัญญา

พระโพธิสัตว์ทรงศึกษาและปฏิบัติจนเข้าถึงธรรมในระดับนั้นได้อย่างรวดเร็ว อุทกดาบสยกย่องพระองค์และเชิญให้เป็นผู้นำสำนัก

แต่พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาเห็นว่า แม้สมาบัตินี้จะละเอียดและประณีตอย่างยิ่ง ก็ยังไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อพระนิพพาน จึงทรงจากสำนักของอุทกดาบสเช่นเดียวกัน

12. สมาธิขั้นสูงยังมีข้อจุดหมายสุดท้าย

พระโพธิสัตว์ทรงเข้าถึงอรุปรูปสมาบัติขั้นสูงที่สำนักทั้ง 2 ยอมรับ แต่ไม่ทรงหยุดอยู่เพียงเท่านั้น เหตุที่ไม่ทรงหยุด มีใช้เพราะสมาธิเหล่านั้นไม่มีประโยชน์ แต่เพราะยังไม่สามารถทำให้สิ้นความยึดถือและอาสวะได้อย่างสมบูรณ์

สมาบัติอาจทำให้จิตสงบจากอารมณ์หยาบ และดำรงอยู่ในสภาพที่ละเอียดอย่างยิ่ง แต่เมื่อออกจากสมาบัติ หากเหตุแห่งทุกข์ยังไม่ถูกละ ความเกิดและความตายก็ยังไม่สิ้นสุด พระโพธิสัตว์จึงทรงแสวงหาธรรมต่อไป โดยไม่ยึดความสำเร็จระหว่างทางว่าเป็นจุดหมายสูงสุด

13. ทรงพบสถานที่อันเหมาะสม ณ อรุเวลาเสนานิคม

พระโพธิสัตว์เสด็จจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับ จนถึงตำบลอรุเวลาเสนานิคม พระองค์ทอดพระเนตรเห็นภูมิประเทศอันน่ารื่นรมย์ มีป่าไม้ร่มรื่น มีแม่น้ำไหลผ่าน น้ำใสสะอาด มีทำนน้ำอันดี และมีหมู่บ้านสำหรับบิณฑบาตอยู่ไม่ไกล ทรงดำริว่า สถานที่นี้เหมาะสมสำหรับกุลบุตรผู้ต้องการบำเพ็ญเพียร

จึงประทับอยู่ ณ ที่นั้นเพื่อแสวงหาธรรมต่อไป การเลือกสถานที่อันเหมาะสมเป็นส่วนสนับสนุนการปฏิบัติ แต่สิ่งสำคัญที่สุดยังอยู่ที่การฝึกจิตและการรู้เห็นตามความเป็นจริง

14. ทรงบรรลุธรรมที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ และไม่ตาย

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์เองยังมีความเกิดเป็นธรรมดา แต่เมื่อทรงรู้โทษของความเกิดแล้ว ทรงแสวงหาธรรมอันไม่เกิด และทรงบรรลุพระนิพพานอันเป็นธรรมเกษมจากเครื่องผูก

พระองค์ยังมีความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมองเป็นธรรมดา แต่เมื่อทรงรู้โทษของสิ่งเหล่านั้นแล้ว ทรงแสวงหาธรรมอันไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ไม่เศร้าโศก และไม่เศร้าหมอง

เมื่อทรงบรรลุแล้ว ญาณทัสสนะเกิดขึ้นว่า “วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก” การแสวงหาอันประเสริฐจึงบรรลุถึงจุดหมาย มิใช่เพียงการพบความสงบชั่วคราว แต่เป็นความหลุดพ้นจากเหตุแห่งการเกิดใหม่

15. ทรงพิจารณาว่าธรรมนี้รู้ตามได้ยาก

ภายหลังตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาว่า ธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุมีความลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่อาจเข้าถึงได้ด้วยการคิดคาดคะเน และเป็นธรรมที่บัณฑิตพึงรู้ได้เฉพาะตน

ส่วนหมู่สัตว์เพิลิผลิณอยู่ในความยึดถือ ยินดีในความยึดถือ และชอบใจในความยึดถือ หลักปฏิจสงมฺปาตและพระนิพพาน ซึ่งเป็นความสงบแห่งสังขารทั้งปวง การสละอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ และความหลุดพ้น จึงเป็นสิ่งที่สัตว์ผู้ยังเพิลิผลิณในความยึดถือเห็นได้ยาก

พระองค์จึงทรงน้อมพระทัยไปในทางที่จะไม่แสดงธรรม เพราะทรงเห็นว่าผู้ฟังอาจไม่เข้าใจ และการแสดงธรรมนั้นจะเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่า

16. ท้าวสหัมบดีพรหมกราบทูลอาราธนา

ท้าวสหัมบดีพรหมทราบพระดำริของพระพุทธเจ้า จึงเกิดความคิดว่า โลกจักเสื่อมเสีย เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่น้อมพระทัยไปเพื่อแสดงธรรม

ท้าวสหัมบดีพรหมจึงเข้าไปเฝ้า ประนมมือ และกราบทูลอาราธนาให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม ได้กราบทูลว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสจตุรฐีในดวงตาน้อยยังมีอยู่ หากไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อมจากคุณที่จะพึงบรรลุ แต่เมื่อได้ฟังธรรมย่อมสามารถรู้ตามได้

พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายมีอินทรีย์แก่กล้าและอ่อนแตกต่างกัน มีฐลีในดวงตามากและน้อยแตกต่างกัน บางพวกสอนได้ง่าย บางพวกสอนได้ยาก และบางพวกเห็นโทษภัยในปรโลก พระองค์จึงทรงรับอาราธนาและเปิดประตูแห่งพระอมตธรรม

17. ทรงระลึกถึงอาจารย์ทั้ง 2

เมื่อทรงตัดสินใจพระทัยจะแสดงธรรม พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาว่า ควรแสดงธรรมแก่ใครก่อน ทรงระลึกถึงอาฬารดาบส กาลามโคตร เพราะเป็นผู้มีปัญญา มีฐลีในดวงตาน้อย และอาจรู้ธรรมได้โดยรวดเร็ว

แต่ทว่าตามกราบทูลว่า อาพาธดาบสได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว 7 วัน พระองค์ทรงตรวจดูด้วยพระญาณและทรงทราบว่าเป็นความจริง

จากนั้นทรงระลึกถึงอุทกดาบส รามบุตร แต่ทว่ากราบทูลว่า อุทกดาบสเพิ่งถึงแก่กรรมเมื่อคืนที่ผ่านมา พระองค์ทรงตรวจดูและทรงทราบว่าเป็นความจริง

พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า อาจารย์ทั้ง 2 เป็นผู้มีความสามารถสูง หากได้ฟังธรรมก็คงรู้ตามได้โดยรวดเร็ว แต่ทั้งสองได้เสียชีวิตไปก่อนแล้ว

18. ทรงระลึกถึงปัญจวัคคีย์

พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาต่อไปว่า ปัญจวัคคีย์เคยอุปัฏฐากพระองค์ในระหว่างที่ทรงบำเพ็ญความเพียร จึงควรเป็นผู้ได้ฟังธรรมก่อน

ทรงทราบว่าปัญจวัคคีย์พักอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี พระองค์จึงเสด็จจาริกจากตำบลอุรุเวลาไปยังกรุงพาราณสี

ระหว่างทางทรงพบอุปกาชีวก ผู้ถามว่า พระองค์มีอินทรีย์ผ่องใส ผิวพรรณบริสุทธิ์ผุดผ่อง ทรงบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดา และทรงชอบใจธรรมของใคร

พระพุทธเจ้าตรัสแสดงว่า พระองค์ทรงรู้ธรรมด้วยพระองค์เอง ทรงสิ้นอาสวะ และกำลังเสด็จไปยังกรุงกาสีเพื่อประกาศธรรม อุปกาชีวกกล่าวรับรู้แล้วสั่นศีรษะ เดินแยกไปอีกทางหนึ่ง

19. ปัญจวัคคีย์ไม่คิดจะต้อนรับ

เมื่อปัญจวัคคีย์เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล จึงตกลงกันว่า จะไม่ลูกรับ ไม่รับบาตรและจีวร และไม่จัดอาสนะถวาย

เพราะเข้าใจว่า พระสมณโคดมได้ละความเพียรและกลับมาดำรงชีวิตอย่างสมบูรณ์แล้ว จึงไม่น่าจะบรรลุธรรมวิเศษได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าใกล้ ปัญจวัคคีย์กลับไม่สามารถรักษาข้อตกลงเดิมไว้ได้ บางรูปเข้าไปรับบาตรและจีวร บางรูปจัดอาสนะ บางรูปนำน้ำล้างพระบาทมาตั้งถวาย แต่ยังคงกล่าวเรียกพระองค์ด้วยพระนามและใช้คำว่า “อาวุโส” อย่างผู้มีฐานะเสมอกัน

20. พระพุทธเจ้าทรงประกาศว่าได้ตรัสรู้แล้ว

พระพุทธเจ้าตรัสห้ามปัญจวัคคีย์มิให้เรียกพระตถาคตด้วยพระนามหรือคำว่า “อาวุโส” พระองค์ตรัสโดยใจความว่า “ตถาคตเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง เธอทั้งหลายจงเงี่ยโสตลงฟัง อมตธรรมเราได้บรรลุแล้ว เราจักแสดงธรรมและบัญญัติข้อปฏิบัติ”

หากปัญจวัคคีย์ปฏิบัติตามคำสอน ไม่นานก็จักบรรลุประโยชน์สูงสุดแห่งพรหมจรรย์ ซึ่งหลุดพ้นออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ปัญจวัคคีย์ยังไม่เชื่อและทูลถามว่า ในครั้งที่

ทรงบำเพ็ญความเพียรอย่างหนัก พระองค์ยังไม่บรรลุนิพพานวิเศษ บัดนี้เมื่อทรงเลิกความเพียรเช่นนั้นแล้ว จะบรรลุได้อย่างไร

21. ทรงทำให้ปัญจวัคคีย์ยอมรับฟัง

พระพุทธเจ้าตรัสยืนยันว่า พระองค์มิได้เวียนกลับมาสู่ความเป็นผู้มักมาก และมีได้ละความเพียรเพื่อกลับไปหาเกม พระองค์ทรงเป็นพระอรหันต์และตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองแล้ว

เมื่อปัญจวัคคีย์ยังสงสัย พระองค์ตรัสถามว่า ตลอดเวลาที่อยู่ร่วมกันมา เคยทรงกล่าวยืนยันเช่นนั้นมาก่อนหรือไม่ ปัญจวัคคีย์กราบทูลว่า ไม่เคย

เมื่อได้ฟังคำยืนยันและระลึกถึงความจริงใจของพระองค์ ปัญจวัคคีย์จึงยอมเงี้ยวโศดลงฟัง เปิดใจรับคำสอน และตั้งใจเพื่อรู้ตาม

22. การสอนปัญจวัคคีย์

พระพุทธเจ้าทรงให้โอวาทปัญจวัคคีย์ บางครั้งทรงสอนภิกษุ 2 รูป ขณะที่อีก 3 รูปออกไปบิณฑบาต แล้วพระพุทธเจ้าพร้อมปัญจวัคคีย์รวม 6 รูป ดำรงชีวิตด้วยอาหารที่ภิกษุ 3 รูปนำกลับมา บางครั้งทรงสอนภิกษุ 3 รูป ขณะที่อีก 2 รูปออกไปบิณฑบาต แล้วทั้งหมดดำรงชีวิตด้วยอาหารที่ภิกษุ 2 รูปนำกลับมา

ด้วยการอบรมอย่างต่อเนื่อง ปัญจวัคคีย์จึงรู้เห็นธรรมและบรรลุอมตธรรมตามลำดับ พระพุทธเจ้าทรงสามารถนำผู้ที่เคยไม่เชื่อ ให้เปิดใจรับฟัง พิจารณา และรู้เห็นด้วยตนเอง

23. ปัญจวัคคีย์บรรลุการแสวงหาอันประเสริฐ

ปัญจวัคคีย์เองมีความเกิดเป็นธรรมดา แต่เมื่อรู้โทษของความเกิด ได้แสวงหาธรรมอันไม่เกิด และบรรลุพระนิพพานอันเป็นธรรมเกษมจากเครื่องผูก มีความแก่เป็นธรรมดา แต่ได้บรรลุธรรมอันไม่แก่ มีความเจ็บเป็นธรรมดา แต่ได้บรรลุธรรมอันไม่เจ็บ มีความตายเป็นธรรมดา แต่ได้บรรลุธรรมอันไม่ตาย มีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา แต่ได้บรรลุธรรมอันไม่เศร้าโศก มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา แต่ได้บรรลุธรรมอันไม่เศร้าหมอง

ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่ท่านเหล่านั้นว่า วิมุตติไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย และภพใหม่ไม่มีอีก

24. กามคุณ 5 เป็นกองบ่วง

พระพุทธเจ้าทรงแสดงต่อไปว่า กามคุณ 5 ได้แก่

1. รูปที่รู้ได้ทางตา ซึ่งน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก และเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด

2. เสียงที่รู้ได้ทางหู
3. กลิ่นที่รู้ได้ทางจมูก
4. รสที่รู้ได้ทางลิ้น
5. สิ่งสัมผัสที่รู้ได้ทางกาย

กามคุณเหล่านี้เรียกว่า **กองบ่วงของมาร**

ถ้าสมณะหรือพราหมณ์เข้าไปผูกพัน หลงใหล และบริโภครกามคุณโดยไม่เห็นโทษ ไม่รู้ทางออก ย่อมควรเข้าใจว่า ตนได้ตกอยู่ในความพินาศและอยู่ในอำนาจของมารแล้ว

คำว่า **กองบ่วง** จึงเป็นที่มาของชื่ออีกชื่อหนึ่งของพระสูตร คือ **ปาสราติสูตร**

25. เกี่ยวข้องกับสิ่งที่น่าพอใจโดยไม่ถูกผูกมัด

สมณะหรือพราหมณ์บางพวกเกี่ยวข้องกับกามคุณ แต่ไม่เข้าไปผูกพัน ไม่มัวเมา มองเห็นโทษ และรู้ทางออกตามความเป็นจริง

บุคคลเช่นนี้ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของมารเพียงเพราะรูป เสียง กลิ่น รส หรือสิ่งสัมผัสปรากฏขึ้น สิ่งที่ทำให้ถูกผูกมัดไม่ใช่เพียงการที่อารมณ์ภายนอกปรากฏ แต่คือความกำหนัด ความเพลิดเพลิน และความยึดถือที่เกิดขึ้นภายในจิต

การหลุดพ้นจึงมิใช่การทำให้โลกไม่มีรูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งสัมผัส แต่เป็นการฝึกจิตมิให้เข้าไปยึดสิ่งเหล่านั้นว่าเป็นเราและของเรา

26. ฌานและสมาบัติเป็นแดนที่มารตามไม่ถึง

พระพุทธเจ้าทรงแสดงสถานะที่มารไม่สามารถติดตามจิตเข้าไปครอบงำได้ตามปกติ ได้แก่

1. ปฐมฌาน
2. ทุติยฌาน
3. ตติยฌาน
4. จตุตถฌาน
5. อากาสานัญจายตนะ
6. วิญญูญายตนะ
7. อากิญจัญญายตนะ
8. เนวาสัญญานาสัญญายตนะ

เมื่อภิกษุเข้าถึงสมาธิและสมาบัติเหล่านี้ พระพุทธเจ้าตรัสโดยใจความว่า ภิกษุนั้นทำให้ตา บอด ทำให้มารมองไม่เห็นร่องรอย และไปถึงที่ซึ่งมารผู้มีบาปมองไม่เห็น

อย่างไรก็ตาม สมาธิและสมาบัติเหล่านี้ยังมีใจความสิ้นอาสวะโดยตัวมันเอง เป็นเครื่องฝึกจิตให้สงบและประณีต เพื่อเป็นฐานสำหรับปัญญารู้เห็นตามความเป็นจริง

27. สัญญาเวทิตนโรธและความสิ้นอาสวะ

เมื่อก้าวล่วงแนวสัญญานาสัญญาของตนะ ภิกษุบรรลุสัญญาเวทิตนโรธ คือความดับแห่งสัญญาและเวทนา เมื่อเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไป ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้วชื่อว่า ข้ามพ้นเครื่องข้องในโลก ไปถึงที่ซึ่งมารและบิรवारไม่สามารถติดตามได้

จุดนี้แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างจิตที่สงบในสมาบัติกับจิตที่หลุดพ้นด้วยปัญญา สมาบัติทำให้กิเลสไม่มีโอกาสครอบงำในขณะนั้น ส่วนปัญญาที่รู้เห็นตามความเป็นจริงนำไปสู่ความสิ้นอาสวะและความหลุดพ้นอย่างสมบูรณ์

แก่นธรรมของพระสูตร

อริยปริยเสนสูตรแสดงให้เห็นว่า ชีวิตของมนุษย์มิได้มีเพียงสิ่งที่ได้มา แต่ต้องพิจารณาทิศทางของการแสวงหาด้วย ถ้าเราอยู่ภายใต้ความเกิด แก่ เจ็บ และตาย แต่ยังยึดสิ่งที่มีสภาพเดียวกันเป็นที่พึ่งอันถาวร การแสวงหานั้นย่อมนำกลับมาสู่ความทุกข์

การแสวงหาอันประเสริฐเริ่มจากการเห็นโทษของสิ่งที่ไม่เที่ยง แล้วแสวงหาธรรมที่พ้นจากความเกิดและความตาย

พระโพธิสัตว์ทรงแสดงแบบอย่างของผู้ไม่หยุดอยู่เพียงความรู้หรือสมาบัติที่ประณีต แต่ทรงตรวจสอบว่า ธรรมนั้นนำไปสู่ความสิ้นทุกข์จริงหรือไม่

เมื่อทรงบรรลุธรรมที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ไม่เศร้าโศก และไม่เศร้าหมองแล้ว จึงทรงประกาศทางนั้นแก่ผู้อื่น

การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

ก่อนแสวงหาสิ่งใด ควรถามตนเองว่า สิ่งนั้นตอบสนองความจำเป็น หรือกำลังถูกยึดเป็นเครื่องรับประกันความสุขถาวร ควรทำหน้าที่ต่อครอบครัว การงาน และสังคมอย่างเต็มที่ แต่ต้องยอมรับว่า บุคคลและสิ่งของทั้งหลายเปลี่ยนแปลงได้

เมื่อประสบความสำเร็จในการศึกษา สมาธิ หรือการปฏิบัติ ไม่ควรยึดถือว่าสิ่งนั้นเป็นจุดหมายสุดท้าย ควรตรวจสอบว่า ความโลภ ความโกรธ ความหลง และความยึดมั่นถือมั่นลดลงหรือไม่ การแสวงหาธรรมมิใช่การหลีกเลี่ยงหน้าที่ แต่เป็นการเปลี่ยนทิศทางของจิต จากการยึดสิ่งไม่เที่ยงเป็นที่พึ่ง ไปสู่การรู้และละเหตุแห่งทุกข์

ข้อควรเข้าใจ

คำว่า การแสวงหาอันไม่ประเสริฐ มิได้หมายความว่า การมีครอบครัว การประกอบอาชีพ หรือ การดูแลทรัพย์สินเป็นสิ่งผิดทั้งหมด

พระสูตรชี้ว่าการเข้าไปแสวงหาและยึดถือสิ่งซึ่งอยู่ภายใต้ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เสรีโศก และเสรีหมองว่าเป็นที่พึงอันตราย

ส่วนคำว่า **ธรรมอันไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ และไม่ตาย** หมายถึงพระนิพพาน มิใช่ร่างกายหรือบุคคลที่มีชีวิตอยู่โดยไม่เปลี่ยนแปลง

อีกประการหนึ่ง การบรรลุนิพพานด้วยญาณหรือเนวสัญญานาสัญญายตนะยังมีใช้พระนิพพาน เพราะยังเป็นสมบัติที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย

จุดหมายของการแสวงหาอันประเสริฐคือความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ และความหลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่น

สรุป

อริยปริยเสนสูตรแบ่งการแสวงหาออกเป็น 2 ประการ การแสวงหาอันไม่ประเสริฐ คือ ตนเองมีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เสรีโศก และเสรีหมองเป็นธรรมดา แต่ยังแสวงหาและยึดถือสิ่งที่มีสภาพเช่นเดียวกัน

การแสวงหาอันประเสริฐ คือ เมื่อรู้ว่าตนอยู่ภายใต้สภาพเหล่านั้น จึงเห็นโทษและแสวงหาพระนิพพานอันไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ไม่เสรีโศก และไม่เสรีหมอง

พระโพธิสัตว์เสด็จออกบวช แล้วทรงศึกษากับอาฬารดาบส กาลามโคตร จนบรรลุนิพพานด้วยญาณ จากนั้นทรงศึกษาธรรมที่รามะประกาศไว้ในสำนักอุทกดาบส รามบุตร จนบรรลุนิพพานด้วยญาณ

แต่ทรงเห็นว่าสมบัติทั้ง 2 ระดับยังไม่ทำให้สิ้นทุกข์ จึงเสด็จแสวงหาธรรมต่อไป และตรัสรู้พระนิพพานอันเป็นธรรมเกษมจากเครื่องผูก

ในระยะแรก พระองค์ทรงพิจารณาว่าธรรมที่ตรัสรู้ลึกซึ้งและรู้ตามได้ยาก แต่เมื่อทำวสหมัคคิพรหมกราบทูลอารชนา พระองค์ทรงตรวจดูสัตว์โลกแล้วเห็นว่า ผู้มีธุลีในดวงตาน้อยยังมีอยู่ จึงทรงตัดสินพระทัยประกาศธรรม

พระองค์ทรงระลึกถึงอาจารย์ทั้ง 2 แต่ทรงทราบว่าทั้งสองถึงแก่กรรมแล้ว จึงเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

เมื่อปัญจวัคคีย์ยอมรับฟังและปฏิบัติตาม ต่างก็บรรลุสมุทธรรมตามลำดับ ใจความสำคัญของพระสูตรจึงอาจสรุปได้ว่า **ผู้ที่ยังอยู่ภายใต้ความเกิด แต่แสวงหาและยึดถือสิ่งที่ต้องเกิด ย่อมยังแสวงหาอยู่ในขอบเขตของทุกข์**

ส่วนผู้ที่เห็นโทษของความเกิด แก่ เจ็บ และตาย แล้วแสวงหาธรรมอันไม่เกิด คือพระนิพพาน ผู้นั้นชื่อว่าเริ่มต้นการแสวงหาอันประเสริฐ

ธรรมที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

1. อนริยปริเยสนา - การแสวงหาอันไม่ประเสริฐ
2. อริยปริเยสนา - การแสวงหาอันประเสริฐ
3. ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เศร้าโศก และเศร้าหมอง
4. พระนิพพานอันเป็นธรรมเกษมจากเครื่องผูก
5. อากิญจัญญายตนะ
6. เนวสัญญานาสัญญายตนะ
7. การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า
8. ท้าวสหัมบดีพรหมอาราธนาให้แสดงธรรม
9. การเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์
10. กามคุณ 5 และกองบ่วงของมาร
11. ฌาน 4 และอรุปสมาบัติ 4
12. สัญญาเวทียตนิโรธและความสิ้นอาสวะ

พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 27 : อุพหัตติปิโทปมสูตร
ว่าด้วยอุปมารอยเท้าช้าง สูตรเล็ก
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก์ โอปัมมวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- การพิจารณาสดาและคำสอนอย่างรอบคอบ
- ความศรัทธาที่มีเหตุผลรองรับ
- การไม่ด่วนลงความเห็นจากหลักฐานเพียงบางส่วน
- ลำดับแห่งการศึกษาและปฏิบัติธรรม
- สืล การสำรวมอินทรีย สติสัมปชัญญะ และความสันโดษ
- การละนิวรณ์และการเจริญฌาน
- วิชชา 3
- การรู้แจ้งอริยสัจ 4
- ความสิ้นไปแห่งอาสวะ
- การรู้เห็นผลแห่งพระธรรมด้วยตนเอง

บทนำ

อุพหัตติปิโทปมสูตรเป็นพระสูตรที่แสดงว่า การประเมินคุณค่าของพระพุทธเจ้าและพระธรรมไม่ควรอาศัยเพียงคำเล่าลือ ชื่อเสียง หรือเหตุผลบางประการเท่านั้น แม้ถึงเหล่านั้นจะเป็นจุดเริ่มต้นของความศรัทธาได้ แต่ยังไม่ใช่วิธีความรู้ที่สมบูรณ์

พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปมาเรื่องนายพรานผู้ติดตามรอยเท้าช้าง เพื่อแสดงลำดับแห่งการตรวจสอบ ตั้งแต่การพบร่องรอยเบื้องต้น การติดตามหลักฐานเพิ่มเติม จนถึงการเห็นช้างตัวใหญ่ด้วยตนเอง

ในทำนองเดียวกัน ผู้ศึกษาพระธรรมย่อมเริ่มต้นจากการได้ฟัง เกิดศรัทธา และทดลองปฏิบัติ เมื่อดำเนินตามลำดับจนรู้แจ้งและสิ้นอาสวะ จึงชื่อว่าได้เห็นความจริงของพระธรรมอย่างสมบูรณ์ด้วยตนเอง

1. สถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ในเวลานั้น ชาณุสโสณิพราหมณ์ออกจากกรุงสาวัตถีในเวลากลางวัน โดยนั่งรถเทียมม้าขาว ซึ่งมีเครื่องประกอบและเครื่องประดับสีขาว ระหว่างทาง เขาได้พบกับปิโณทิกปริพาชก จึงถามว่า

“ท่านวิจ্ঞายนะมาจากไหนในเวลากลางวัน” ปิโสดิกปริพาชกตอบว่า “ข้าพเจ้ามาจากสำนักของพระสมณโคดม”

2. ชาณุสโสนิพราหมณ์ถามถึงพระพุทธเจ้า

ชาณุสโสนิพราหมณ์ถามปิโสดิกปริพาชกว่า “ท่านเข้าใจพระปัญญาของพระสมณโคดมว่าเป็นอย่างไร พระสมณโคดมเป็นบัณฑิตหรือไม่” ปิโสดิกปริพาชกตอบโดยใจความว่า ตนไม่อาจใช้ปัญญาของตนวัดพระปัญญาของพระสมณโคดมได้ ผู้ที่จะรู้พระปัญญาของพระองค์อย่างแท้จริงควรเป็นผู้มีปัญญาเสมอด้วยพระองค์

ชาณุสโสนิพราหมณ์จึงกล่าวว่า “ท่านวิจ্ঞายนะสรรเสริญพระสมณโคดมอย่างยิ่งทีเดียว” ปิโสดิกปริพาชกตอบว่า ตนมิได้สรรเสริญพระสมณโคดมตามอำเภอใจ เพราะพระองค์ทรงเป็นผู้ที่บัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญ และทรงประเสริฐกว่าบุคคลผู้ประเสริฐทั้งหลาย จากนั้นเขาจึงยกอุปมารอยเท้าช้างขึ้นแสดง

3. อุปมานายพรานผู้เห็นรอยเท้าช้าง

ปิโสดิกปริพาชกกล่าวว่า นายพรานผู้ฉลาดเรื่องช้าง เมื่อเข้าไปในป่าและพบรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ ย่อมอนุมานได้ว่า “ช้างตัวใหญ่คงอยู่ในป่านี้”

ในทำนองเดียวกัน เขาได้เห็นรอยเท้า 4 ประการของพระสมณโคดม จึงเกิดความมั่นใจว่า

- พระผู้มีพระภาคเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- พระธรรมเป็นธรรมที่พระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว
- พระสงฆ์สาวกเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

รอยเท้าทั้ง 4 ที่ปิโสดิกปริพาชกกล่าวถึง คือเหตุการณ์เกี่ยวกับบัณฑิต 4 กลุ่มซึ่งตั้งใจจะมาทดสอบพระปัญญาของพระพุทธเจ้า

4. รอยเท้าที่ 1 : ขัตติยบัณฑิต

ปิโสดิกปริพาชกเคยเห็นขัตติยบัณฑิตบางคน เป็นผู้มีความรู้ เฉลียวฉลาด เข้าใจถ้อยคำของผู้อื่น และสามารถโต้แย้งความคิดเห็นต่าง ๆ ได้ บุคคลเหล่านั้นคิดว่า “พวกเราจะไปพบพระสมณโคดมและตั้งคำถาม หากพระองค์ตอบอย่างหนึ่ง เราจะได้แย้งอย่างหนึ่ง หากทรงตอบอีกอย่างหนึ่ง เราก็จะโต้แย้งอีกอย่างหนึ่ง”

พวกเขาเตรียมคำถามไว้เป็นอย่างดี แล้วเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ชี้แจงให้เห็น เข้าใจ และเกิดความเลื่อมใส บุคคลเหล่านั้นกลับไม่สามารถตั้งคำถามตามที่เตรียมไว้ และไม่คิดจะโต้แย้งพระองค์ ในที่สุด พวกเขากลายเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า

ปิโสดิกปริพาชกเห็นเหตุการณ์นี้เป็นรอยเท้าประการที่ 1

5. รอยเท้าที่ 2 : พราหมณ์บัณฑิต

พราหมณ์บัณฑิตบางคนก็เป็นผู้มีความรู้แตกฉาน สามารถวิเคราะห์ถ้อยคำและโต้แย้งหลักคำสอนของผู้อื่นได้ พวกเขาเตรียมคำถามและวางแผนจะหักล้างพระสมณโคดมเช่นเดียวกัน

แต่เมื่อได้ฟังพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม พวกเขาก็ไม่ได้ถามคำถามตามที่เตรียมไว้ ไม่คิดโต้แย้ง และกลับเกิดความเลื่อมใส ในที่สุด พวกเขากลายเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ปิโณติกปริพาชกเห็นเหตุการณ์นี้เป็นรอยเท้าประการที่ 2

6. รอยเท้าที่ 3 : คหบดีบัณฑิต

คหบดีบัณฑิตบางคนเป็นผู้เฉลียวฉลาด มีความสามารถในการพิจารณาเหตุผล และมีความชำนาญในการโต้แย้ง พวกเขาเคยคิดว่าจะไปพบพระพุทธเจ้าเพื่อทดลองพระปัญญา และเตรียมคำถามสำหรับโต้แย้งไว้ล่วงหน้า

แต่เมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว พวกเขาไม่ได้ตั้งคำถามตามที่เตรียมมา ทั้งยังละความคิดที่จะโต้แย้ง ในที่สุด พวกเขากลายเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ปิโณติกปริพาชกเห็นเหตุการณ์นี้เป็นรอยเท้าประการที่ 3

7. รอยเท้าที่ 4 : สมณบัณฑิต

สมณบัณฑิตบางคนเป็นผู้มีความรู้และมีความชำนาญในการโต้แย้ง พวกเขาเตรียมคำถามเพื่อทดลองพระปัญญาของพระพุทธเจ้าเช่นกัน

แต่เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์ พวกเขาไม่อาจตั้งคำถามตามแผน และไม่คิดจะโต้แย้ง บางคนถึงกับขอลออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ เมื่อได้รับการอบรมและปฏิบัติอย่างจริงจัง ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ รู้ชัดว่าการเกิดสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว และไม่มีภพใหม่อีกต่อไป ปิโณติกปริพาชกเห็นเหตุการณ์นี้เป็นรอยเท้าประการที่ 4

8. ความมั่นใจของปิโณติกปริพาชก

เมื่อเห็นรอยเท้าทั้ง 4 ประการ ปิโณติกปริพาชกจึงเกิดความมั่นใจว่า

- พระผู้มีพระภาคเป็นพระลัทธิสัมมาสัมพุทธเจ้า
- พระธรรมเป็นธรรมที่พระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว
- พระสงฆ์สาวกเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

คำกล่าวของปิโณติกปริพาชกทำให้ชาลุสโสณิพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสอย่างมาก

เขาลงจากรถ ห่มผ้าเหลืองบ่า ประนมมือไปทางที่พระพุทธเจ้าประทับ แล้วเปล่งวาจาบอมน้อมถึง 3 ครั้งว่า “ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น” จากนั้นเขาตั้งใจว่าจะหาโอกาสไปเข้าเฝ้าและสนทนากับพระพุทธเจ้า

9. ชาณุสโสนิพราหมณ์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

ต่อมา ชาณุสโสนิพราหมณ์เข้าไปยังพระเชตวัน เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า สนทนาปราศรัยกับพระองค์ แล้วนั่ง ณ ที่สมควร

เขาเล่าเรื่องการสนทนาระหว่างตนกับปิโณติกปริพาชกถวายพระพุทธเจ้า ตั้งแต่การถามถึงพระปัญญาของพระองค์ จนถึงอุปมารอยเท้าช้างและเหตุแห่งความเลื่อมใสทั้ง 4 ประการ เมื่อฟังจบ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “พราหมณ์ อุปมารอยเท้าช้างยังไม่สมบูรณ์โดยพิสดาร” จากนั้นพระองค์ทรงอธิบายอุปมานี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

10. รอยเท้าใหญ่ยังไม่ใช่ข้อสรุปสุดท้าย

พระพุทธเจ้าตรัสว่า นายพรานผู้ฉลาดเรื่องช้างเข้าไปในป่าช้า เมื่อพบรอยเท้าช้างใหญ่ เขายังไม่ด่วนสรุปทันทีว่า “นี่คือรอยเท้าของช้างพลายตัวใหญ่” เพราะในป่าอาจมีช้างพังบางจำพวกซึ่งมีเท้าใหญ่ สามารถทิ้งรอยเท้าขนาดใหญ่ไว้ได้ นายพรานจึงติดตามรอยเท้านั้นต่อไป

เมื่อพบรอยขูด รอยครูด รอยงา หรือกิ่งไม้ที่ถูกทำลายในระดับสูง เขาก็ยังไม่รีบลงความเห็น เพราะช้างพังรูปร่างสูงบางจำพวกอาจทำร่องรอยเช่นนั้นได้ เขาต้องติดตามไปจนกระทั่งเห็นช้างพลายตัวใหญ่อยู่ที่โคนไม้ ยืน เดิน นั่ง หรือนอนอยู่ด้วยตนเอง เมื่อนั้นเขาจึงลงความเห็นได้อย่างมั่นใจว่า “นี่คือช้างพลายตัวใหญ่นั้น”

11. ความหมายของอุปมารอยเท้าช้าง

รอยเท้า รอยขูด รอยงา และกิ่งไม้หัก เป็นหลักฐานที่มีประโยชน์ ช่วยให้นายพรานติดตามช้างไปในทิศทางที่ถูกต้อง แต่หลักฐานเหล่านั้นยังไม่เท่ากับการเห็นช้างตัวจริง

ในทำนองเดียวกัน ชื่อเสียงของพระพุทธเจ้า ความสามารถในการตอบปัญหา การที่บัณฑิตยอมรับคำสอน หรือการเห็นผู้อื่นได้รับผลจากการปฏิบัติ ล้วนเป็นเหตุให้เกิดศรัทธาได้

อย่างไรก็ตาม ศรัทธาที่เกิดจากหลักฐานภายนอกยังเป็นเพียงจุดเริ่มต้น ผู้ศึกษาต้องฟังพระธรรม พิจารณา ทดลองปฏิบัติ และรู้ผลด้วยตนเอง

พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงลำดับแห่งการปฏิบัติ เปรียบเสมือนการติดตามรอยเท้าจนกระทั่งเห็นช้างตัวจริง

12. พระตถาคตเสด็จอุบัติขึ้นในโลก

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระตถาคตเสด็จอุบัติขึ้นในโลก เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึกอย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้เบิกบานแล้ว และเป็นผู้จำแนกธรรม

พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ตลอดจนหมู่สัตว์ทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ด้วยพระองค์เอง แล้วทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม

พระองค์ทรงแสดงธรรมที่งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ และทรงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์

13. ผู้ครองเรือนได้ฟังพระธรรม

กหบดี บุตรของกหบดี หรือบุคคลผู้เกิดในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ได้ฟังพระธรรมที่พระตถาคตทรงแสดง เมื่อฟังแล้ว เขาเกิดศรัทธาในพระตถาคต และพิจารณาเห็นว่า ชีวิตครองเรือนเป็นทางคับแคบ เป็นที่สะสมธุลี ส่วนบรรพชาเป็นทางปลอดโปร่ง

ผู้ครองเรือนย่อมทำพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยง่ายได้ยาก เขาจึงคิดจะปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาละ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อสละทรัพย์สมบัติและเครือญาติแล้ว เขาจึงออกบวชด้วยศรัทธา นี่คือการเริ่มต้นติดตามรอยแห่งพระธรรมด้วยการนำคำสอนไปปฏิบัติจริง

14. การรักษาศีล

เมื่อบวชแล้ว ภิกษุย่อมสำรวมตนด้วยพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมารยาทและการดำเนินชีวิตเห็นโทษแม้ในความผิดเพียงเล็กน้อย และศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย

ภิกษุละเว้นจากการฆ่าสัตว์ วางอาวุธและเครื่องประหาร มีความละอาย มีความเอ็นดู และหวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง ละเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ รับเฉพาะสิ่งที่เขาให้ ไม่ประพฤติตนเป็นขโมย ละพฤติกรรมทางเพศ ประพฤติพรหมจรรย์ และเว้นจากการกระทำอันเป็นกิจของชาวบ้าน ละเว้นจากการพูดเท็จ พูดแต่ความจริง มีถ้อยคำมั่นคงและควรแก่ความไว้วางใจ ละเว้นจากคำพูดส่อเสียด คำหยาบ และคำพ้อเจ้อ กล่าวถ้อยคำที่ก่อให้เกิดความสามัคคี อ่อนโยน มีประโยชน์ และเหมาะสมแก่เวลา

ศีลทำให้กายและวาจาสงบ เป็นพื้นฐานให้จิตพร้อมต่อการฝึกในขั้นสูงขึ้น

15. การสำรวมอินทรีย์

เมื่อเห็นรูปด้วยตา ภิกษุไม่ยึดถือเครื่องหมายโดยรวม และไม่ยึดถือรายละเอียดที่จะทำให้กุศลธรรมเข้าครอบงำจิต เมื่อได้ยินเสียงด้วยหู ได้กลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น สัมผัสสิ่งต่าง ๆ ด้วยกาย หรือรับรู้อารมณ์ด้วยใจ ก็ปฏิบัติในทำนองเดียวกัน

การสำรวจอินทรีย์มีได้หมายถึงการไม่เห็น ไม่ได้ยิน หรือหลักหนีโลกทั้งหมด แต่หมายถึงการรู้เท่าทันการรับรู้ ไม่ปล่อยให้ความยินดี ความยินร้าย และอกุศลธรรมครอบงำจิต เมื่อสำรวจอินทรีย์ได้ ภิกษุย่อมประสบความสำเร็จอันไม่ถูกกิเลสรบกวน

16. สติสัมปชัญญะ

ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการก้าวไปและถอยกลับ ในการแลดูและเหลียวดู ในการก้าวเข้าและเหยียดออก ในการครองผ้าและถือบาตร

มีความรู้สึกตัวในการกิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ตลอดจนในการเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พุด และนิ่ง

สติทำให้ระลึกถึงสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น ส่วนสัมปชัญญะทำให้รู้ชัดว่ากำลังทำอะไร ทำไปเพื่ออะไร และการกระทำนั้นเหมาะสมหรือไม่ ผู้มีสติสัมปชัญญะย่อมไม่ปล่อยให้ชีวิตดำเนินไปด้วยความพลอโพล

17. ความสันโดษ

ภิกษุเป็นผู้สันโดษด้วยจิวรสำหรับปกปิดร่างกาย และด้วยอาหารบิณฑบาตสำหรับยังชีวิตให้ดำรงอยู่ เมื่อจะไปในที่ใด ย่อมถือเอาเพียงบริขารที่จำเป็นติดตัวไป เปรียบเหมือนนกที่บินไปในทิศใด ก็มีเพียงปีกของตนเป็นภาระติดตัว

ความสันโดษไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธสิ่งจำเป็น แต่หมายถึงการรู้จักประมาณ ไม่สะสมเกินความจำเป็น และไม่ผูกความสุขไว้กับการครอบครอง เมื่อภิกษุภายนอกลดลง จิตย่อมมีโอกาสสงบและพิจารณาธรรมได้มากขึ้น

18. การไปสู่สถานที่สงัด

เมื่อถึงพร้อมด้วยศีล การสำรวจอินทรีย์ สติสัมปชัญญะ และความสันโดษแล้ว ภิกษุเลือกสถานที่สงัด เช่น ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าช้า ทุ้ง หรือลูมฟาง

ภายหลังกลับจากบิณฑบาตและฉันอาหารแล้ว เธอนั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง และดำรงสติไว้เฉพาะหน้า สถานที่สงัดช่วยลดสิ่งรบกวนภายนอก แต่ความสงัดที่สำคัญยิ่งกว่าคือการทำจิตให้พ้นจากเครื่องกั้นความดี เครื่องกั้นดังกล่าวคือ นิวรณ์ 5

19. การละนิวรณ์ 5

ภิกษุละกามฉันทะ คือความพอใจหมกมุ่นในกาม มีจิตปราศจากความอยากที่ครอบงำ และชำระจิตจากกามฉันทะ ละพยาบาทและความปองร้าย มีจิตไม่คิดเบียดเบียน และหวังประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวง ละถีนมิทธะ คือความหดหู่และง่วงซึม มีสติสัมปชัญญะ และกำหนดหมายความสว่าง

ละอูทัจจกุกกจะ คือความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ ทำจิตให้สงบอยู่ภายใน
 ละวิกิจจก คือความล่งเลงสัยในกุศลธรรม ไม่ปล่อยให้ความสงสัยขัดขวางการปฏิบัติ
 เมื่อนิเวรณทั้ง 5 ยังไม่ถูกละ จิตย่อมไม่ตั้งมั่นและมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ไม่ตรงตามความเป็นจริง เมื่อละ
 นิเวรณได้ จิตจึงพร้อมเข้าสู่สมาธิที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

20. การบรรลุฌาน 4

เมื่อสังัดจากกามและอกุศลธรรม ภิกษุบรรลุปฐมฌาน ซึ่งมีวิตก วิจารณ์ ปิติ และสุขอันเกิดจาก
 ความสังัด เมื่อวิตกและวิจารณ์สงบลง เธอบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตภายใน มีจิตตั้งมั่นเป็น
 หนึ่ง มีปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิ

เมื่อปิติจางคลาย เธอมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยกาย บรรลุตติยฌาน
 เมื่อละสุขและทุกข์ รวมทั้งโสมนัสและโทมนัสได้ เธอบรรลุจตุตถฌาน ซึ่งไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติ
 บริสุทธิ์เพราะอุเบกขา

ฌานทำให้จิตสงบ บริสุทธิ์ ตั้งมั่น และเหมาะแก่การใช้ปัญญาพิจารณาความจริง แต่การได้ฌาน
 เพียงอย่างเดียวยังไม่ใช้ความสิ้นทุกข์โดยสมบูรณ์

21. บุพเพนิวาสานุสสติญาณ

เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ปราศจากกิเลสที่รบกวน อ่อนโยน และควรแก่การงาน ภิกษุ
 น้อมจิตไปเพื่อระลึกถึงชาติก่อน

เธอระลึกถึงชาติต่าง ๆ ได้ พร้อมทั้งลักษณะและรายละเอียดตามสมควร เช่น ชื่อ ตระกูล สุข
 ทุกข์ อายุ และการเคลื่อนจากภพหนึ่งไปเกิดในอีกภพหนึ่ง

การรู้เช่นนี้เรียกว่า บุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือญาณระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อน
 ในอุปมารอยทำซ่าง พระพุทธเจ้าตรัสถึงขั้นนี้ว่า ภิกษุได้พบรอยพระบาทของพระตถาคตแล้ว แต่ยัง
 ไม่ควรรีบสรุปอย่างถึงที่สุดว่าได้รับแจ้งสมบูรณ์แล้ว

22. จตุปปาตญาณ

ภิกษุน้อมจิตไปเพื่อรู้การจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยญาณอันบริสุทธิ์เหนือวิสัยมนุษย์
 เธอเห็นสัตว์ผู้กำลังจุติและเกิดใหม่ เห็นผู้มีสภาพดีและทราม มีผิวพรรณดีและไม่ดี ไปสู่สุคติและทุคติ
 ตามกรรมที่ตนได้กระทำไว้

เธอรู้ว่าสัตว์ผู้ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต มีความเห็นผิด และประพฤติกกรรม
 ตามความเห็นผิด ย่อมได้รับผลตามเหตุปัจจัย

ส่วนสัตว์ผู้ประกอบกายสุจริต วิจิสุจริต และมโนสุจริต มีความเห็นชอบ และประพฤติกกรรมตามความเห็นชอบ ย่อมได้รับผลตามเหตุปัจจัยเช่นเดียวกัน ญาณนี้เรียกว่า จุตูปปาตญาณ หรือทิพพจักขุญาณ แม้เป็นความรู้ระดับสูง ก็ยังเป็นขั้นหนึ่งของการปฏิบัติ มิใช่จุดสิ้นสุดของการหลุดพ้น

23. อาสวักขยญาณ

ภิกษุโน้มจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ คือความรู้ที่ทำให้อาสวะสิ้นไป
เรารู้ชัดตามความเป็นจริงว่า

- นี่คือทุกข์
- นี่คือเหตุให้เกิดทุกข์
- นี่คือความดับทุกข์
- นี่คือทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์

และรู้ชัดว่า

- เหล่านี้คืออาสวะ
- นี่คือเหตุให้เกิดอาสวะ
- นี่คือความดับอาสวะ
- นี่คือทางดำเนินไปสู่ความดับอาสวะ

เมื่อรู้เห็นเช่นนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว และรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีก”

24. อุปมารอยเท้าช้างสมบูรณ์ในขั้นใด

การได้ฟังว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระปัญญายิ่ง การเห็นบัณฑิตยอมรับพระธรรม หรือการได้พบผลบางประการจากการปฏิบัติ เปรียบเสมือนการพบรอยเท้าช้าง

การพัฒนาศีล สมาธิ และความรู้ระดับต่าง ๆ เปรียบเสมือนการติดตามรอยเท้า พบเครื่องหมาย รอยชูด รอยงา และกิ่งไม้ที่ถูกทำลาย

เครื่องหมายเหล่านั้นทำให้ความมั่นใจเพิ่มขึ้นตามลำดับ แต่จุดที่อุปมาสมบูรณ์ คือเมื่อผู้ปฏิบัติรู้แจ้งอริยสัจ ทำอาสวะให้สิ้นไป และประจักษ์ความหลุดพ้นด้วยตนเอง

ขั้นนี้เปรียบเหมือนนายพรานได้เห็นช้างพลายตัวใหญ่ด้วยตนเอง จึงหมดความสงสัยว่ารอยที่ติดตามมานั้นเป็นรอยของช้างตัวใด

25. ชาณูโสณิพราหมณ์ประกาศตนเป็นอุบาสก

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมจบลง ชาณูโสณิพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสอย่างยิ่ง

เขากราบทูลว่า พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแจ่มแจ้งยิ่งนัก เปรียบเหมือนบุคคลหายของทีที่ว่าเปิดของทีปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือนำประทีปเข้าไปในที่มืด เพื่อให้ผู้มีตาติ่มมองเห็นรูปทั้งหลาย จากนั้นชาลุสโสนิพราหมณ์ประกาศขอถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ เขาขอให้พระผู้มีพระภาคทรงจำตนไว้ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นไป

แก่นธรรมของพระสูตร

อุพหัตถิปโทปมสูตรแสดงลำดับของความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธากับปัญญาไว้อย่างชัดเจน ศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ เพราะทำให้บุคคลสนใจฟัง ศึกษา และทดลองปฏิบัติ แต่ศรัทธาไม่ควรหยุดอยู่เพียงการเชื่อบุคคล การเล้าลือ หรือการเห็นว่าผู้อื่นยอมรับคำสอนนั้น

ผู้ศึกษาควรตรวจสอบคำสอนด้วยการปฏิบัติอย่างเป็นลำดับ ตั้งแต่การรักษาศีล ดำรงอินทรีย์ มีสติสัมปชัญญะ รู้จักประมาณ ละนิวรณ์ ทำจิตให้ตั้งมั่น และเจริญปัญญาเห็นความจริง

เมื่อรู้เห็นความเกิดขึ้นและความดับไปของทุกข์ ตลอดจนทำอาสวะให้สิ้นไปแล้ว ความมั่นใจย่อมไม่ต้องอาศัยเพียงคำบอกเล่าจากผู้อื่น ความรู้เช่นนั้นเกิดจากประสบการณ์ตรงของผู้ปฏิบัติเอง

การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

1. อย่าด่วนตัดสินจากหลักฐานเพียงอย่างเดียว

สิ่งที่เห็นในตอนแรกอาจเป็นเพียงบางส่วนของความจริง เช่นเดียวกับรอยเท้าใหญ่ที่อาจไม่ได้เกิดจากช้างพลายตัวใหญ่เสมอไป

ก่อนตัดสินบุคคล เหตุการณ์ หรือคำสอนใด ควรตรวจสอบข้อมูลจากหลายด้านและติดตามผลอย่างรอบคอบ

2. ใช้ศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษา ความเลื่อมใสในบุคคลที่ดีสามารถทำให้เราเริ่มสนใจความดีได้ แต่ไม่ควรหยุดอยู่เพียงความชื่นชม ควรนำหลักธรรมมาศึกษา ทดลองปฏิบัติ และพิจารณาผลที่เกิดขึ้นกับกาย วาจา และใจของตนเอง

3. ประเมินคำสอนจากผลของการปฏิบัติ คำสอนที่ดีควรช่วยให้ความโลภ ความโกรธ และความหลงลดลง ทำให้มีสติ มีเมตตา และรับผิดชอบต่อการกระทำมากขึ้น

หากศึกษาธรรมแล้วกลับยึดมั่นในตน ดูหมิ่นผู้อื่น หรือเพิ่มความขัดแย้ง ก็ควรตรวจสอบความเข้าใจและวิธีปฏิบัติของตนใหม่

4. ฝึกตนตามลำดับ การต้องการผลขั้นสูงโดยละเลยพื้นฐาน อาจทำให้การปฏิบัติไม่มั่นคง ควรเริ่มจากการไม่เบียดเบียน รักษาวาจา รู้จักประมาณ ดำรงการรับรู้อารมณ์ และมีสติในกิจวัตรประจำวัน แล้วจึงพัฒนาสมาธิและปัญญาต่อไป

5. ไม่หลงติดอยู่กับประสบการณ์ระหว่างทาง ความสงบ ปิติ ความสุข หรือประสบการณ์พิเศษจากสมาธิอาจเป็นเครื่องหมายว่าจิตได้รับการฝึก แต่ไม่ควรด่วนถือว่าเป็นความหลุดพ้นขั้นสุดท้าย ต้องใช้ปัญญาพิจารณาความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่มีตัวตนของสิ่งที่ปรากฏต่อไป

6. รู้จักตรวจสอบด้วยตนเอง

การตรวจสอบไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธทุกอย่าง แต่หมายถึงการเปิดใจรับฟัง พิจารณาเหตุผล และทดลองปฏิบัติอย่างสุจริต เมื่อลงมือปฏิบัติแล้ว ควรสังเกตว่ากุศลธรรมเจริญขึ้นหรือไม่ และอกุศลธรรมลดลงหรือไม่

ข้อควรเข้าใจ

ศรัทธาไม่ใช่สิ่งที่พระสูตรปฏิเสธ

พระสูตรไม่ได้สอนว่าห้ามเชื่อจนกว่าจะบรรลุธรรม แต่สอนให้ศรัทธาเป็นแรงนำไปสู่การศึกษา และปฏิบัติ ไม่ใช่เป็นข้อสรุปที่ทำให้หยุดตรวจสอบ เหตุผลของปิโณติกปริพาชกมีคุณค่า รอยเท้าทั้ง 4 ที่ปิโณติกปริพาชกก้าวถึง เป็นเหตุอันสมควรให้เกิดความเลื่อมใส เพราะแสดงถึงพระปัญญาและพลังแห่งพระธรรม

อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าเหตุเหล่านั้นยังสามารถขยายให้ลึกซึ้งขึ้นได้ ด้วยการปฏิบัติจนรู้ผลด้วยตนเอง การเห็นข้างไม้ได้หมายถึงการเห็นด้วยตาเท่านั้น

ในอุปมา การเห็นข้างปลายตัวใหญ่หมายถึงการได้หลักฐานโดยตรงจนหมดความสงสัย ในทางธรรมจึงหมายถึงการรู้แจ้งความจริงและความหลุดพ้นด้วยปัญญา มิใช่เพียงการเห็นรูปกายของพระพุทธเจ้า

ฉานยังไม่ใช่จุดสิ้นสุด ฉานเป็นสมาธิอันประณีต ทำให้จิตมีกำลังและเหมาะแก่การเจริญปัญญา แต่ความหลุดพ้นเกิดขึ้นเมื่อปัญญารู้แจ้งอริยสัจและทำอาสวะให้สิ้นไป ความรู้ด้วยตนเองต้องเกิดจากการปฏิบัติที่ถูกต้อง

การอ้างประสบการณ์ส่วนตัวเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ ต้องตรวจสอบว่าประสบการณ์นั้นเกิดจากการปฏิบัติตามหนทางที่ประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา และนำไปสู่การลดละกิเลสจริงหรือไม่

สรุป

อุพหัตถิปโทปมสูตรเริ่มต้นจากปิโณติกปริพาชกกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าแก่ชาณุสโธณิพราหมณ์ โดยเปรียบเทียบเหตุแห่งความเลื่อมใสของตนเหมือนรอยเท้าข้างใหญ่

เมื่อชาณุสโธณิพราหมณ์นำเรื่องนี้ไปกราบทูล พระพุทธเจ้าตรัสว่าอุปมานั้นยังไม่สมบูรณ์ เพราะนายพรานผู้ชำนาญจะไม่ด่วนสรุปจากรอยเท้าเพียงอย่างเดียว แต่จะติดตามร่องรอยจนเห็นข้างตัวจริง

จากนั้นพระองค์ทรงแสดงลำดับแห่งการปฏิบัติ ตั้งแต่การได้ฟังพระธรรม เกิดศรัทธา ออกบวช รักษาศีล ดำรงอินทรีย์ มีสติสัมปชัญญะ สันโดษ ละนิวรณ์ เจริญฌาน และพัฒนาวิชา จนถึงอาสวักขยญาณ

เมื่อผู้ปฏิบัติรู้แจ้งอริยสัจ ทำอาสวะให้สิ้นไป และรู้ว่าจิตหลุดพ้นแล้ว เมื่อนั้นอุปมารอยเท้าข้าง จึงชื่อว่าสมบุรณ์

สาระสำคัญของพระสูตรคือ ร่องรอยทำให้เราเริ่มติดตาม ศรัทธาทำให้เราเริ่มปฏิบัติ แต่ปัญญา ที่รู้เห็นความจริงด้วยตนเองทำให้ความสงสัยสิ้นสุดลง

ธรรมที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

- ศรัทธา 4
- อินทรีย์สังวร
- สติสัมปชัญญะ
- สันโดษ
- นิวรณ์ 5
- ฌาน 4
- วิชา 3
- อริยสัจ 4
- อาสวะ 3
- ไตรสิกขา
- หลักการพิจารณาสดาและคำสอน
- ความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธา สมาธิ และปัญญา

พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 28 : มหาหัตถิปโทปมสูตร
ว่าด้วยอุปมารอยเท้าช้าง สูตรใหญ่
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ โอปัมมวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- อุปมารอยเท้าช้าง
- อริยสัจ 4
- อุปาทานชั้น 5
- ธาตุ 4
- การพิจารณากายโดยความเป็นธาตุ
- ความไม่เที่ยงของธาตุภายในและภายนอก
- ผัสสะ เวทนา และการไม่ยึดมั่น
- การอดทนต่ออ้อยคำและการกระทบกระทั่ง
- ปฏิจสงมุปบาท
- ความสัมพันธ์ระหว่างการเห็นธรรมกับการเห็นปฏิจสงมุปบาท
- ความกำหนดในอุปาทานชั้นกับการเกิดขึ้นแห่งทุกข์

บทนำ

มหาหัตถิปโทปมสูตรเป็นพระสูตรที่พระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี

พระสูตรนี้เริ่มต้นด้วยอุปมาว่า รอยเท้าของสัตว์ที่เหยียบไปบนแผ่นดินทั้งหมด ย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยเท้าที่ใหญ่กว่ารอยเท้าของสัตว์เหล่านั้น

ในการทำนองเดียวกัน กุศลธรรมทั้งหลายย่อมรวมลงในอริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์

จากนั้นพระสารีบุตรอธิบายทุกขอริยสัจ โดยเน้นอุปาทานชั้น 5 และขยายการพิจารณารูปชั้นผ่านธาตุ 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม เพื่อให้เห็นว่า ร่างกายและรูปธรรมทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบและเหตุปัจจัย มิใช่ตัวตนที่เที่ยงแท้

1. พระสารีบุตรแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น ท่านพระสารีบุตรเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย”

ภิกษุเหล่านั้นรับคำของท่านพระสารีบุตรแล้ว ท่านจึงเริ่มแสดงมหาหัตถิปโทปมสูตร พระสูตรนี้จึงเป็นพระธรรมเทศนาของพระสารีบุตร โดยอาศัยหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้เป็นฐานในการอธิบาย

2. อุปมารอยเท้าช้าง

พระสารีบุตรกล่าวว่า รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายที่เกี่ยวไปบนแผ่นดินทั้งหมด ย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง เพราะรอยเท้าช้างได้รับการกล่าวว่าใหญ่กว่ารอยเท้าของสัตว์เหล่านั้น

ในทำนองเดียวกัน กุศลธรรมทั้งหลายย่อมรวมลงในอริยสัจ 4 คือ

1. ทุกขอริยสัจ
2. ทุกขสมุทยอริยสัจ
3. ทุกขนิโรธอริยสัจ
4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

อุปมานี้ไม่ได้หมายความว่าอริยสัจเป็นเพียงหัวข้อธรรมหมวดหนึ่งเท่านั้น แต่แสดงว่าอริยสัจ 4 เป็นกรอบสำคัญสำหรับรู้และเข้าใจทุกข์ เหตุเกิดของทุกข์ ความดับทุกข์ และวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

3. ทุกขอริยสัจ

พระสารีบุตรอธิบายทุกขอริยสัจว่า

- ความเกิดเป็นทุกข์
- ความแก่เป็นทุกข์
- ความตายเป็นทุกข์
- ความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจเป็นทุกข์
- ความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้นเป็นทุกข์

กล่าวโดยย่อ อุปาทานจันท์ 5 เป็นทุกข์

อุปาทานจันท์ 5 ได้แก่

1. รูปอุปาทานจันท์
2. เวทณูปาทานจันท์
3. สัตถูปาทานจันท์
4. สังขารอุปาทานจันท์
5. วิญญาณอุปาทานจันท์

ขั้นที่ 5 เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ส่วนคำว่า “อุปาทานขั้น” หมายถึงขั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ หรือขั้นที่บุคคลเข้าไปยึดถือว่าเป็นเรา เป็นของเรา หรือเป็นตัวตนของเรา จึงเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์

4. รูปอุปาทานขั้นและธาตุ 4

พระสารีบุตรกล่าวว่า รูปอุปาทานขั้นประกอบด้วยมหาภูตรูป 4 และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป 4 มหาภูตรูป 4 ได้แก่

1. ปฐวีธาตุ - ธาตุดิน
2. อาโปธาตุ - ธาตุน้ำ
3. เตโชธาตุ - ธาตุไฟ
4. วาโยธาตุ - ธาตุลม

ธาตุทั้ง 4 มิได้หมายถึงดิน น้ำ ไฟ และลมตามความหมายทั่วไปเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงลักษณะพื้นฐานของรูปธรรม ได้แก่ ความแข็งหรืออ่อน ความเอิบอาบหรือเกาะกุม ความร้อนหรือเย็น และความเคลื่อนไหวหรือเครื่องตั้ง

พระสารีบุตรยกธาตุ 4 ขึ้นอธิบาย เพื่อให้ภิกษุพิจารณาร่างกายตามสภาวะ มิใช่ยึดถือว่าเป็นบุคคล ตัวตน เรา หรือเขา

5. ปฐวีธาตุภายใน

ปฐวีธาตุภายใน คือสิ่งที่อยู่ภายในกาย มีลักษณะแข็งแฉ่ง และถูกยึดถือว่าเป็นของตน เช่น

- ผม
- ขน
- เล็บ
- ฟัน
- หนัง
- เนื้อ
- เอ็น
- กระดูก
- เยื่อในกระดูก
- ไข
- หัวใจ
- ตับ
- พังผืด

- ม้าม
- ปอด
- ไส้ใหญ่
- ไส้เล็ก
- อาหารใหม่
- อาหารเก่า

ตลอดจนถึงอวัยวะในกายที่มีลักษณะแข็ง

เมื่อพิจารณาโดยความเป็นธาตุ สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงปฐวิธาตุภายใน มิใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา หรือของเราโดยแท้จริง

6. ปฐวิธาตุภายนอก

ปฐวิธาตุภายนอก คือสิ่งที่อยู่นอกกายและมีลักษณะแข็ง เช่น แผ่นดิน ก้อนหิน ภูเขา และวัตถุต่าง ๆ ปฐวิธาตุภายในและปฐวิธาตุภายนอก ล้วนเป็นปฐวิธาตุเช่นเดียวกัน

ผู้ปฏิบัติควรพิจารณาปฐวิธาตุทั้งภายในและภายนอกตามความเป็นจริงด้วยปัญญาว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา” เมื่อพิจารณาเช่นนี้ ย่อมเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนัด และทำจิตให้คลายจากความยึดมั่นในปฐวิธาตุ

7. แม้แผ่นดินใหญ่ยังเปลี่ยนแปลง

พระสารีบุตรอธิบายว่า แม้ปฐวิธาตุภายนอกซึ่งมีขนาดใหญ่ กว้างขวาง และดูเหมือนมั่นคง ก็ยังถึงความเปลี่ยนแปลงและเสื่อมสลายได้

เมื่อแม้แต่แผ่นดินใหญ่ยังไม่เที่ยง สิ่งที่เราเรียกว่า “ตัวเรา” ซึ่งประกอบขึ้นจากธาตุทั้งหลายและดำรงอยู่เพียงชั่วคราว จะเที่ยงแท้ได้อย่างไร

ผู้เห็นเช่นนี้ย่อมไม่ถือมั่นในกายว่า

- นี่เป็นของเรา
- นี่เป็นเรา
- นี่เป็นตัวตนของเรา

การพิจารณาธาตุไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้รังเกียจร่างกาย แต่เพื่อถอนความสำคัญมั่นหมายและความยึดถือในสิ่งที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย

8. เมื่อถูกกล่าวร้ายหรือกระทบกระทั่ง

พระสารีบุตรกล่าวว่า หากผู้อื่นด่าว่า บริภาษ ทำให้โกรธ หรือเบียดเบียนภิกษุที่กำลังพิจารณาธาตุคิน เธอ่อมรู้ว่า “ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นนี้อาศัยโสตสัมผัสเป็นเหตุ โสตสัมผสนั้นไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง และวิญญาณไม่เที่ยง”

เมื่อรู้เช่นนี้ จิตของเธอย่อมตั้งมั่นอยู่ในธาตุที่เป็นอารมณ์แห่งการพิจารณา มีความผ่องใส มั่นคง และไม่หวั่นไหวไปตามถ้อยคำของผู้อื่น

หากถูกทำร้ายด้วยมือ ก้อนดิน ท่อนไม้ หรือศัสตรา เธอก็พิจารณาว่า กายนี้มีสภาพที่จะถูกสิ่งเหล่านี้กระทบได้ เธอระลึกถึงพระพุทธคำรัสที่ทรงสอนให้ฝึกความอดทน แม้ในกรณีที่ถูกเบียดเบียนอย่างรุนแรง

9. ความเพียรไม่ย่อหย่อน

เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์แล้ว หากภิกษุยังไม่สามารถตั้งจิตไว้ในกุศลธรรมได้ เธอ่อมเกิดความสลดใจว่า “เป็นลาภของเราน้อยหน่อ เราไม่ได้ดีแล้วหนอ ที่แม้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อยู่ จิตก็ยังไม่สามารถตั้งมั่นในกุศลธรรมได้”

แต่หากจิตตั้งมั่นและสงบได้ เธอ่อมเกิดความยินดีในกุศลธรรมนั้น พระสารีบุตรจึงสอนให้รู้จักตรวจสอบจิตอย่างตรงไปตรงมา ไม่ย่อท้อต่อความผิดพลาด และไม่หยุดความเพียรเมื่อยังไม่ถึงผลที่ควรบรรลู่

10. อาโปธาตุภายใน

อาโปธาตุภายใน คือสิ่งที่อยู่ภายในกาย มีลักษณะเิบอาบ เกาะกุม หรือไหลได้ และถูกยึดถือว่าเป็นของตน เช่น

- ดิ
- เสลด
- หนอง
- เลือด
- เหงื่อ
- มันทัน
- น้ำตา
- เพลวมัน
- น้ำลาย
- นามูก
- ไไขข้อ

- ปัสสาวะ

ตลอดจนสิ่งอื่นภายในกายที่มีลักษณะเอิบอาบ สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงอาโปธาตุภายใน ไม่ใช่ตัวตนที่เที่ยงแท้ เมื่อพิจารณาโดยความเป็นธาตุ ความหลงยึดถือกายว่าเป็นของสวยงาม เป็นเรา หรือเป็นของเรา ย่อมค่อย ๆ ลดลง

11. อาโปธาตุภายนอก

อาโปธาตุภายนอก ได้แก่ น้ำและสิ่งที่มีลักษณะเอิบอาบอยู่นอกกาย เช่น น้ำในแม่น้ำ ทะเล ฝน และแหล่งน้ำต่าง ๆ

ในบางเวลา อาโปธาตุภายนอกอาจกำเริบ เกิดน้ำท่วม พัดพาหมู่บ้าน เมือง ชนบท และพื้นที่ต่าง ๆ ไปได้ ในบางเวลา น้ำในมหาสมุทรอาจลดลงและเปลี่ยนแปลงไป

แม้อาโปธาตุภายนอกอันกว้างใหญ่ยังมีความแปรปรวน อาโปธาตุภายในกายซึ่งมีอยู่เพียงเล็กน้อยก็ยังไม่อาจถือว่าเป็นของเที่ยงแท้ได้ ผู้ปฏิบัติจึงพิจารณาว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา”

12. เตโชธาตุภายใน

เตโชธาตุภายใน คือสิ่งที่อยู่ภายในกาย มีลักษณะร้อนหรือให้ความอบอุ่น เช่น

- ไฟที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น
- ไฟที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม
- ไฟที่ทำให้ร่างกายเร่าร้อน
- ไฟที่ย่อยอาหารและเครื่องดื่ม

ตลอดจนความร้อนอื่นที่มีอยู่ภายในกาย อุณหภูมิในร่างกายมิใช่ตัวตน แต่เป็นสภาวะหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เปลี่ยนแปลงตามอาหาร อากาศ สุขภาพ อายุ และเหตุอื่น ๆ เมื่อเหตุปัจจัยเปลี่ยน ความร้อนและความเย็นในร่างกายก็เปลี่ยนไปด้วย

13. เตโชธาตุภายนอก

เตโชธาตุภายนอก ได้แก่ ความร้อนและไฟภายนอก ซึ่งอาจเผาหมู่บ้าน เมือง ป่า และพื้นที่ต่าง ๆ ได้ เมื่อไฟไม่มีเชื้อ ไฟย่อมดับลง เมื่อมีเหตุปัจจัยใหม่ ไฟจึงเกิดขึ้นอีก

แม้เตโชธาตุภายนอกจะมีอำนาจมาก ก็ยังต้องอาศัยเชื้อและเหตุปัจจัย ไม่สามารถดำรงอยู่โดยอิสระ ผู้ปฏิบัติจึงพิจารณาทั้งเตโชธาตุภายในและภายนอกว่าเป็นเพียงธาตุ ซึ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่ชั่วคราว แล้วเปลี่ยนแปลงไป

ไม่ควรยึดถือว่า

- เป็นของเรา

- เป็นเรา
- เป็นตัวตนของเรา

14. วาโยธาตุภายใน

วาโยธาตุภายใน คือสิ่งที่อยู่ภายในกาย มีลักษณะเคลื่อนไหว พัดไป หรือเคร่งตึง เช่น

- ลมพัดขึ้นเบื้องบน
- ลมพัดลงเบื้องล่าง
- ลมในท้อง
- ลมในลำไส้
- ลมที่แล่นไปตามอวัยวะต่าง ๆ
- ลมหายใจเข้า
- ลมหายใจออก

ตลอดจนความเคลื่อนไหวอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นภายในร่างกาย การหายใจและการเคลื่อนไหวของกาย เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย มิได้อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาอย่างสมบูรณ์ เมื่อเหตุปัจจัยสิ้นไป ลมหายใจและการเคลื่อนไหวเหล่านั้นย่อมสิ้นไปด้วย

15. วาโยธาตุภายนอก

วาโยธาตุภายนอก ได้แก่ ลมที่พัดอยู่ภายนอก ซึ่งบางครั้งอาจพัดรุนแรง ทำลายหมู่บ้าน เมือง ต้นไม้ และภูเขาได้ แต่บางเวลา แม้บุคคลจะใช้พัดหรือสิ่งอื่นทำให้เกิดลม ก็อาจไม่ได้ลมตามต้องการ เหตุการณ์นี้แสดงว่า วาโยธาตุมิได้อยู่ใ้อำนาจของบุคคลอย่างแท้จริง แต่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย

เมื่อวาโยธาตุภายนอกอันมีกำลังมากยังไม่เที่ยง วาโยธาตุภายในซึ่งมีอยู่เพียงเล็กน้อยก็ไม่ควรยึดถือเป็นตัวเรา

16. ธาตุทั้ง 4 มิใช่ตัวตน

ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ทั้งภายในและภายนอก ล้วนมีลักษณะตามประเภทของธาตุนั้น ๆ เช่นเดียวกัน คำว่า “ภายใน” และ “ภายนอก” เป็นการจำแนกตามที่ตั้ง แต่ไม่ทำให้ธาตุภายในกลายเป็นตัวตนหรือเป็นของบุคคลโดยแท้จริง

ธาตุเหล่านี้เกิดขึ้นเมื่อมีเหตุปัจจัย ตั้งอยู่ชั่วคราว และเปลี่ยนแปลงเมื่อเหตุปัจจัยเปลี่ยน ผู้มีปัญญารู้เห็นตามความเป็นจริงว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา” การพิจารณาเช่นนี้เป็นการใช้ปัญญารอบรู้กองสังขาร เห็นว่าร่างกายเป็นสิ่งที่องค์ประกอบหลายอย่างมารวมกัน มิใช่สิ่งเดียวที่ตั้งอยู่อย่างเป็นอิสระ

17. อุปมาเรือนที่เกิดจากส่วนประกอบ

พระสารีบุตรยกอุปมาว่า เมื่ออาศัยไม้ เถาวัลย์ หญ้า และดินเหนียวมาประกอบกัน แล้วมีช่องว่าง ถูกล้อมไว้ จึงเกิดคำเรียกว่า “เรือน”

คำว่า “เรือน” เป็นชื่อที่ใช้เรียกสิ่งซึ่งเกิดจากส่วนประกอบหลายอย่างมารวมกัน มิได้มีเรือนที่แยกออกจากส่วนประกอบเหล่านั้นและตั้งอยู่โดยอิสระ

ในทำนองเดียวกัน เมื่ออาศัยกระดูก เอ็น เนื้อ และหนังมาประกอบกัน แล้วมีช่องว่างถูกล้อมไว้ จึงเกิดคำเรียกว่า “รูป”

กายจึงเป็นกองสังขารที่เกิดจากส่วนประกอบหลายอย่างมารวมกัน เมื่อส่วนประกอบและเหตุปัจจัยเปลี่ยนแปลง สิ่งที่เราเรียกว่ากายก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย

18. การปรากฏของจักขุวิญญาณต้องอาศัยเหตุปัจจัย

พระสารีบุตรอธิบายว่า ถ้าจักขุภายในยังไม่แตกสลาย แต่รูปภายนอกไม่มาสู่คลองจักขุ และไม่มี ความใส่ใจอันเกิดจากการประจวบกัน จักขุวิญญาณย่อมไม่ปรากฏ ถ้าจักขุภายในยังไม่แตกสลาย รูป ภายนอกมาสู่คลองจักขุ แต่ไม่มีความใส่ใจอันเกิดจากการประจวบกัน จักขุวิญญาณก็ยังไม่ปรากฏ แต่เมื่อจักขุภายในยังไม่แตกสลาย รูปภายนอกมาสู่คลองจักขุ และมีความใส่ใจอันเกิดจากการประจวบ กัน จักขุวิญญาณจึงปรากฏขึ้น

ข้อความนี้แสดงว่า จักขุวิญญาณมิได้เกิดขึ้นลอย ๆ และมีได้เป็นตัวตนที่คอยรับรู้อย่างถาวร แต่ ปรากฏขึ้นเมื่อเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องมาประจวบกัน

19. การประชุมแห่งอุปาทานชั้น 5

เมื่อเหตุปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณมาประจวบกัน ย่อมมีการประชุมแห่งอุปาทานชั้น 5 รูปซึ่งเกิดขึ้นในลักษณะเช่นนั้น ย่อมรวมลงในรูปอุปาทานชั้น เวทนาที่เกิดขึ้น ย่อมรวมลงในเวท นุปาทานชั้น

สัญญาที่เกิดขึ้น ย่อมรวมลงในสัญญาอุปาทานชั้น สังขารที่เกิดขึ้น ย่อมรวมลงในสังขารอุปาทาน ชั้น วิญญาณที่เกิดขึ้น ย่อมรวมลงในวิญญาณอุปาทานชั้น ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ชัดว่า การประชุมพร้อมแห่ง อุปาทานชั้น 5 มีขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ ชั้นเหล่านั้นล้วนเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัย มิใช่ตัวตนที่ เกิดขึ้นและดำรงอยู่โดยอิสระ

20. ความกำหนดในอุปาทานขันธเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด

เมื่อบุคคลมีความพอใจ ความกำหนด ความคล้อยตาม และความยึดติดในอุปาทานขันธ 5 นั้น เป็นเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ส่วนการกำจัดความกำหนด การละความกำหนด และการสละความกำหนดในอุปาทานขันธ 5 เป็นความดับทุกข์

การรู้เช่นนี้ไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธว่าขันธหรือประสบการณ์ต่าง ๆ ไม่มีอยู่ แต่หมายถึงการรู้ว่า ขันธทั้งหลายเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย และไม่ควรเข้าไปยึดถือว่าเป็นเรา เป็นของเรา หรือเป็นตัวตนของเรา ผู้ปฏิบัติที่รู้เห็นเช่นนี้ ชื่อว่าได้ปฏิบัติธรรมเป็นอันมากแล้วตามคำสอนของพระผู้มีพระภาค

21. ผู้เห็นปฏิจสุมุปปาทย่อมเห็นธรรม

พระสารีบุตรยกพระพุทธดำรัสขึ้นแสดงว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจสุมุปปาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจสุมุปปาท”

ปฏิจสุมุปปาท คือหลักที่แสดงการเกิดขึ้นโดยอาศัยกันของธรรมที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อเหตุปัจจัยมี ผลจึงมี และเมื่อเหตุปัจจัยดับ ผลที่อาศัยเหตุปัจจัยนั้นย่อมดับตาม

หลักทั่วไปของปฏิจสุมุปปาทแสดงได้ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ

อุปาทานขันธ 5 ก็เป็นธรรมที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น มิได้เกิดขึ้นเอง และมีได้มีตัวตนถาวรเป็นผู้สร้างหรือผู้ควบคุมอยู่ภายในขันธเหล่านั้น

22. อุปาทานขันธ 5 เป็นธรรมที่อาศัยเหตุปัจจัย

รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ต่างเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัยของตน เมื่ออธิบายขยายตามหลักการยึดถือขันธ 5 ผู้ที่ยังไม่รู้ตามความเป็นจริงอาจเข้าไปยึดถือขันธว่า

- รูปเป็นเรา
- เวทนาเป็นเรา
- สัญญาเป็นเรา
- สังขารเป็นเรา
- วิญญาณเป็นเรา

หรือเห็นว่าตนมีขันธ ขันธอยู่ในตน หรือตนอยู่ในขันธ แต่เมื่อเห็นขันธตามหลักปฏิจสุมุปปาท ย่อมเข้าใจว่า ขันธแต่ละอย่างเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย มิใช่ตัวตนที่ดำรงอยู่อย่างถาวร

23. การพิจารณาขันธเพิ่มเติม

เมื่ออธิบายเพิ่มเติมตามหลักการพิจารณาขันธในพระสูตรอื่น ผู้ปฏิบัติควรรู้จักอุปาทานขันธ 5 ให้ครบถ้วนหลายด้าน ได้แก่

- รู้การเกิดขึ้นของขั้น
- รู้ความดับของขั้น
- รู้คุณหรือความพอใจที่อาศัยขั้นเกิดขึ้น
- รู้โทษของขั้นซึ่งไม่เที่ยงและแปรปรวน
- รู้ทางออกจากความกำหนดยึดมั่นในขั้น

หากเห็นแต่คุณ ย่อมเกิดความหลงเพลิดเพลิน หากเห็นแต่โทษโดยไม่เข้าใจเหตุปัจจัย อาจกลายเป็นความรังเกียจหรือความต้องการทำลาย

แต่เมื่อรู้ทั้งคุณ โทษ และทางออกตามความเป็นจริง จิตย่อมคลายความกำหนัดและหลุดพ้นจากการยึดมั่น โดยถูกต้อง

24. ความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ ๔ ธาตุ และขั้น

พระสูตรนี้เริ่มต้นด้วยอริยสัจ 4 แล้วขยายทุกขอริยสัจผ่านอุปาทานขั้น 5 จากนั้นจึงอธิบายรูปขั้นผ่านธาตุ 4

ลำดับดังกล่าวทำให้เห็นความสัมพันธ์ว่า

- อริยสัจ 4 เป็นกรอบของการรู้ทุกข์และความดับทุกข์
- อุปาทานขั้น 5 เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือและทุกข์
- ธาตุ 4 เป็นส่วนประกอบพื้นฐานของรูป
- จักขุวิญญาณปรากฏเมื่อเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องมาประจวบกัน
- ความกำหนัดและความยึดมั่นในขั้นทำให้ทุกข์เกิดขึ้น
- การกำจัดความกำหนัดในขั้นเป็นความดับทุกข์
- ปัญญาที่เห็นตามเหตุปัจจัยนำไปสู่ความคลายกำหนัดและความหลุดพ้น

การพิจารณาธาตุจึงไม่แยกออกจากอริยสัจ แต่เป็นวิธีหนึ่งในการกำหนดรู้ทุกข์และถอนความยึดถือในรูปขั้น

25. ความแตกต่างจากจุฬหัตถิปโทปมสูตร

พระสูตรที่ 27 และพระสูตรที่ 28 ใช้อุปมา รอยเท้าช้างเหมือนกัน แต่มีจุดเน้นแตกต่างกัน จุฬหัตถิปโทปมสูตรแสดงการไม่คว่นสรูปจากร่องรอยเบื้องตัน และแสดงลำดับการปฏิบัติจนรู้ผลด้วยตนเอง เปรียบเหมือนนายพรานติดตามรอยเท้าจนพบช้างตัวจริง

ส่วนมหาหัตถิปโทปมสูตรใช้อุปมาว่า รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายรวมลงในรอยเท้าช้าง เช่นเดียวกับกุศลธรรมทั้งหลายที่รวมลงในอริยสัจ 4

ดังนั้น พระสูตรที่ 27 เน้นการตรวจสอบและรู้เห็นด้วยตนเอง ส่วนพระสูตรที่ 28 เน้นอริยสัจ 4 เป็นกรอบใหญ่ในการประมวลและอธิบายกุศลธรรม

แก่นธรรมของพระสูตร

มหาหัตถิปโตปมสูตรแสดงว่า การรู้จักร่างกายตามความเป็นจริงต้องมองผ่านส่วนประกอบและเหตุปัจจัย มิใช่มองกายเป็นสิ่งเดียวที่เที่ยงแท้

กายประกอบด้วยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ธาตุเหล่านี้มีทั้งภายในและภายนอก มีลักษณะตามประเภทของธาตุนั้นเช่นเดียวกัน และล้วนเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย

เมื่อบุคคลเข้าไปยึดถือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่าเป็นเรา เป็นของเรา หรือเป็นตัวตนของเรา ทุกข์ย่อมเกิดขึ้น

เมื่อเห็นว่าขันธทั้งหลายเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ไม่เที่ยง และไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา จิตย่อมคลายความยึดมั่น

การเห็นปฏิจสมุปบาทจึงสัมพันธ์กับการเห็นธรรม เพราะเป็นการเห็นธรรมที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น และเมื่อเหตุปัจจัยดับ ผลที่อาศัยเหตุปัจจัยนั้นย่อมดับตาม

การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

1. พิจารณาร่างกายตามความเป็นจริง

เมื่อเกิดความหลงใหลหรือความไม่พอใจในร่างกาย ควรพิจารณาว่ากายประกอบด้วยธาตุและอวัยวะต่าง ๆ ซึ่งล้วนเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย การพิจารณาเช่นนี้ช่วยให้ดูแลกายอย่างเหมาะสม โดยไม่หลงยึดถือกายว่าเป็นสิ่งเที่ยงแท้

2. ฝึกไม่ยึดถือความรู้สึกว่าเป็นตัวเรา

เมื่อเกิดสุข ทุกข์ หรือความรู้สึกเฉย ๆ ให้รู้ว่าเวทนาเกิดจากผัสสะและเหตุปัจจัย เมื่อเหตุปัจจัยเปลี่ยน เวทณาก็เปลี่ยน

แทนที่จะคิดว่า “ฉันเป็นทุกข์” อาจฝึกกำหนดรู้ว่า “ขณะนี้มีทุกข์เวทนาเกิดขึ้น”

วิธีพิจารณานี้ช่วยแยกการรู้สภาวะออกจากการเข้าไปยึดถือสภาวะว่าเป็นตัวตน

3. อดทนต่อคำวิจารณ์อย่างมีปัญญา

เมื่อได้ยินถ้อยคำที่ไม่พอใจ ควรรู้ว่าความทุกข์ใจเกิดขึ้นโดยอาศัยเสียง หู วิญญาณทางหู ผัสสะ และการหมายรู้ของจิต

การเห็นเหตุปัจจัยเหล่านี้ช่วยให้ไม่ตอบโต้ทันทีด้วยความโกรธ และเปิดโอกาสให้พิจารณาว่าควรนิ่ง ชี้แจง หรือแก้ไขสิ่งใด

4. แยกส่วนประกอบของปัญหา

ปัญหาที่ดูใหญ่และซับซ้อนมักเกิดจากองค์ประกอบหลายอย่างมารวมกัน

เมื่อแยกเหตุ ปัจจัย บุคคล เวลา และเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องออกจากกัน ย่อมเห็นแนวทางแก้ไขได้ชัดขึ้น และไม่รีบโทษตนเองหรือผู้อื่นทั้งหมด

5. เห็นความเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา

เมื่อแม่แผ่นดิน น้ำ ไฟ และลมยังเปลี่ยนแปลง ร่างกาย ทรัพย์สิน ความสัมพันธ์ และสถานการณ์ในชีวิตก็ย่อมเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกัน

การยอมรับความจริงนี้มีใช่การทอดทิ้งหน้าที่ แต่ช่วยให้ทำหน้าที่ด้วยความไม่ประมาทและไม่ยึดมั่นเกินไป

6. ตรวจสอบเหตุเมื่อผลเกิดขึ้น

เมื่อความทุกข์ ความโกรธ หรือความขัดแย้งเกิดขึ้น ไม่ควรมองเฉพาะผลที่ปรากฏ แต่ควรย้อนพิจารณาเหตุปัจจัยที่ทำให้สิ่งนั้นเกิดขึ้น

เมื่อรู้เหตุปัจจัยและปรับเปลี่ยนเหตุปัจจัยได้ ผลย่อมเปลี่ยนไปตามสมควรแก่เหตุ ส่วนผลบางอย่างที่เกิดขึ้นแล้วก็ต้องยอมรับและจัดการด้วยสติปัญญา

ข้อควรเข้าใจ

ธาตุ 4 ไม่ใช่สาร 4 ชนิดเท่านั้น

ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม เป็นการจำแนกลักษณะของรูปธรรม ได้แก่ ความแข็งหรืออ่อน ความเกาะกุม ความร้อนหรือเย็น และความเคลื่อนไหวหรือเครื่องตั้ง

การกล่าวถึงดิน น้ำ ไฟ และลมภายนอกเป็นการยกสิ่งที่เห็นได้ชัดมาแสดงลักษณะของธาตุเหล่านั้น

การพิจารณาภายในไม่ใช่การรังเกียจกาย

พระสูตรไม่ได้สอนให้ทำลายหรือทอดทิ้งร่างกาย แต่สอนให้รู้จักร่างกายตามความเป็นจริง ดูแลตามความจำเป็น และไม่ยึดถือว่าเป็นตัวตนที่เที่ยงแท้ “ไม่ใช่ของเรา” ไม่ใช่การปฏิเสธความรับผิดชอบ

แม้กายและสิ่งทั้งหลายไม่ใช่ตัวตนที่ถาวร บุคคลยังต้องรับผิดชอบต่อการกระทำ ดูแลชีวิต และไม่เบียดเบียนตนเองหรือผู้อื่น การไม่ยึดมั่นทำให้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยปัญญา มิใช่ทำให้ละเลยหน้าที่

วิญญานไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเป็นอิสระ

ในพระสูตร จักขุวิญญานปรากฏขึ้นเมื่อจักขุภายในยังไม่แตกสลาย รูปภายนอกมาสู่คลองจักขุ และมีความใส่ใจอันเกิดจากการประจวบกัน

จึงไม่ควรเข้าใจว่าวิญญานเป็นตัวตนถาวรซึ่งดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระจากเหตุปัจจัย

“เห็นธรรม” หมายถึงรู้เห็นตามความเป็นจริง การเห็นธรรมในข้อความเรื่องปัจจุสมุปบาท มิได้หมายถึงการเห็นด้วยตาเนื้อ แต่หมายถึงการรู้เห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยย่อมเกิดและดับตามเหตุปัจจัย

ในระดับภวานามยปัญญา การรู้เห็นนี้เป็นผลจากจิตที่ได้รับการอบรมและมีสมาธิ มิใช่เพียงความรู้จากการฟังหรือการคิดเท่านั้น

ทุกข์ในพระสูตรนี้ต้องพิจารณาตามอริยสัจ

พระสูตรกล่าวถึงทุกข์ที่ควรกำหนดรู้ โดยสรุปลงในอุปาทานชั้น 5 จึงควรเข้าใจว่า จุดมุ่งหมายมิใช่เพียงการกล่าวว่าสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงและทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ แต่เป็นการกำหนดรู้ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

สรุป

มหาหัตถิปโทปมสูตรเป็นพระธรรมเทศนาของพระสารีบุตร ซึ่งเริ่มต้นด้วยอุปมาว่า รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง เช่นเดียวกับกุศลธรรมทั้งหลายที่รวมลงในอริยสัจ 4 พระสารีบุตรอธิบายทุกขอริยสัจโดยสรุปลงในอุปาทานชั้น 5 แล้วขยายรูปาทานชั้นผ่านธาตุ 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม

ธาตุทั้งภายในและภายนอกล้วนเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย มีความเปลี่ยนแปลง และไม่ควรยึดถือว่าเป็นของเรา เป็นเรา หรือเป็นตัวตนของเรา

แม้เมื่อถูกตำราว่า กระแทบกระแทง หรือทำร้าย ผู้ปฏิบัติก็สามารถใช้ปัญญาพิจารณาว่า ผัสสะและเวทนาที่เกิดขึ้นนั้นไม่เที่ยง และไม่จำเป็นต้องตอบโต้ด้วยความโกรธ

พระสูตรยังแสดงการปรากฏของจักขุวิญญาณและการประชุมแห่งอุปาทานชั้น 5 เมื่อเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องมาประจวบกัน จึงเชื่อมโยงการพิจารณาขั้นเข้ากับหลักปฏิจสมุปบาท สาระสำคัญของพระสูตรคือ

กุศลธรรมทั้งหลายรวมลงในอริยสัจ 4 ส่วนกายและประสบการณ์ทั้งหลายเกิดขึ้นจากส่วนประกอบและเหตุปัจจัย เมื่อรู้เห็นตามความเป็นจริง ความยึดมั่นย่อมคลายลง และหนทางแห่งความดับทุกข์ย่อมปรากฏชัดขึ้น

ธรรมที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

- อริยสัจ 4
- อุปาทานชั้น 5
- มหาภูตรูป 4
- ธาตุภายในและธาตุภายนอก
- การพิจารณากายโดยความเป็นธาตุ
- ผัสสะและเวทนา
- อินทรีย์ 6
- วิญญาณ 6
- ปฏิจสมุปบาท
- ไตรลักษณ์
- ขันติ
- การละความยึดมั่นในชั้น 5
- ภาวนามยปัญญา

พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 29 : มหาสาโรปมสูตร
ว่าด้วยอุปมาแก่นไม้ สูตรใหญ่
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ โอปัมมวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- เป้าหมายที่แท้จริงของการประพฤติพรหมจรรย์
- อุปมาแก่นไม้
- ลาก สักการะ และชื่อเสียง
- ความสมบูรณ์แห่งศีล
- ความสมบูรณ์แห่งสมาธิ
- ญาณทัสสนะ
- เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ
- การไม่ยกตนข่มผู้อื่น
- การไม่หยุดอยู่เพียงผลระหว่างทาง
- การตรวจสอบเป้าหมายของการศึกษาและปฏิบัติธรรม

บทนำ

มหาสาโรปมสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ ภายหลังพระเทวทัตหลักไปได้ไม่นาน

พระองค์ทรงยกอุปมาบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แต่กลับนำเพียงกิ่งและใบ สะเก็ดไม้ เปลือกไม้ หรือกระพี้ไป โดยเข้าใจว่าสิ่งที่ตนได้คือแก่นไม้

อุปมานี้แสดงว่า ผู้เข้ามาประพฤติพรหมจรรย์อาจได้รับผลดีหลายระดับ เช่น ลาก สักการะ ชื่อเสียง ศีล สมาธิ และญาณทัสสนะ แต่หากเกิดความพอใจ ยกตนข่มผู้อื่น และหยุดการปฏิบัติอยู่เพียงเท่านั้น ก็ยังไม่ถึงเป้าหมายสูงสุด

แก่นของพรหมจรรย์ตามพระสูตรนี้ คือเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ เป็นความหลุดพ้นที่มั่นคง ไม่กลับกำเริบขึ้นอีก

1. เหตุการณ์ภายหลังพระเทวทัตหลักไป

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ ในเวลานั้น พระเทวทัตหลักไปได้ไม่นาน พระพุทธเจ้าจึงทรงปรารภเรื่องพระเทวทัต แล้วตรัสสอนภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับอันตรายของลาก สักการะ และชื่อเสียง

เหตุการณ์เกี่ยวกับพระเทวทัตเป็นข้อเตือนใจว่า บุคคลแม้เข้ามาบวชและอยู่ใกล้พระศาสนา หากตั้งเป้าหมายผิดหรือหลงติดอยู่ในอำนาจ ชื่อเสียง และการยอมรับ ก็อาจห่างไกลจากจุดหมายของพรหมจรรย์ได้

พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงลำดับของสิ่งที่ผู้ปฏิบัติอาจได้รับ พร้อมทั้งชี้ให้เห็นว่าอะไรเป็นเพียงส่วนประกอบภายนอก และอะไรเป็นแก่นแท้ของการประพฤติพรหมจรรย์

2. บุคคลออกบวชด้วยศรัทธา

พระพุทธเจ้าตรัสถึงกุลบุตรบางคนซึ่งออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา เพราะพิจารณาเห็นว่า “เราถูกความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจครอบงำแล้ว เราเป็นผู้ถูกทุกข์ครอบงำและมีทุกข์อยู่เฉพาะหน้า บางทีการทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้จะพึงปรากฏได้”

แรงจูงใจเบื้องต้นของการออกบวชจึงมิใช่การแสวงหาทรัพย์ อำนาจ หรือเกียรติยศ แต่เป็นความต้องการพ้นจากทุกข์ อย่างไรก็ตาม เมื่อเข้ามาบวชแล้ว บุคคลอาจได้รับลาภ การยกย่อง และผลจากการปฏิบัติหลายระดับ สิ่งเหล่านี้อาจทำให้ลืมเป้าหมายเดิมของตนได้

3. อุปมาบุรุษผู้แสวงหาแก่นไม้

พระพุทธเจ้าทรงยกอุปมาว่า บุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เทียบเสาะหาแก่นไม้ และออกเดินทางเพื่อแสวงหาแก่นไม้ เข้าไปในป่าใหญ่ซึ่งมีต้นไม้ใหญ่ที่มีแก่นตั้งอยู่

หากเขามองข้ามแก่นไม้ กระพี้ เปลือกไม้ และสะเก็ดไม้ แล้วตัดเอาเพียงกิ่งและใบไป โดยเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้ ย่อมไม่สามารถนำสิ่งที่ได้ไปใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของแก่นไม้

ผู้มีตาดีเห็นบุรุษนั้นย่อมรู้ว่า เขาไม่รู้จักแก่นไม้ ไม่รู้จักกระพี้ ไม่รู้จักเปลือกไม้ ไม่รู้จักสะเก็ดไม้ และไม่รู้จักกิ่งก้านใบ

เพราะความไม่รู้ เขาจึงนำสิ่งที่ไม่ใช่แก่นไม้ไปด้วยความเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้ และกิจที่ต้องใช้แก่นไม้ย่อมไม่สำเร็จ

4. ลาภ สักการะ และชื่อเสียงเปรียบเหมือนกิ่งและใบ

กุลบุตรบางคนออกบวชด้วยศรัทธาเพื่อแสวงหาความพ้นทุกข์ เมื่อบวชแล้วได้รับลาภ สักการะ และชื่อเสียง เขาเกิดความยินดี พอใจ และสำคัญตนเพราะลาภ สักการะ และชื่อเสียงนั้น

จากนั้นเขายกตนข่มผู้อื่นว่า “เราเป็นผู้มีลาภ มีผู้สักการะและรู้จัก ส่วนภิกษุเหล่านี้ไม่มีผู้รู้จักและมีสักดาน้อย”

เมื่อเกิดความหลงมัวเมา ประมาท และหยุดความเพียรอยู่เพียงลาภ สักการะ และชื่อเสียง เขาย่อมไม่ทำให้คุณธรรมที่สูงขึ้นไปเกิดขึ้น

ภิกษุเช่นนี้เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แต่ตัดเอาเพียงกิ่งและใบไป โดยเข้าใจว่าได้แก่นไม้แล้ว

5. อันตรายของลาภและการยกย่อง

ลาภ สักการะ และชื่อเสียงมิใช่ความผิดในตัวเอง เพราะอาจเกิดขึ้นจากศรัทธาของประชาชน และการทำหน้าที่ที่ดีของผู้ปฏิบัติ

อันตรายเกิดขึ้นเมื่อจิตเข้าไปยึดถือสิ่งเหล่านั้นว่าเป็นความสำเร็จสูงสุด แล้วนำมาเปรียบเทียบกับคน หรือคูหมื่นผู้อื่น

เมื่อบุคคลวัดคุณค่าของตนจากจำนวนผู้สนับสนุน ทรัพย์สิน ตำแหน่ง หรือชื่อเสียง จิตย่อมเคลื่อนออกจากเป้าหมายของการละกิเลส ลาภและชื่อเสียงจึงเปรียบเหมือนกิ่งและใบ ซึ่งอาจปรากฏอยู่กับต้นไม้ แต่ไม่ใช่แก่นของต้นไม้

6. ผู้ไม่หลงติดอยู่ในลาภและชื่อเสียง

กุลบุตรอีกคนหนึ่งออกบวชด้วยศรัทธา และได้รับลาภ สักการะ และชื่อเสียงเช่นเดียวกัน แต่เขาไม่เกิดความยินดีจนลืมตน ไม่ยกตนข่มผู้อื่น และไม่ประมาทเพราะสิ่งเหล่านั้น

เขารู้ว่าลาภ สักการะ และชื่อเสียงยังไม่ใช่เป้าหมายของการประพาศพรหมจรรย์ จึงไม่หยุดความเพียร แต่พยายามทำคุณธรรมที่สูงขึ้นไปให้เกิดขึ้น ด้วยความไม่ประมาท เขาจึงบรรลุความสมบูรณ์แห่งศีล

7. ความสมบูรณ์แห่งศีลเปรียบเหมือนสะเก็ดไม้

เมื่อภิกษุถึงพร้อมด้วยศีล เขาอาจเกิดความยินดีและพอใจในศีลของตน แล้วสำคัญตนว่า “เราเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ส่วนภิกษุเหล่านี้เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันเลว”

หากยกตนข่มผู้อื่นเพราะความสมบูรณ์แห่งศีล แล้วหลงมัวเมา ประมาท และหยุดความเพียรอยู่เพียงนั้น เขาย่อมไม่ทำคุณธรรมที่สูงขึ้นไปให้เกิดขึ้น

ภิกษุเช่นนี้เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แต่หากเอาเพียงสะเก็ดไม้หรือเปลือกชั้นนอกไปโดยเข้าใจว่าได้แก่นไม้แล้ว

ศีลเป็นพื้นฐานสำคัญของการปฏิบัติ และเป็นพื้นฐานสำหรับพัฒนาสมาธิและปัญญาต่อไป มิใช่เหตุให้ยกตนข่มหรือคูหมื่นผู้ที่มีข้อปฏิบัติแตกต่างจากตน

8. ผู้ไม่หยุดอยู่เพียงศีล

กุลบุตรผู้มีปัญญา เมื่อถึงพร้อมด้วยศีลแล้ว ย่อมไม่หลงมัวเมา ไม่ประมาท และไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะศีลของตน เขารู้ว่าศีลเป็นสิ่งจำเป็น แต่ยังไม่ใช่แก่นแท้หรือจุดหมายสูงสุดของพรหมจรรย์ ศีลทำให้กายและวาจาเรียบร้อย ทำให้ไม่เดือดร้อนใจ และเป็นฐานให้จิตตั้งมั่น ภิกษุนั้นจึงทำความเพียรต่อไป จนบรรลุความสมบูรณ์แห่งสมาธิ

9. ความสมบูรณ์แห่งสมาธิเปรียบเหมือนเปลือกไม้

เมื่อภิกษุถึงพร้อมด้วยสมาธิ จิตของเขาย่อมสงบ ตั้งมั่น และมีกำลัง แต่หากเขาเกิดความยินดีสำคัญตน และยกตนข่มผู้อื่นว่า “เราเป็นผู้มีสมาธิ มีจิตเป็นหนึ่ง ส่วนภิกษุเหล่านั้นไม่มีสมาธิ มีจิตฟุ้งซ่าน”

จากนั้นหลงมัวเมา ประมาท และหยุคความเพียรอยู่เพียงความสงบหรือความสุขจากสมาธิ เขาย่อมไม่ทำคุณธรรมที่สูงขึ้นไปให้เกิดขึ้น

ภิกษุเช่นนี้เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แต่ถากเอาเพียงเปลือกไม้หรือเปลือกชั้นในไป โดยเข้าใจว่าได้แก่นไม้แล้ว สมาธิเป็นธรรมสำคัญที่ทำให้จิตมีกำลัง แต่สมาธิยังต้องเป็นฐานให้เกิดปัญญาให้เห็นตามความเป็นจริง

10. ผู้ไม่หยุดอยู่เพียงสมาธิ

กุลบุตรผู้มีปัญญา เมื่อบรรลุความสมบูรณ์แห่งสมาธิแล้ว ย่อมไม่หลงติดอยู่ในความสงบ ปิติ สุข หรือประสบการณ์ที่เกิดจากสมาธิ เขาไม่ใช่สมาธิเป็นเหตุยกตนข่มผู้อื่น และไม่ถือว่าประสบการณ์ของตนเป็นหลักฐานว่าได้ถึงความหลุดพ้นแล้ว เขารู้ว่าสมาธิมีหน้าที่ทำจิตให้ตั้งมั่น พร้อมแก่การพิจารณาธรรมตามความเป็นจริง ภิกษุนั้นจึงไม่หยุดความเพียร แต่ดำเนินการปฏิบัติต่อไปจนบรรลุญาณทัสสนะ

11. ญาณทัสสนะเปรียบเหมือนกระทู้

เมื่อภิกษุบรรลุญาณทัสสนะ คือความรู้และการเห็นบางประการซึ่งเกิดจากจิตที่ได้รับการฝึก เขาอาจเกิดความยินดีและสำคัญตนว่า “เราเป็นผู้รู้ ผู้เห็นอยู่ ส่วนภิกษุเหล่านั้นไม่รู้ ไม่เห็น”

หากเขายกตนข่มผู้อื่น หลงมัวเมา ประมาท และหยุคความเพียรอยู่เพียงญาณทัสสนะนั้น เขาย่อมไม่ทำคุณธรรมที่สูงขึ้นไปให้เกิดขึ้น

ภิกษุเช่นนี้เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แต่ถากเอาเพียงกระทู้ไป โดยเข้าใจว่าได้แก่นไม้แล้ว ญาณทัสสนะจึงเป็นความรู้เห็นที่มีคุณค่าสูงกว่าศีลและสมาธิในลำดับที่พระสูตรแสดง แต่ยังไม่ควรรับถือว่าเป็นความหลุดพ้นขั้นสุดท้าย

12. ข้อควรระวังเรื่องผู้รู้และผู้เห็น

ประสบการณ์จากการปฏิบัติอาจกลายเป็นที่ตั้งของความสำคัญตนได้ หากจิตเข้าไปยึดถือว่า “เรารู้” หรือ “เราเห็น” และนำความรู้เห็นนั้นมาสร้างความเหนือกว่าผู้อื่น ความรู้และการเห็นที่เกิดขึ้นระหว่างการปฏิบัติจึงควรได้รับการพิจารณาต่อไปว่า ยังมีความกำหนัด ความถือตัว หรือความยึดมั่นอาศัยความรู้เห็นนั้นเกิดขึ้นหรือไม่

ผู้ปฏิบัติไม่ควรปฏิเสธความรู้ที่เกิดขึ้น แต่ไม่ควรสร้างตัวตนขึ้นจากความรู้นั้น ญาณทัสสนะที่ถูกต้องควรช่วยให้ความยึดมั่นลดลง มิใช่เพิ่มความรู้สึกว่า “เราเหนือกว่าผู้อื่น” ข้อความส่วนนี้เป็นการอธิบายขยายจากหลักที่พระสูตรเตือนไม่ให้ยกตนข่มผู้อื่นเพราะญาณทัสสนะ

13. ผู้ไม่หยุดอยู่เพียงญาณทัสสนะ

กุลบุตรผู้มีปัญญา เมื่อบรรลุญาณทัสสนะแล้ว ย่อมไม่พอใจเพียงเท่านั้น ไม่หลงมัวเมา ไม่ประมาท และไม่ยกตนข่มผู้อื่น เขารู้ว่าความรู้และการเห็นบางระดับยังอาจเป็นผลระหว่างทาง มิใช่ความสิ้นกิเลสโดยสมบูรณ์

เขาจึงใช้สมาธิเป็นฐาน ดำเนินการพิจารณาด้วยปัญญาต่อไป ไม่ยึดถือแม้ความรู้และประสบการณ์อันประณีต เมื่อปฏิบัติต่อไปโดยไม่ประมาท เขาจึงบรรลุเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ ซึ่งเป็นแก่นและจุดหมายของพรหมจรรย์ตามพระสูตรนี้

14. เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบเปรียบเหมือนแก่นไม้

บุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เมื่อเข้าไปในป่าและพบต้นไม้ใหญ่ที่มีแก่น เขาย่อมตัดเอาแก่นไม้ไปโดยตรง เขารู้จักแก่นไม้ รู้จักกระพี้ รู้จักเปลือกไม้ รู้จักสะเก็ดไม้ และรู้จักกิ่งก้านใบ จึงไม่หลงนำสิ่งอื่นไปแทนแก่นไม้

เมื่อได้แก่นไม้แล้ว เขาย่อมสามารถทำกิจที่ต้องใช้แก่นไม้ให้สำเร็จได้ ในทำนองเดียวกัน ภิกษุผู้ไม่ติดอยู่ในลาภ สักการะ ชื่อเสียง ศีล สมาธิ หรือญาณทัสสนะ แต่ปฏิบัติต่อไปจนบรรลุเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ ย่อมชื่อว่าเข้าถึงแก่นแห่งพรหมจรรย์

15. ความหมายของเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ

เจโตวิมุตติ หมายถึงความหลุดพ้นแห่งจิต ส่วนคำว่า “ไม่กำเริบ” แสดงถึงความหลุดพ้นที่มั่นคง ไม่กลับเสื่อมจากความหลุดพ้นนั้น ในบริบทของพระสูตรนี้ เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบหมายถึงความหลุดพ้นขั้นสูงสุด ซึ่งเกิดจากการทำกิเลสและอาสวะให้สิ้นไป มิใช่เพียงความสงบชั่วคราวหรือการข่มกิเลสไว้ด้วยสมาธิ

เมื่อกิเลสและอาสวะอันเป็นเหตุผูกมัดจิตถูกละได้เด็ดขาด จิตย่อมหลุดพ้นอย่างมั่นคง ไม่กลับกำเริบหรือเสื่อมจากความหลุดพ้นนั้นอีก นี่คือเหตุที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบเป็นแก่น เป็นสาระ และเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์

16. สิ่งที่ไม่ใช่จุดหมายสุดท้ายของพรหมจรรย์

พระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า พรหมจรรย์นี้มีได้มีลาภ สักการะ และชื่อเสียงเป็นอนิสงส์หรือเป็นจุดหมายสุดท้าย มิได้มีความสมบูรณ์แห่งศีลเป็นจุดหมายสุดท้าย มิได้มีความสมบูรณ์แห่งสมาธิเป็นจุดหมายสุดท้าย และมีได้มีญาณทัสสนะเป็นจุดหมายสุดท้าย

เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบต่างหากที่เป็นประโยชน์ เป็นแก่น และเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ข้อความนี้ไม่ได้ลดคุณค่าของศีล สมาธิ หรือญาณทัสสนะ แต่จัดวางสิ่งเหล่านั้นไว้ตามหน้าที่และลำดับที่ถูกต้อง

17. คุณค่าของผลระหว่างทาง

ในอุปมานี้ กิ่งและใบ สะเก็ดไม้ เปลือกไม้ และกระพี้ แม้เป็นส่วนของต้นไม้ แต่ไม่สามารถใช้แทนแก่นไม้ในกิจที่ต้องการแก่นไม้ได้

ในการทำนองเดียวกัน ลากที่เกิดขึ้นโดยชอบอาจช่วยสนับสนุนการดำรงชีวิต ศีลช่วยรักษากายและวาจา สมาธิทำให้จิตตั้งมั่น และญาณทัสสนะช่วยให้เกิดความรู้เห็นที่ลึกซึ้งขึ้น

ปัญหามิได้อยู่ที่ผลเหล่านี้ แต่เกิดขึ้นเมื่อผู้ปฏิบัติยึดถือ พอใจ และหยุดการปฏิบัติอยู่เพียงผลระดับใดระดับหนึ่ง ผู้ปฏิบัติจึงควรรู้ว่า สิ่งใดเป็นเครื่องอาศัย สิ่งใดเป็นพื้นฐาน สิ่งใดเป็นผลระหว่างทาง และสิ่งใดเป็นจุดหมายสูงสุด

18. การยกตนข่มผู้อื่นเป็นเครื่องตรวจสอบ

ในแต่ละลำดับของพระสูตร พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงการยกตนข่มผู้อื่น ได้แก่

- ยกตนเพราะมีลาภและชื่อเสียง
- ยกตนเพราะมีศีล
- ยกตนเพราะมีสมาธิ
- ยกตนเพราะมีความรู้และการเห็น

จึงเห็นได้ว่า ความคิดว่า “เราดีกว่าเขา” เป็นเครื่องตรวจสอบสำคัญว่า จิตยังเข้าไปยึดถือคุณธรรมที่เกิดขึ้นหรือไม่ คุณธรรมที่แท้จริงทำให้กิเลสลดลง ทำให้บุคคลอ่อนโยน รอบคอบ และไม่ดูหมิ่นผู้อื่น หากยังปฏิบัติแล้วยังสำคัญตน ยังต้องย้อนกลับมาตรวจสอบความเข้าใจและท่าทีของตนเอง

19. ความไม่ประมาทในความดี

พระสูตรนี้เตือนว่า แม้ความสำเร็จในสิ่งที่เป็นกุศลก็อาจกลายเป็นเหตุแห่งความประมาทได้ บุคคลอาจรักาศีลได้ดี มีสมาธิ หรือมีความรู้มาก แต่หากคิดว่าตนบรรลุเป้าหมายทั้งหมดแล้ว ความเพียรย่อมหยุดลง

ความไม่ประมาทจึงมิได้หมายถึงเพียงการระวังไม่ให้ทำความชั่ว แต่หมายถึงการไม่หยุดพัฒนากุศลธรรมเมื่อยังมีสิ่งที่ควรละ ควรเจริญ และควรทำให้แจ้ง ผู้ปฏิบัติควรชื่นชมความดีที่เกิดขึ้น แต่ไม่เข้าไปยึดถือความดีนั้นว่าเป็นตัวตนหรือเป็นเหตุให้เหนือกว่าผู้อื่น

20. การตั้งเป้าหมายให้ตรงกับการปฏิบัติ

บุคคลผู้ต้องการแก่นไม้ต้องรู้จักลักษณะของแก่นไม้ หากไม่รู้จัก แม้เข้าไปถึงต้นไม้ที่มีแก่น ก็อาจตัดเอาเพียงกิ่งและใบกลับมา ในทำนองเดียวกัน ผู้ปฏิบัติธรรมต้องรู้ว่าเป้าหมายของการปฏิบัติคืออะไร

หากตั้งเป้าหมายไว้เพียงความสงบ ความสุข การได้รับการยอมรับ หรือการมีประสบการณ์พิเศษ เมื่อได้รับสิ่งนั้นแล้วก็อาจหยุดอยู่เพียงเท่านั้น แต่หากตั้งเป้าหมายไว้ที่การละกิเลสและความหลุดพ้น ผลระหว่างทางทั้งหลายย่อมถูกใช้เป็นฐานสำหรับเดินหน้าต่อไป

21. ศีล สมาธิ และปัญญาต้องสัมพันธ์กัน

เมื่ออธิบายขยายตามหลักไตรสิกขา ศีล สมาธิ และปัญญาต้องได้รับการพัฒนาอย่างสัมพันธ์กัน ศีลทำให้กายและวาจาเรียบร้อย ลดเหตุแห่งความเดือดร้อนใจ และเป็นฐานให้จิตสงบ สมาธิทำให้จิตตั้งมั่น มีกำลัง และพร้อมต่อการพิจารณาสภาพธรรม

ปัญญาทำให้รู้เห็นกองสังขารตามความเป็นจริง เห็นว่าสิ่งทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบและเหตุปัจจัย ไม่เที่ยง และไม่ควรยึดถือว่าเป็นตัวตน

เมื่อศีล สมาธิ และปัญญาได้รับการพัฒนาอย่างสัมพันธ์กัน การปฏิบัติย่อมดำเนินไปสู่การคลายกำหนด การละกิเลส และความหลุดพ้น หากหยุดอยู่เพียงส่วนใดส่วนหนึ่ง ก็เปรียบเหมือนบุรุษที่ต้องการแก่นไม้ แต่ยังไม่ได้อัดเอาแก่นไม้ออกมา

22. เป้าหมายเดิมต้องไม่ถูกลืม

กุณฺโฏตรออกบวชเพราะเห็นว่าตนถูกความเกิด ความแก่ ความตาย และความทุกข์ทั้งหลายครอบงำ และต้องการทำที่สุดแห่งกองทุกข์ แต่เมื่อได้รับลาภ การเคารพยกย่อง หรือความสำเร็จในการปฏิบัติ เป้าหมายเดิมนั้นอาจเลือนหายไป

พระสูตรจึงเตือนให้ผู้ปฏิบัติย้อนถามตนเองอยู่เสมอว่า

- เราเริ่มศึกษาหรือปฏิบัติธรรมเพราะเหตุใด
- ความโลภ ความโกรธ และความหลงลดลงหรือไม่
- เรายังยกตนข่มผู้อื่นเพราะความดีของตนหรือไม่
- เรากำลังเดินไปสู่ความพ้นทุกข์ หรือกำลังสร้างตัวตนขึ้นจากการปฏิบัติ

การทบทวนเช่นนี้ช่วยให้การปฏิบัติไม่ออกนอกเป้าหมายเดิม

23. ความแตกต่างระหว่างเครื่องอาศัยกับจุดหมาย

ลาภและปัจจัยต่าง ๆ เป็นเครื่องอาศัยสำหรับการดำรงชีวิต มิใช่จุดหมาย ศีลเป็นพื้นฐานของการฝึกตน มิใช่จุดหมายสุดท้าย สมาธิเป็นเครื่องทำจิตให้ตั้งมั่น มิใช่จุดหมายสุดท้าย ญาณทัตถะเป็นความรู้และการเห็นที่เกิดขึ้นจากการฝึกจิต แต่หากยังไม่ถึงความสิ้นกิเลส ก็ยังไม่ใช่จุดหมายสุดท้าย เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบเป็นจุดหมาย เพราะเป็นความหลุดพ้นที่ไม่กลับถูกกิเลสครอบงำอีก

การแยกหน้าที่ของสิ่งเหล่านี้ให้ชัด ทำให้ผู้ปฏิบัติใช้ทุกระดับอย่างถูกต้องโดยไม่ดูหมิ่นสิ่งเบื้องต้น และไม่หลงยึดติดกับสิ่งระหว่างทาง

แก่นธรรมของพระสูตร

มหาสารโปมสูตรแสดงว่า การประพาสพรหมจรรย์มีเป้าหมายอยู่ที่ความหลุดพ้น มิใช่ลาภ การยอมรับ หรือความสำเร็จที่ยังเป็นเพียงขั้นระหว่างทาง

ผู้ปฏิบัติอาจเริ่มต้นด้วยศรัทธาและความต้องการพ้นทุกข์ แต่เมื่อลาภ สักการะ ชื่อเสียง ศีลสมาธิ หรือญาณทัสสนะเกิดขึ้น จิตอาจเข้าไปยึดถือสิ่งเหล่านั้นและสร้างความสำคัญตนขึ้นมา พระพุทธเจ้าทรงใช้การยกตนข่มผู้อื่นเป็นเครื่องชี้ว่า ผู้ปฏิบัติยังหลงติดอยู่ในสิ่งที่ได้รับหรือไม่ หากคุณธรรมที่เกิดขึ้นทำให้ความถือตัวเพิ่มขึ้น สิ่งนั้นย่อมกลายเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน แม้โดยตัวมันเองจะเป็นสิ่งดี

ผู้ปฏิบัติจึงต้องเดินหน้าต่อไปจนถึงเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ ซึ่งเปรียบเหมือนแก่นไม้และเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์

การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

1. **ตรวจสอบเป้าหมายของการทำความดี** ก่อนทำกิจการงานหรือปฏิบัติธรรม ควรถามตนเองว่าทำเพื่อประโยชน์ที่แท้จริง หรือทำเพื่อให้ผู้อื่นชื่นชม

การได้รับคำชมไม่ใช่ความผิด แต่ไม่ควรให้คำชมกลายเป็นเป้าหมายที่ควบคุมการกระทำ

2. **ไม่วัดความดีจากชื่อเสียง** บุคคลที่มีผู้รู้จักมากอาจไม่ได้มีคุณธรรมมากกว่า ส่วนบุคคลที่ไม่มีชื่อเสียงอาจกำลังทำความดีอย่างมั่นคง จึงไม่ควรใช้จำนวนผู้ติดตาม ทรัพย์สิน ตำแหน่ง หรือการยอมรับเป็นเครื่องวัดความเจริญทางจิตใจ

3. **ใช้ศีลเพื่อฝึกตน ไม่ใช่ตำหนิผู้อื่น** การรักษาศีลควรทำให้ระมัดระวังกายและวาจาของตนเองมากขึ้น มิใช่ทำให้มีเหตุสำหรับตัดสินหรือดูหมิ่นผู้อื่น
เมื่อเห็นผู้อื่นบกพร่อง ควรมีเมตตาและพิจารณาว่าตนยังมีสิ่งใดต้องแก้ไขเช่นกัน

4. **ไม่หลงติดความสงบจากสมาธิ** ความสงบและความสุขจากสมาธิเป็นประโยชน์ แต่ไม่ควรถือว่าเป็นความหลุดพ้นแล้ว ควรใช้จิตที่มีสมาธิพิจารณาสังขารตามความเป็นจริง เพื่อให้เกิดภาวนามยปัญญาและลดความยึดมั่น

5. **ไม่สร้างตัวตนจากความรู้** ผู้มีความรู้มากอาจเกิดความรู้สึกว่าเหนือกว่าผู้อื่นได้ง่าย
ความรู้ที่ถูกต้องควรทำให้เห็นขอบเขตของสิ่งที่ตนรู้ ยอมรับสิ่งที่ยังไม่รู้ และเปิดใจรับฟังผู้อื่น

6. **ใช้ผลสำเร็จเป็นฐานสำหรับก้าวต่อไป** เมื่อประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง ควรชื่นชมและรักษาความดีนั้นไว้ พร้อมทั้งพิจารณาว่ายังมีสิ่งใดควรพัฒนาต่อ การไม่หยุดอยู่เพียงผลระหว่างทางช่วยให้ชีวิตไม่ติดอยู่กับความสำเร็จในอดีต

7. **สังเกตการเปรียบเทียบในจิต** เมื่อจิตคิดเปรียบเทียบว่า “เราดีกว่าเขา” “เราเสมอกับเขา” หรือ “เราด้อยกว่าเขา” ควรรู้ว่าความถือตัวและการเปรียบเทียบกำลังเกิดขึ้นในจิต การรู้ทันความคิดเช่นนี้ช่วยลดความถือตัวและทำให้กลับมาพิจารณาหน้าที่ของตนเอง

ข้อควรเข้าใจ

พระสูตรไม่ได้ปฏิเสธลาภและชื่อเสียงทั้งหมด ลาภและการยอมรับอาจเกิดขึ้นโดยชอบจากศรัทธาของประชาชน แต่ไม่ควรยึดถือว่าเป็นเครื่องรับรองความบริสุทธิ์หรือความหลุดพ้น ปัญหาอยู่ที่ความหลงมัวเมา ความประมาท และการยกตนข่มผู้อื่นเพราะสิ่งเหล่านั้น ศีลและสมาธิยังมีความจำเป็น

การกล่าวว่าศีลและสมาธิไม่ใช่แก่นสุดท้าย มิได้หมายความว่าศีลและสมาธิไม่มีความสำคัญ บุคคลไม่อาจข้ามการฝึกขั้นพื้นฐานแล้วไปถึงความหลุดพ้นโดยไม่อบรมกาย วาจา และจิตให้เหมาะสม ญาณทัสสนะในพระสูตรยังไม่ใช่ความหลุดพ้นสูงสุด

คำว่า “ญาณทัสสนะ” ในที่นี้หมายถึงความรู้และการเห็นระดับหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ แต่ผู้ปฏิบัติยังอาจยินดี ยึดมั่น และยกตนข่มผู้อื่นได้

จึงต้องไม่ตีความว่าญาณทัสสนะทุกระดับเป็นความสิ้นอาสวะแล้ว เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบไม่ใช่ความสงบชั่วคราว

ความสงบจากสมาธิอาจเปลี่ยนแปลงได้เมื่อเหตุปัจจัยเปลี่ยน แต่เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบเป็นความหลุดพ้นที่ไม่กลับเสื่อม เพราะกิเลสและอาสวะอันเป็นเหตุแห่งความผูกพันถูกละได้แล้ว แก่นไม้ไม่ได้ทำให้ส่วนอื่นไร้ค่า

กิ่งและใบ สะเก็ดไม้ เปลือกไม้ และกระพี้มีอยู่ในต้นไม้ แต่ไม่สามารถใช้แทนแก่นไม้ในกิจที่ต้องการแก่นไม้ได้

ในทำนองเดียวกัน ลาภ ศีล สมาธิ และญาณทัสสนะมีคุณค่าตามระดับ แต่ไม่ควรนำสิ่งเหล่านั้นไปแทนความหลุดพ้น หลักนี้ใช้ได้ทั้งบรรพชิตและฆราวาส

แม้เนื้อหาเดิมกล่าวถึงกุลบุตรผู้บวชเป็นภิกษุ แต่หลักเรื่องการไม่หลงในลาภ ความสำเร็จ และการยกตนข่มผู้อื่น สามารถนำมาพิจารณาการศึกษา การทำงาน และการทำความดีของฆราวาสได้เช่นกัน

สรุป

มหาสาโรปมสูตรเกิดขึ้นภายหลังพระเทวทัตหลักไปได้ไม่นาน พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงอันตรายของการหลงคิดในลาภ สักการะ ชื่อเสียง และผลสำเร็จระหว่างทาง

พระองค์ทรงเปรียบผู้ที่ต้องการแก่นไม้ แต่ตัดเอาเพียงกิ่งและใบ สะเก็ดไม้ เปลือกไม้ หรือกระพี้กลับไป กับผู้ที่ออกบวชเพื่อความพ้นทุกข์ แต่หยุดอยู่เพียงลาภ ศีล สมาธิ หรือญาณทัสสนะ

สิ่งเหล่านั้นมีคุณค่าในระดับของตน แต่ยังไม่ใช่แก่นและจุดหมายสูงสุดของพรหมจรรย์
อาการสำคัญที่แสดงว่าจิตยังยึดติด คือความหลงมัวเมา ความประมาท และการยกตนข่มผู้อื่นเพราะสิ่งที่ตนได้รับหรือบรรลุ

เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ คือความหลุดพ้นที่ไม่กลับกำเริบขึ้นอีก เป็นแก่น เป็นสาระ และเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์

สาระสำคัญของพระสูตรคือ อย่าหยุดอยู่เพียงถึง ไบ สะเก็ด เปลือก หรือกระพี้ของการปฏิบัติ แต่จงใช้สิ่งเหล่านั้นเป็นลำดับแห่งการฝึก เพื่อเข้าถึงแก่นแท้คือความหลุดพ้นจากกิเลสอย่างมั่นคง

ธรรมที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

- ลาก ลักการะ และชื่อเสียง
 - ศีล
 - สมาธิ
 - ญาณทัสสนะ
 - เจโตวิมุตติ
 - อกุปปาเจโตวิมุตติ
 - ไตรสิกขา
 - มานะและความถือตัว
 - ความไม่ประมาท
 - การยกตนข่มผู้อื่น
 - การละอาสวะ
 - เป้าหมายของพรหมจรรย์
-

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4
พระสูตรที่ 30 : จุฬสาโรปมสูตร
ว่าด้วยอุปมาแก่นไม้ สูตรเล็ก
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ โอปัมมวรรค

หลักธรรมสำคัญ

- การไม่ควั่นตัดสิ้นความรู้แจ้งของผู้อื่น
- การพิจารณาคำสอนจากผลแห่งการปฏิบัติ
- อุปมาแก่นไม้
- ลาก ลักการะ และชื่อเสียง
- ความสมบูรณ์แห่งศีล
- ความสมบูรณ์แห่งสมาธิ
- ญาณทัสสนะ
- เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ
- การไม่ยกตนข่มผู้อื่น
- เป้าหมายสูงสุดของการประพฤติพรหมจรรย์

บทนำ

จุฬสาโรปมสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ปิงคลโกจจพราหมณ์ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี

ปิงคลโกจจพราหมณ์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วทูลถามถึงเจ้าลัทธินี้ที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้นว่า บุคคลเหล่านั้นรู้แจ้งตามที่ตนกล่าวอ้างทั้งหมดหรือไม่ บางคนรู้แจ้งแต่บางคนไม่รู้แจ้ง หรือไม่มีผู้ใดรู้แจ้งเลย พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบโดยตัดสินบุคคลเหล่านั้นโดยตรง แต่ทรงให้พักคำถามนั้นไว้ก่อน แล้วทรงแสดงอุปมาแก่นไม้ เพื่อให้ปิงคลโกจจพราหมณ์เข้าใจหลักสำหรับพิจารณาเป้าหมายและผลแห่งการปฏิบัติ

สาระของพระสูตรอยู่ที่ว่า ลาก ลักการะ ชื่อเสียง ศีล สมาธิ และญาณทัสสนะ ล้วนมีคุณค่าตามลำดับ แต่ยังไม่ใช่อุณหภูมิสูงสุดของพรหมจรรย์ แก่นแท้ของพรหมจรรย์คือเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ

1. ปิงคลโกจณพราหมณ์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ปิงคลโกจณพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค สนทนาปราศรัยกับพระองค์พอให้ระลึกถึงกันแล้ว จึงนั่ง ณ ที่สมควร

ปิงคลโกจณพราหมณ์สนใจปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าลัทธิ มีชื่อเสียง มีบริวาร และได้รับการยอมรับจากประชาชน เขาจึงนำรายนามของเจ้าลัทธิเหล่านั้นขึ้นกราบทูลถามพระพุทธเจ้า

2. เจ้าลัทธิทั้ง 6

ปิงคลโกจณพราหมณ์กล่าวถึงสมณพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ มีชื่อเสียง และเป็นที่ยอมรับในสมัยนั้น 6 คน ได้แก่

1. ปุณณกัสสปะ
2. มัคชลิโคสาล
3. อชิตเกสกัมพล
4. ปกุธกัจจายนะ
5. สัตถุชัยเวลัฏฐบุตร
6. นิครนถนาฏบุตร

บุคคลเหล่านี้ต่างเป็นเจ้าลัทธิ มีหมู่คณะ มีศิษย์ และได้รับความเคารพจากประชาชนจำนวนหนึ่ง การมีชื่อเสียงและมีผู้ติดตามมากทำให้ปิงคลโกจณพราหมณ์สงสัยว่า บุคคลเหล่านั้นมีความรู้แจ้งจริงตามที่กล่าวอ้างหรือไม่

3. คำถามของปิงคลโกจณพราหมณ์

ปิงคลโกจณพราหมณ์กราบทูลถามว่า สมณพราหมณ์ทั้ง 6 เหล่านี้รู้ยิ่งตามที่แต่ละคนปฏิญาณไว้ทั้งหมดหรือไม่ หรือว่าทุกคนไม่รู้ยิ่งตามที่ปฏิญาณไว้ หรือบางคนรู้ยิ่ง ขณะที่บางคนไม่รู้ยิ่ง คำถามนี้เป็นการขอให้พระพุทธเจ้าทรงวินิจฉัยความรู้แจ้งของเจ้าลัทธิแต่ละคนโดยตรง

พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงตอบว่าใครรู้หรือไม่รู้ แต่ทรงนำผู้ถามกลับมาสู่หลักการที่ใช้พิจารณาเป้าหมายและผลของการปฏิบัติได้

4. พระพุทธเจ้าไม่ทรงตัดสินบุคคลโดยตรง

พระพุทธเจ้าตรัสแก่ปิงคลโกจณพราหมณ์โดยใจความว่า “อย่าเลย พราหมณ์ ขอพักเรื่องที่สมณพราหมณ์เหล่านั้นรู้ยิ่งหรือไม่รู้ยิ่งตามที่ตนปฏิญาณไว้เสียก่อน เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงฟังและใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว” ปิงคลโกจณพราหมณ์จึงกราบทูลรับพระดำรัส

พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงรับรองหรือปฏิเสธคำกล่าวอ้างของเจ้าลัทธิแต่ละคน แต่ทรงแสดงหลักธรรมให้ผู้ฟังเข้าใจว่า สิ่งใดเป็นเพียงผลเบื้องต้น สิ่งใดเป็นผลระหว่างทาง และสิ่งใดเป็นแก่นแท้ของพรหมจรรย์

5. กลุ่มตรอกบวชเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์

พระพุทธเจ้าตรัสถึงกลุ่มตรบางคนซึ่งออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา เพราะพิจารณาว่า “เราถูกความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจครอบงำแล้ว เราเป็นผู้ถูกทุกข์ครอบงำและมีทุกข์อยู่เฉพาะหน้า บางทีการทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้จะพึงปรากฏได้”

กลุ่มตรนั้นจึงออกบวชโดยมีความพ้นทุกข์เป็นเป้าหมาย แต่เมื่อบวชแล้ว เขาอาจได้รับลาภ สักการะ ชื่อเสียง และผลจากการปฏิบัติระดับต่าง ๆ หากไม่รู้จักเป้าหมายที่แท้จริง ก็อาจหยุดอยู่เพียงผลเบื้องต้นเหล่านั้น

6. บุรุษผู้แสวงหาแก่นไม้

พระพุทธเจ้าทรงยกอุปมาว่า บุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้ และออกเดินทางเพื่อแสวงหาแก่นไม้ เข้าไปในป่าใหญ่ ในป่านั้นมีต้นไม้ใหญ่ที่มีแก่นตั้งอยู่ หากบุรุษนั้นไม่รู้จักแก่นไม้ ไม่รู้จักกระพี้ ไม่รู้จักเปลือกไม้ ไม่รู้จักสะเก็ดไม้ และไม่รู้จักกิ่งก้านใบ เขาอาจนำส่วนใดส่วนหนึ่งกลับไป โดยเข้าใจว่าสิ่งนั้นเป็นแก่นไม้

แม้เขาตั้งใจออกมาแสวงหาแก่นไม้ แต่เพราะไม่รู้จักแก่นไม้ กิจที่ต้องใช้แก่นไม้ย่อมไม่สำเร็จ อุปมานี้แสดงว่า ความตั้งใจดีเพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ ผู้ปฏิบัติต้องเข้าใจด้วยว่าเป้าหมายของการปฏิบัติคืออะไร

7. ลาภ สักการะ และชื่อเสียงเปรียบเหมือนกิ่งและใบ

กลุ่มตรบางคนออกบวชด้วยศรัทธาเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ เมื่อบวชแล้วได้รับลาภ สักการะ และชื่อเสียง เขาเกิดความยินดี พอใจ และสำคัญตนเพราะสิ่งเหล่านั้น แล้วคิดยกตนข่มผู้อื่นว่า “เราเป็นผู้มีลาภ มีผู้สักการะและรู้จัก ส่วนภิกษุเหล่านั้นไม่มีผู้รู้จักและมีศักดาน้อย”

เมื่อเขาหลงมัวเมา ประมาท และหยุดความเพียรอยู่เพียงลาภ สักการะ และชื่อเสียง คุณธรรมที่สูงขึ้นไปย่อมไม่เกิดขึ้น บุคคลเช่นนี้เปรียบเหมือนผู้ต้องการแก่นไม้ แต่ตัดเอาเพียงกิ่งและใบไป โดยเข้าใจว่าได้แก่นไม้แล้ว กิจที่ต้องใช้แก่นไม้ย่อมไม่สำเร็จด้วยกิ่งและใบฉันทใด จุดหมายแห่งพรหมจรรย์ก็ไม่สำเร็จด้วยลาภและชื่อเสียงเพียงเท่านั้นฉันทนั้น

8. ผู้ไม่หลงอยู่ในลาภและชื่อเสียง

กุลบุตรอีกคนหนึ่งออกบวชด้วยศรัทธาและได้รับลาภ สักการะ และชื่อเสียงเช่นกัน แต่เขาไม่เกิดความยินดีจนหลงมัวเมา ไม่ยกตนข่มผู้อื่น และไม่ประมาทเพราะสิ่งเหล่านั้น เขารู้ว่าลาภและชื่อเสียงยังไม่ใช่แก่นหรือจุดหมายของพรหมจรรย์ จึงไม่หยุดการปฏิบัติอยู่เพียงนั้น เมื่อปฏิบัติต่อไปโดยไม่ประมาท เขาจึงบรรลุความสมบูรณ์แห่งศีล

9. ความสมบูรณ์แห่งศีลเปรียบเหมือนสะเก็ดไม้

เมื่อภิกษุถึงพร้อมด้วยศีล เขาอาจเกิดความยินดีและพอใจในศีลของตน แล้วคิดยกตนข่มผู้อื่นว่า “เราเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ส่วนภิกษุเหล่านี้เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันเลว”

หากเขาหลงมัวเมา ประมาท และหยุดความเพียรอยู่เพียงความสมบูรณ์แห่งศีล คุณธรรมที่สูงขึ้นไปย่อมไม่เกิดขึ้น บุคคลเช่นนี้เปรียบเหมือนผู้ต้องการแก่นไม้ แต่มองข้ามแก่น กระจัง และเปลือกไม้ แล้วถากเอาเพียงสะเก็ดไม้หรือเปลือกชั้นนอกไป โดยเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้

ศีลมีความจำเป็นอย่างยิ่ง แต่ยังเป็นฐานสำหรับฝึกจิตและพัฒนาปัญญาต่อไป มิใช่จุดหมายสูงสุดของพรหมจรรย์

10. ผู้ไม่หยุดอยู่เพียงศีล

กุลบุตรผู้มีปัญญา เมื่อถึงพร้อมด้วยศีลแล้ว ย่อมไม่หลงมัวเมา ไม่ประมาท และไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะศีลของตน เขารู้ว่าศีลเป็นพื้นฐานสำคัญ แต่ยังไม่ใช่แก่นแท้ของการประพฤติพรหมจรรย์ เขาจึงรักษาศีลให้บริสุทธิ์ พร้อมทั้งฝึกจิตให้ตั้งมั่น ไม่ปล่อยให้ความสำเร็จทางศีลกลายเป็นเหตุแห่งความถือตัว เมื่อปฏิบัติต่อไปโดยไม่ประมาท เขาจึงบรรลุความสมบูรณ์แห่งสมาธิ

11. ความสมบูรณ์แห่งสมาธิเปรียบเหมือนเปลือกไม้

เมื่อภิกษุถึงพร้อมด้วยสมาธิ จิตของเขาย่อมสงบ ตั้งมั่น และมีกำลัง แต่หากเขาเกิดความยินดีสำคัญตน และยกตนข่มผู้อื่นว่า “เราเป็นผู้มีสมาธิ มีจิตเป็นหนึ่ง ส่วนภิกษุเหล่านี้ไม่มีสมาธิ มีจิตฟุ้งซ่าน”

จากนั้นหลงมัวเมา ประมาท และหยุดความเพียรอยู่เพียงความสงบหรือความสุขจากสมาธิ คุณธรรมที่สูงขึ้นไปย่อมไม่เกิดขึ้น บุคคลเช่นนี้เปรียบเหมือนผู้ต้องการแก่นไม้ แต่มองข้ามแก่นและกระจัง แล้วถากเอาเพียงเปลือกไม้หรือเปลือกชั้นในไป โดยเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้ สมาธิทำให้จิตมีกำลัง และควรแก่การงาน แต่ยังคงต้องใช้เป็นฐานสำหรับการรู้เห็นตามความเป็นจริง

12. ผู้ไม่หยุดอยู่เพียงสมาธิ

กุลบุตรผู้มีปัญญา เมื่อบรรลุความสมบูรณ์แห่งสมาธิแล้ว ย่อมไม่หลงติดอยู่ในความสงบ ปิติ สุข หรือประสบการณ์อันประณีต เขาไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะสมาธิ และไม่ถือว่าความสงบที่ได้รับเป็นความหลุดพ้นขั้นสุดท้าย เขารู้ว่าสมาธิทำหน้าที่ทำจิตให้ตั้งมั่น มีกำลัง และพร้อมแก่การพิจารณา สภาวธรรม เมื่อปฏิบัติต่อไปโดยไม่ประมาท เขาจึงบรรลุญาณทัตสนะ

13. ญาณทัตสนะเปรียบเหมือนกระพี้

เมื่อภิกษุบรรลุญาณทัตสนะ คือความรู้และการเห็นบางประการซึ่งเกิดจากจิตที่ได้รับการฝึก เขาอาจเกิดความยินดีและคิดยกตนข่มผู้อื่นว่า “เราเป็นผู้รู้ ผู้เห็นอยู่ ส่วนภิกษุเหล่านี้ไม่รู้ไม่เห็น”

หากเขาหลงมัวเมา ประมาท และหยุดความเพียรอยู่เพียงญาณทัตสนะนั้น คุณธรรมที่สูงขึ้นไป ย่อมไม่เกิดขึ้น บุคคลเช่นนี้เปรียบเหมือนผู้ต้องการแก่นไม้ แต่มองข้ามแก่น แล้วถากเอาเพียงกระพี้ไป โดยเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้

ญาณทัตสนะมีคุณค่าสูงในลำดับการปฏิบัติ แต่ญาณทัตสนะที่ยังเป็นเหตุให้เกิดความยินดี ความยึดมั่น และการยกตนข่มผู้อื่น ยังไม่ใช่ความหลุดพ้นขั้นสุดท้าย

14. ข้อควรระวังเรื่องความรู้และการเห็น

ประสบการณ์จากการปฏิบัติอาจกลายเป็นที่ตั้งของความสำคัญตนได้ หากจิตเข้าไปยึดถือว่า “เรารู้” หรือ “เราเห็น” และนำความรู้เห็นนั้นมาสร้างความเหนือกว่าผู้อื่น

ความรู้และการเห็นที่เกิดขึ้นระหว่างการปฏิบัติจึงควรได้รับการพิจารณาต่อไปว่า ยังมีความกำหนด ความถือตัว หรือความยึดมั่นอาศัยความรู้เห็นนั้นเกิดขึ้นหรือไม่

ผู้ปฏิบัติไม่ควรปฏิเสธความรู้ที่เกิดขึ้น แต่ไม่ควรสร้างตัวตนขึ้นจากความรู้นั้น ญาณทัตสนะที่ถูกต้องควรช่วยให้ความยึดมั่นลดลง มิใช่เพิ่มความรู้สึกว่า “เราเหนือกว่าผู้อื่น”

ข้อความส่วนนี้เป็นการอธิบายขยายจากหลักที่พระสูตรเตือนไม่ให้ยกตนข่มผู้อื่นเพราะญาณทัตสนะ

15. ผู้ไม่หยุดอยู่เพียงญาณทัตสนะ

กุลบุตรผู้มีปัญญา เมื่อบรรลุญาณทัตสนะแล้ว ย่อมไม่หลงมัวเมา ไม่ประมาท และไม่ยกตนข่มผู้อื่น เขารู้ว่าความรู้และการเห็นบางระดับยังอาจเป็นผลระหว่างทาง มิใช่ความสิ้นกิเลสโดยสมบูรณ์ เขาจึงดำเนินการปฏิบัติต่อไป ไม่ยึดถือแม้ความรู้และประสบการณ์อันประณีต เมื่อปฏิบัติโดยไม่ประมาท เขาจึงบรรลุเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ ซึ่งเป็นแก่นและจุดหมายสูงสุดของพรหมจรรย์

16. เจโตวิมุตติอันไม่กำริบเปรียบเหมือนแก่นไม้

บุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เมื่อเข้าไปในป่าและพบต้นไม้ใหญ่ที่มีแก่น เขาย่อมตัดเอาแก่นไม้ไปโดยตรง เขารู้จักแก่นไม้ รู้จักกระพี้ รู้จักเปลือกไม้ รู้จักสะเก็ดไม้ และรู้จักกิ่งก้านใบ จึงไม่หลงนำส่วนอื่นไปแทนแก่นไม้ เมื่อได้แก่นไม้แล้ว เขาย่อมสามารถทำกิจที่ต้องใช้แก่นไม้ให้สำเร็จได้

ในทำนองเดียวกัน ภิกษุผู้ไม่ติดอยู่ในลาภ สักการะ ชื่อเสียง ศีล สมาธิ หรือญาณทัสสนะ แต่ปฏิบัติต่อไปจนบรรลุเจโตวิมุตติอันไม่กำริบ ย่อมชื่อว่าเข้าถึงแก่นแห่งพรหมจรรย์

17. ความหมายของเจโตวิมุตติอันไม่กำริบ

เจโตวิมุตติ หมายถึงความหลุดพ้นแห่งจิต ส่วนคำว่า “ไม่กำริบ” แสดงถึงความหลุดพ้นที่มั่นคง ไม่กลับเสื่อมจากความหลุดพ้นนั้น

ในบริบทของพระสูตรนี้ เจโตวิมุตติอันไม่กำริบหมายถึงความหลุดพ้นขั้นสูงสุด ซึ่งเกิดจากการทำกิเลสและอาสวะให้สิ้นไป มิใช่เพียงความสงบชั่วคราวหรือการข่มกิเลสไว้ด้วยสมาธิ

เมื่อกิเลสและอาสวะอันเป็นเหตุผูกมัดจิตถูกละได้เด็ดขาด จิตย่อมหลุดพ้นอย่างมั่นคง ไม่กลับกำริบหรือเสื่อมจากความหลุดพ้นนั้นอีก เจโตวิมุตติอันไม่กำริบจึงเป็นแก่น เป็นสาระ และเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์

18. สิ่งที่ไม่ใช่จุดหมายสุดท้ายของพรหมจรรย์

พระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า พรหมจรรย์นี้มีได้มีลาภ สักการะ และชื่อเสียงเป็นอนิสงส์หรือเป็นจุดหมายสุดท้าย มิได้มีความสมบูรณ์แห่งศีลเป็นจุดหมายสุดท้าย มิได้มีความสมบูรณ์แห่งสมาธิเป็นจุดหมายสุดท้าย และมีได้มีญาณทัสสนะเป็นจุดหมายสุดท้าย

เจโตวิมุตติอันไม่กำริบต่างหากที่เป็นประโยชน์ เป็นแก่น และเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ข้อความนี้ไม่ได้ลดคุณค่าของศีล สมาธิ หรือญาณทัสสนะ แต่จัดวางสิ่งเหล่านั้นไว้ตามหน้าที่และลำดับที่ถูกต้อง

19. ความแตกต่างระหว่างคำกล่าวอ้างกับผลแห่งการปฏิบัติ

คำถามเริ่มต้นของปิงคลโกจจพราหมณ์มุ่งไปที่ว่า เจ้าลัทธิตั้ง 6 รู้แจ้งตามที่กล่าวอ้างหรือไม่ พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงตอบด้วยการวิจารณ์เจ้าลัทธิตั้งแต่ละคน แต่ทรงชี้ให้เห็นเป้าหมายและลำดับของการปฏิบัติ

ในเชิงอธิบาย อาจพิจารณาได้ว่า ชื่อเสียง จำนวนผู้ติดตาม และคำประกาศเกี่ยวกับตนเอง ไม่ใช่เครื่องยืนยันว่าบุคคลเข้าถึงแก่นของพรหมจรรย์แล้ว

แม้ศีล สมาธิ และญาณทัสสนะก็ยังคงพิจารณาว่า ผู้ปฏิบัติหยุดอยู่เพียงเท่านั้น หรือดำเนินต่อไปจนถึงความหลุดพ้นอันไม่กำริบ

ดังนั้น การพิจารณาคำสอนจึงควรมองที่เป้าหมาย วิธีปฏิบัติ และผลที่ทำให้กิเลสลดลงและสิ้นไป มิใช่มองเพียงคำกล่าวอ้างหรือชื่อเสียงของผู้สอน

20. การยกตนข่มผู้อื่นเป็นเครื่องตรวจสอบ

ในแต่ละลำดับของพระสูตร พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงการยกตนข่มผู้อื่น ได้แก่

- ยกตนเพราะมีลาภและชื่อเสียง
- ยกตนเพราะมีศีล
- ยกตนเพราะมีสมาธิ
- ยกตนเพราะมีความรู้และการเห็น

ความคิดว่า “เราดีกว่าเขา” จึงเป็นเครื่องตรวจสอบว่า จิตยังเข้าไปยึดถือคุณธรรมหรือผลที่เกิดขึ้นหรือไม่ คุณธรรมที่แท้จริงทำให้ความโลภ ความโกรธ ความหลง และความถือตัวลดลง ทำให้บุคคลอ่อนโยน รอบคอบ และไม่ดูหมิ่นผู้อื่น หากยังปฏิบัติแล้วยังสำคัญตน ยังต้องย้อนกลับมาตรวจสอบความเข้าใจและท่าทีของตนเอง

21. ผลระหว่างทางไม่ใช่สิ่งไร้ค่า

ในอุปมานี้ กิ่งและใบ สะเก็ดไม้ เปลือกไม้ และกระพี้ แม้เป็นส่วนของต้นไม้ แต่ไม่สามารถใช้แทนแก่นไม้ในกิจที่ต้องการแก่นไม้ได้

ในการทำนองเดียวกัน ลาภที่เกิดขึ้นโดยชอบอาจช่วยสนับสนุนการดำรงชีวิต ศีลช่วยรักษากายและวาจา สมาธิทำให้จิตตั้งมั่น และญาณทัสสนะทำให้เกิดความรู้เห็นที่ลึกซึ้งขึ้น

สิ่งเหล่านี้มิใช่สิ่งที่ต้องปฏิเสธ แต่ต้องรู้จักฐานะและหน้าที่ของแต่ละระดับ ปัญหาเกิดขึ้นเมื่อผู้ปฏิบัติหลงยึดถือ พอใจ และหยุดการปฏิบัติอยู่เพียงผลระดับใดระดับหนึ่ง โดยเข้าใจว่าตนเข้าถึงแก่นแล้ว

22. การรักษาเป้าหมายเดิม

กุศลบุตรออกบวชเพราะต้องการทำที่สุดแห่งความเกิด ความแก่ ความตาย และกองทุกข์ทั้งปวง แต่เมื่อได้รับลาภ การยกย่อง ความสงบ หรือประสบการณ์จากการปฏิบัติ เป้าหมายเดิมนั้นอาจถูกลืมได้ ผู้ปฏิบัติจึงควรย้อนตรวจสอบตนเองว่า

- เริ่มศึกษาหรือปฏิบัติธรรมเพราะเหตุใด
- ความโลภ ความโกรธ และความหลงลดลงหรือไม่
- ยังยกตนข่มผู้อื่นเพราะสิ่งที่ตนได้รับหรือไม่
- กำลังดำเนินไปสู่ความหลุดพ้น หรือกำลังสร้างตัวตนจากการปฏิบัติ
- หยุดอยู่เพียงผลระหว่างทางหรือไม่

การตรวจสอบเช่นนี้ช่วยให้การปฏิบัติไม่เคลื่อนออกจากเป้าหมายของพรหมจรรย์

23. ความสัมพันธ์กับไตรสิกขา

เมื่ออธิบายขยายตามหลักไตรสิกขา คือ สมาธิ และปัญญาต้องได้รับการพัฒนาอย่างสัมพันธ์กัน คือทำให้กายและวาจาเรียบร้อย ลดเหตุแห่งความเดือดร้อนใจ และเป็นฐานให้จิตสงบ สมาธิทำให้จิตตั้งมั่น มีกำลัง และพร้อมต่อการพิจารณาสภาพธรรม

ปัญญาทำให้รอบรู้กองสังขารตามความเป็นจริง เห็นว่าสิ่งทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบและเหตุปัจจัย ไม่เที่ยง และไม่ควรยึดถือว่าเป็นตัวตน เมื่อศีล สมาธิ และปัญญาได้รับการพัฒนาอย่างสัมพันธ์กัน การปฏิบัติย่อมดำเนินไปสู่การคลายกำหนด การละกิเลส และความหลุดพ้น

ข้อความส่วนนี้เป็นการอธิบายขยายจากลำดับศีล สมาธิ ญาณทัสสนะ และเจโตวิมุตติที่ปรากฏในพระสูตร

24. ปิงคลโกจณพราหมณ์เกิดความเลื่อมใส

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสจบ ปิงคลโกจณพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสและกราบทูลว่า พระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแจ่มแจ้งยิ่งนัก

เปรียบเหมือนบุคลลหายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือนำประทีปเข้าไปในที่มืด เพื่อให้ผู้มีตาบอดมองเห็นรูปทั้งหลาย

ปิงคลโกจณพราหมณ์ประกาศขอถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ เขาขอให้พระผู้มีพระภาคทรงจำตนไว้ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป

25. ความแตกต่างจากมหาสาโรปมสูตร

มหาสาโรปมสูตรและจุฬสาโรปมสูตรใช้อุปมาแก่นไม้และแสดงลำดับผลแห่งการปฏิบัติในแนวทางเดียวกัน คือ

1. ลาก ลักการะ และชื่อเสียง - กิ่งและใบ
2. ความสมบูรณ์แห่งศีล - สะเก็ดไม้
3. ความสมบูรณ์แห่งสมาธิ - เปลือกไม้
4. ญาณทัสสนะ - กระพี้
5. เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ - แก่นไม้

มหาสาโรปมสูตรทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ภายหลังพระเทวทัตหลักไปได้ไม่นาน จึงมีน้ำหนักในการเตือนผู้บวชไม่ให้หลงติดลาภและผลระหว่างทาง

ส่วนจุฬสาโรปมสูตรทรงแสดงแก่ปิงคลโกจณพราหมณ์ ผู้ทูลถามถึงความรู้แจ้งของเจ้าลัทธิตั้ง 6 จึงมีน้ำหนักในการชี้ว่า ไม่ควรพิจารณาสาสดาหรือผู้สอนจากชื่อเสียงและคำกล่าวอ้างเพียงอย่างเดียว แต่ควรเข้าใจเป้าหมายและผลแท้จริงของการปฏิบัติ

แก่นธรรมของพระสูตร

จูฬสาโรปมสูตรแสดงว่า การตัดสินว่าบุคคลใดเข้าถึงความจริงหรือไม่ ไม่ควรอาศัยเพียงชื่อเสียง จำนวนผู้ติดตาม หรือลักษณะภายนอก

สิ่งสำคัญกว่าคือการพิจารณาว่า คำสอนนั้นนำไปสู่การละความหลงมัวเมา ความประมาท ความถือตัว และกิเลสได้จริงหรือไม่

ผู้ปฏิบัติอาจได้รับลาภ มีศีล มีสมาธิ หรือมีญาณทัสสนะ แต่หากยังยึดถือสิ่งเหล่านั้นและนำมายกตนข่มผู้อื่น ก็ยังไม่ถึงแก่นแห่งพรหมจรรย์

ผลแต่ละระดับมีคุณค่าตามหน้าที่ แต่ต้องไม่ถูกเข้าใจผิดว่าเป็นจุดหมายสุดท้าย เจโตวิมุตติอันไม่กำเรบ คือความหลุดพ้นแห่งจิตที่มั่นคง ไม่กลับถูกกิเลสครอบงำ เป็นแก่นและที่สุดแห่งพรหมจรรย์

การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

1. อย่าตัดสินผู้สอนจากชื่อเสียงเพียงอย่างเดียว ผู้ที่มีชื่อเสียง มีผู้ติดตามมาก หรือกล่าวถ้อยคำที่น่าเชื่อถือ อาจยังไม่ใช่ผู้ที่เข้าถึงจุดหมายสูงสุด ควรพิจารณาเนื้อหาของคำสอน วิธีปฏิบัติ และผลที่เกิดขึ้นต่อกาย วาจา และใจ

2. ไม่คว่นตัดสินสิ่งที่รู้ได้ยาก ความรู้ภายในและคุณธรรมของบุคคลอื่นเป็นเรื่องที่รู้ได้ยาก หากไม่มีหลักฐานเพียงพอ ไม่ควรยืนยันหรือปฏิเสธ ควรกลับมาพิจารณาสิ่งที่ตนสามารถตรวจสอบได้ คือหลักคำสอนและผลจากการปฏิบัติของตนเอง

3. ตรวจสอบเป้าหมายของการทำความดี ก่อนทำความดีหรือปฏิบัติธรรม ควรถามตนเองว่า ทำเพื่อการลดละกิเลสและประโยชน์ที่แท้จริง หรือทำเพื่อให้ได้รับคำชมและการยอมรับ คำชมมิใช่ความผิด แต่ไม่ควรกลายเป็นเป้าหมายที่ควบคุมการกระทำ

4. ใช้ศีลเพื่อฝึกตน ไม่ใช่ตำหนิผู้อื่น การรักษาศีลควรทำให้ระมัดระวังกายและวาจาของตนมากขึ้น มิใช่ทำให้มีเหตุสำหรับดูหมิ่นผู้ที่มีข้อปฏิบัติแตกต่างจากตน ศีลที่ดีควรทำให้จิตอ่อนโยนและไม่เบียดเบียน

5. ใช้สมาธิเป็นฐานของภาวนามยปัญญา ความสงบและความสุขจากสมาธิมีประโยชน์ แต่ยังไม่ควรถือว่าเป็นความหลุดพ้นขั้นสุดท้าย ควรใช้จิตที่มีสมาธิพิจารณาองสังขารตามความเป็นจริง เพื่อให้เกิดภาวนามยปัญญาและลดความยึดมั่น

6. ไม่สร้างตัวตนจากความรู้ เมื่อเกิดความรู้หรือความเข้าใจ ไม่ควรนำความรู้นั้นมาสร้าง ความสำคัญว่าเราเหนือกว่าผู้อื่น ความรู้ที่ถูกต้องควรทำให้ความหลงและความถือตัวลดลง พร้อมทั้งทำให้เห็นสิ่งที่ตนยังต้องเรียนรู้และปฏิบัติต่อไป

7. ใช้ผลสำเร็จเป็นฐานสำหรับก้าวต่อไป เมื่อได้รับผลดีในระดับหนึ่ง ควรรักษาผลนั้นไว้และใช้เป็นพื้นฐานสำหรับพัฒนาคุณธรรมในระดับสูงขึ้น ไม่ควรหยุดการพัฒนาเพียงเพราะได้รับการยอมรับหรือประสบความสำเร็จบางประการแล้ว

ข้อควรเข้าใจ

พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงตอบว่าเจ้าลัทธินใดรู้แจ้ง พระองค์ทรงให้พักคำถามเรื่องเจ้าลัทธิตั้ง 6 ไว้ก่อน แล้วทรงแสดงอุปมาแก่นไม้ จึงไม่ควรนำพระสูตรนี้ไปใช้ยืนยันแทนพระองค์ว่า เจ้าลัทธินใดรู้หรือไม่รู้แจ้งตามที่ตนกล่าวอ้าง

ข้อเสียไม่ใช่หลักฐานของความหลุดพ้น การมีผู้ติดตามมากแสดงได้เพียงว่าบุคคลนั้นเป็นที่รู้จักหรือได้รับการยอมรับ แต่ไม่สามารถใช้เป็นข้อสรุปถึงความบริสุทธิ์ภายในได้ ในทางกลับกัน การไม่มีข้อเสียก็ไม่ได้เป็นหลักฐานว่าบุคคลนั้นบรรลุนิพพานแล้วเช่นกัน

พระสูตรไม่ได้ปฏิเสธศีลและสมาธิ การกล่าวว่าศีลและสมาธิยังไม่ใช่แก่นสุดท้าย ไม่ได้หมายความว่าศีลและสมาธิไม่มีความสำคัญ ศีลและสมาธิเป็นส่วนสำคัญของการฝึก แต่ต้องนำไปสู่การรู้เห็น การละกิเลส และความหลุดพ้น

ญาณทัสสนะในที่นี้ยังไม่ใช่ความสิ้นอาสวะ ญาณทัสสนะตามลำดับในพระสูตรยังเป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติอาจยินดี ยึดถือ และนำมายกตนข่มผู้อื่นได้ จึงไม่ควรตีความว่าญาณทัสสนะทุกระดับหมายถึงการบรรลุพระอรหัตผล

เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบไม่ใช่สมาธิชั่วคราว ความสงบจากสมาธิอาจเปลี่ยนแปลงเมื่อเหตุปัจจัยเปลี่ยน แต่เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบเป็นความหลุดพ้นที่มั่นคง เพราะกิเลสและอาสวะอันเป็นเหตุผูกมัดจิตถูกละได้แล้ว

การรู้จักแก่นทำให้ใช้ส่วนอื่นได้ถูกต้อง ผู้รู้ว่าอะไรคือแก่น ย่อมไม่ต้องปฏิเสธถึง ใบ สะเก็ด เปลือก หรือกระพี้ แต่ย่อมไม่เข้าใจผิดว่าส่วนเหล่านั้นสามารถใช้แทนแก่นได้

ในทำนองเดียวกัน ผู้เข้าใจเป้าหมายของพรหมจรรย์ย่อมเห็นคุณค่าของศีล สมาธิ และญาณทัสสนะ โดยไม่หยุดหรือยึดติดอยู่เพียงสิ่งเหล่านั้น

สรุป

จุฬสาโรปมสูตรเริ่มต้นจากปิงคลโกจจนพราหมณ์ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า เจ้าลัทธิตี่มีชื่อเสียงทั้ง 6 รู้แจ้งตามที่ตนกล่าวอ้างหรือไม่

พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงตัดสินบุคคลเหล่านั้นโดยตรง แต่ทรงให้พักคำถามนั้นไว้ แล้วทรงแสดงอุปมาแก่นไม้ ผู้ที่ออกบวชเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ แต่อาศัยความสำเร็จเพียงลาภ สักการะ และชื่อเสียง เปรียบเหมือนผู้ต้องการแก่นไม้แต่ตัดเอาเพียงกิ่งและใบไป ผู้ที่หยุดอยู่เพียงศีล เปรียบเหมือนผู้ได้เพียงสะเก็ดไม้

ผู้ที่หยุดอยู่เพียงสมาธิ เปรียบเหมือนผู้ได้เพียงเปลือกไม้ ผู้ที่หยุดอยู่เพียงญาณทัสสนะ เปรียบเหมือนผู้ได้เพียงกระดูก ส่วนผู้ที่ปฏิบัติต่อไปจนบรรลุเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ เปรียบเหมือนผู้รู้จักและตัดเอาแก่นไม้ไปได้อย่างแท้จริง

สาระสำคัญของพระสูตรคือ ชื่อเสียง คำกล่าวอ้าง และผลระหว่างทางยังไม่ใช่เครื่องยืนยันว่าเข้าถึงแก่นของพระธรรม แก่นแท้ของพรหมจรรย์คือความหลุดพ้นแห่งจิตที่ไม่กลับกำเริบขึ้นอีก

ธรรมที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

- ลาก ลักการะ และชื่อเสียง
- ศील
- สมาธิ
- ญาณทัสสนะ
- เจโตวิมุตติ
- อกุปปาเจโตวิมุตติ
- ไตรสิกขา
- มานะและความถือตัว
- ความไม่ประมาท
- การยกตนข่มผู้อื่น
- การละอาสวะ
- การพิจารณาสดาและคำสอน
- เป้าหมายของการประพาสพรหมจรรย์